

Betydningen af skam- og skyldfølelser hos unge, der mister en forælder med alkoholmisbrug

-En kombineret kvantitativ og kvalitativ undersøgelse

Tegning: Mette Dreyer

AAU Kandidatuddannelsen i Socialt Arbejde

Stephanie Liborius Fønsler (20120885)

Line Helland Nielsen (20131012)

Vejleder: Grit Niklasson

Antal anslag: 237.444

Juni 2015

Abstract

Growing up with a parent, who has an alcohol abuse can have significant consequences, this being mental illness and social difficulties. For young people who lose an alcohol abusive parent the grief is complicated and they tend to feel ashamed and guilty. In this thesis we study what meaning feelings of shame and guilt have for young people, who have participated in grief counseling groups at Børn, Unge & Sorg after losing a parent with alcohol abuse.

In order to examine this we apply a mixed methods design, with quantitative and qualitative methods. The scientific theory is likewise divided in two parts. In the quantitative part a positivistic approach is used whereas a hermeneutic-phenomenological approach is applied in the qualitative part. Methodologically we work with data from a survey completed by Børn, Unge & Sorg, where young people have responded at the beginning and ending of the special grief counseling group. We examine this data with descriptive statistics and analytical statistics using t-tests. Afterwards we use the information from the quantitative results to produce relevant qualitative interviews with young people, who have lost a parent with an alcohol abuse and therefore have completed the grief counseling. We then analyze and interpret our results from the quantitative and qualitative research using theoretical concepts primarily from labeling theory.

The combined results show that young people have feelings of shame and guilt when they lose an alcohol abusive parent, and that these feelings can aggravate their mental state. Likewise it shows that these young people have social difficulties, which are generally a poor mental health, a strained relation to alcohol, a fragile social network as well as feeling alone, different and judged by others. We discuss these results opposite to the existing research on the area and find that our results thereby are verified.

The combined results of the thesis indicate that preventive social work is indeed relevant. There is a need of: early social initiatives before the alcohol abusive parent dies, an increased focus on these young people when they are in school and a need of special social interventions after the loss of an alcohol abusive parent.

Forord

Vi vil gerne sige tak til Børn, Unge & Sorg, fordi de har haft døren åben for os i forbindelse med tilblivelsen af indeværende speciale samt bidraget med datamateriale. Især skal der lyde en tak til senioranalytikere Marie S. Tølbøll og Niels Haahr, fra Børn, Unge & Sorg, idet de har oplyst os om relevant viden og hjulpet i vores søgen efter informanter. En særlig tak skal ligeledes lyde til de unge, som har taget sig tid til at deltage i interviews og besvare spørgeskemaer.

Desuden vil vi gerne takke Grit Niklasson for inspirerende og konstruktiv vejledning i forbindelse med fremkomsten af dette speciale.

Det er vores håb, at nærværende speciale kan medvirke til at skabe debat og være handleanvisende for det sociale arbejde med unge, der har mistet en forælder med alkoholmisbrug.

God læselyst!

Indholdsfortegnelse

Abstract	1
Forord	2
1. Indledning	5
1.1 Børn, Unge & Sorg (BU&S)	7
1.2 Dansk og udenlandsk forskning	8
1.3 Interessefelt	10
2. Problemformulering	12
3. Begrebsafklaring	13
4. Læsevejledning	15
5. Videnskabsteori	16
5.1 Positivistisk tilgang	16
5.2 Fænomenologisk-hermeneutisk tilgang	17
5.2.1 Fænomenologi	17
5.2.2 Hermeneutik	18
6. Teoretiske begreber	21
6.1 Stempling	21
6.2 Marginalisering	25
6.3 Habitus, kapital og social reproduktion	26
7. Design	29
7.1 Mixed methods	29
7.1.1 Mixed methods designs	30
8. Metode	33
8.1 Kvantitativ metode	33
8.1.1 Hypotese	34
8.1.2 Kvantitativt datamateriale	35
8.1.3 Kvantitativ databehandling	36
8.1.4 Præsentation af variable	39
8.1.5 BDI-skala og depression	41
8.2 Kvalitativ metode	43
8.2.1 Det kvalitative interview	43
8.2.2 Valg af informanter	44
8.2.3 Forforståelse	45
8.2.4 Pilotinterview	46
8.2.5 Udførelse af interviews	47
8.2.6 Transskription	48
8.2.7 Analysestrategi	48
8.3 Samlede etiske refleksioner	51
9. Analyse	53

9.1 Kvantitativ analyse	53
9.1.1 Deskriptiv statistik	53
9.1.2 Analytisk statistik	61
9.1.3 Delkonklusion	71
9.2 Kvalitativ analyse	73
9.2.1 Præsentation af informanterne	73
9.2.2 Skema over temaer og subgrupper	74
9.2.3 Alkoholikerens barn	74
9.2.4 Følelser	78
9.2.5 Reaktioner på tab	84
9.2.6 Tilbud om hjælp	90
9.2.7 Delkonklusion	94
10. Diskussion af samlede resultater	95
10.1 Skam	95
10.2 Skyld	97
10.3 Sociale vanskeligheder	99
10.4 Tilbud til unge	102
11. Implikationer for sociale indsatser	105
12. Refleksion	107
13. Konklusion	109
14. Perspektivering	111
Litteraturliste	112

1. Indledning

I Danmark er der ca. 122.000 børn, der vokser op med et alkoholmisbrugende familiemedlem (Sundhedsstyrelsen 2014). Overforbrug af alkohol er en problematik på tværs af samfundslag, uafhængig af uddannelse og indkomst (Sundhedsstyrelsen 2015). En opvækst med en alkoholmisbrugende forælder kan have omfattende konsekvenser. Forskning viser, at disse børn og unge i større omfang end andre jævnaldrende, selv bliver misbrugere, får psykiske sygdomme og oplever sociale vanskeligheder (Sundhedsstyrelsen 2010; Lindgaard 2005). Tiltag som familiebehandling har imidlertid en positiv effekt på, hvordan børnene og de unge udvikler sig (Sundhedsstyrelsens 2010).

Alkoholmisbrug forstås i denne sammenhæng på børnenes betingelser, hvilket vil sige, at det defineres som et misbrug såfremt barnet har oplevet det som problematisk i sin opvækst. Børn og unge i misbrugsfamilier er en udsat gruppe i befolkningen, da de har et mere problemfyldt udgangspunkt i livet end andre. Samtidig er det fortsat vanskeligt at få et egentligt overblik over målgruppen, da alkoholmisbrug er tabubelagt og ikke altid bliver opdaget i forbindelse med opvæksten. Nogle børn og unge gør ligefrem, hvad de kan for at skjule deres forælders alkoholmisbrug, idet der ofte er forbundet en del skam og flovhed omkring at have en misbrugende forælder (Nissen 2014; Madsen, Hvidkjær & Olesen 2001). Et flertal af børn og unge, der vokser op i familier med alkoholmisbrug får nogle ensartede vanskeligheder i tilværelsen, ligesom de i højere grad end andre bliver indadvendte og ensomme (Lindgaard 2005). De mange vanskeligheder, der følger med forældres alkoholmisbrug, betyder således, at børnene får brug for hjælp og støtte fra samfundet, for at finde et ståsted i livet, der ikke er præget af misbrug og psykiske eller sociale problemstillinger.

På baggrund af viden om de mange vanskeligheder, der følger med det at vokse op i en familie med alkoholmisbrug, har Folketinget i 2014 vedtaget behandlingsgaranti for målgruppen (Folketinget 2014). Det betyder, at der skal være tilbud om støtte til de børn og unge, der vokser op i familier med alkoholmisbrug. Desuden arbejdes der generelt aktivt for at støtte børn og unge igennem opvæksten. Dette tydeliggøres ved de samfundsøkonomiske og politiske prioriteringer, eksempelvis er følgende en målsætning for Ministeriet for børn, ligestilling, integration og sociale forhold:

”Børne- og ungepolitikken skal medvirke til at skabe lige muligheder og yde hjælp og støtte til de børn og unge, som har behov for særlig støtte” (Ministeriet for børn, ligestilling, integration og sociale forhold 2014).

Ligeledes er den nye vedtægt i Folketinget omkring behandlingsgaranti endnu et udtryk for, at der er politisk enighed om, at børn og unge, der vokser op med problemfyldte vilkår, skal tilbydes en særlig støtte. Der er således fokus på denne støtte og generelt på arbejdet med udsatte familier.

Imidlertid mister nogle af disse børn og unge deres forælder, og netop alkoholmisbruget indgår ofte som en medvirkende faktor til forælders tidlige død. Når et barn eller en ung mister en forælder, gælder det for alle, at der i kølvandet på dette kan opstå mange følelser, eksempelvis frustration, vrede, tristhed eller følelser af at være fortabt og tom inde. Imidlertid er det nogle anderledes følelser børn af alkoholmisbrugere gennemgår efter tabet. Skyld, skam, flovhed og lettelse er blot nogle af de komplicerede følelser, der fylder. Skyld er ofte forbundet med at føle sig skyldig over at mislykkes med at få forælderen til at ophøre med sit misbrug og derved hindre den tidlige død, mens skam og flovhed er forbundet med at misbruget anses som en skamfuld hemmelighed for omgivelserne. Lettelse kan derimod dreje sig om lettelse over, at kampen mod misbruget er slut (Mogensen & Berthelsen 2015; Madsen, Hvidkjær & Olesen 2001).

Hvordan tabet tackles er meget individuelt, men når børn og unge mister en forælder, er der som regel et generelt behov for at få hjælp til at bearbejde sorgen. Børn og unge, der mister en forælder, gennemgår forskellige reaktioner over tabet, hvilket er forventeligt. Det kan imidlertid blive problematisk, såfremt sorgreaktionen vedbliver ud over en tidshorisont på omkring seks måneder. Det anslås at 30 % af de børn og unge, der mister en forælder, har en forlænget sorgreaktion, som kan have en betydning for den psykosociale udvikling mod større selvstændighed, som typisk foregår i teenageårene (Mogensen & Berthelsen 2015). At sætte ind med relevant social indsats og støtte er således betydningsfuldt, når der arbejdes med sorg.

Sorggrupper, chat, telefonrådgivning og terapiforløb er blandt de anvendte tiltag, der benyttes til behandling af børn og unge, der mister en forælder (Børn, Unge & Sorg 2015). Der er imidlertid sparsom viden omkring, hvordan børn og unge, der specifikt mister forældre, som havde et alkoholmisbrug, tackler tabet, hvorfor det er fundet interessant for dette speciale. Forskellige organisationer såsom *TUBA* og *Børn, Unge & Sorg* byder ind med tiltag for at støtte de unge. I forbindelse med dette speciale har der været tæt kontakt til netop *Børn, Unge & Sorg*, som er et tilbud om sorggrupper til børn og unge, der enten har mistet eller har en alvorligt syg forælder eller søskende. På baggrund af viden om målgruppen er der hos dem blevet udviklet sorggrupper særligt til unge, der har mistet en forælder, som havde problemer med alkohol. Børn, Unge & Sorg arbejder således med målgruppen: Unge der har mistet en alkoholmisbrugende forælder, som er dette speciales omdrejningspunkt. Børn Unge & Sorg vil blive nærmere beskrevet i det følgende.

1.1 Børn, Unge & Sorg (BU&S)

BU&S er et rådgivningstilbud til børn og unge, der er op til 28 år. De arbejder med en målsætning om, ”at bidrage til et godt liv for børn og unge på trods af alvorlig fysisk sygdom eller død hos forældre og søskende” (Børn, Unge & Sorg 2015). Indsatsen er derfor særligt møntet på den sorg og de vanskeligheder, der kan følge med at være i en sådan situation.

BU&S er således et tilbud til børn og unge uanset, hvad årsagen til sygdom eller dødsfald blandt forældrene er. De har imidlertid etableret særlige sorggrupper til unge, der mister en forælder med alkoholmisbrug, da de har fundet dette relevant, idet disse unge gennemgår en anderledes sorgproces end andre unge. De har andre følelser omkring den mistede forælder, herunder mange modsatrettede følelser, samt følelser af skyld og skam som tidligere beskrevet. Det er derfor fundet givende at samle de unge i en gruppe, hvor de får mulighed for at tale åbent om den tabubelagte problematik, de ofte selv har været med til at skjule i mange år (Børn, Unge & Sorg 2015; Bache & Guldberg 2012). Ifølge Bache & Guldberg (2012) er tilbud som dette afgørende for, at de unges sorg ikke bliver sygelig. Imidlertid er der i dag ikke mange tilbud til denne målgruppe, trods vigtigheden af at netop disse unge får en særlig indsats.

Finansielt er den selvejende institution BU&S støttet af såvel Socialministeriet, fire kommuner, samt af forskellige privatfonde, herunder Helsefonden og Egmontfonden (Børn, Unge & Sorg 2015). H.K.H. Kronprinsesse Mary er protektor for institutionen. Organisatorisk er BU&S opbygget således, at der er kontor i København, Aarhus og Odense. Det største kontor er i København, hvor også direktionen primært sidder. I København er der desuden otte rådgivere, to administrative medarbejdere, en frivillig koordinator, en fundraiser, to kommunikationsmedarbejdere samt et forskningscenter på fire medarbejdere. I Aarhus er der fire rådgivere og i Odense er der to rådgivere. Størstedelen af rådgiverne er psykologer. I København er der 35 frivillige, hvor der i Aarhus er seks frivillige og i Odense ingen. De frivillige er alle personer, der selv har haft alvorligt syge forældre eller mistet forældre, hvorfor de kan sætte sig ind i de udfordringer, der er i denne forbindelse (Børn, Unge & Sorg 2015).

De generelle tilbud BU&S udbyder til børn og unge, som har mistet en forælder, er: *Grupper og samtaler*, som er den terapeutiske indsats med individuelle samtaler og gruppeforløb, *brevkasse*, *chat*, *videosamtale* og *linjen*, hvor børn og unge kan stille spørgsmål og tale med frivillige, samt *forum* der er et anonymt online forum hvor børn og unge kan snakke med andre i deres situation.

Med henblik på at belyse hvilken forskning der findes omkring de børn og unge, som er omdrejningspunkt for BU&S' tilbud, samt at afdække hvor der specifikt er behov for ny forskning, inddrages forskning på området i det følgende.

1.2 Dansk og udenlandsk forskning

Vi vil i dette afsnit fremføre relevant dansk og udenlandsk forskning om opvækst i en familie med alkoholproblemer, samt sorgen over at miste en forælder i en ung alder. Vi har erfaret, at der kun findes begrænset forskning om, hvordan det er, i en ung alder at miste en forælder, som havde et alkoholmisbrug. Indkredsningen ned til specialets problemfelt vil ske via inddragelse af den forskning, vi har fundet gennem vores litteratursøgning foretaget ud fra en systematisk søgestrategi (Bilag 1).

Som beskrevet i foregående afsnit viser megen forskning, at børn, der vokser op med en forælder, som har et alkoholmisbrug, har en forhøjet risiko for at udvikle psykiske problemer samt at påbegynde eget alkoholmisbrug senere i livet (Anda m.fl. 2002; Murray 1998; Christoffersen 2002). I USA har Anda m. fl. med deres case-kontrolundersøgelse påvist, at børn fra familier med alkoholproblemer har mindst 30 % større risiko for at udvikle en depression. Ligeledes beskriver de, at alkoholproblemer i familien betyder, at der i mange tilfælde ligeledes forekommer problemer med vold, kriminalitet, incest og selvmord (Anda m.fl. 2002). Dette understøttes af et dansk follow-up studie af Christoffersen (2002), som tilføjer, at risikoen for førnævnte problemer er mindst to gange højere i familier, hvor en forælder drikker. I England finder Kroll (2004) lignende resultater i sit litteraturreview og beskriver desuden, at alkoholmisbrug altid vil påvirke forholdet mellem børn og forældre.

Danske Lindgaard (2005) har desuden undersøgt de længerevarende problemer børn af alkoholikere oplever. Lindgaards case-kontrolundersøgelse viser ligeledes, at de voksne børn af alkoholikere i højere grad får psykiske vanskeligheder såsom depression samt at de har tendens til at være indadvendte og ensomme, ligesom de har svært ved at knytte sig til andre og i højere grad oplever belastende livsforhold. Ifølge Lindgaards ph.d. afhandling (2002), som hendes forskningsartikel fra 2005 ligeledes bygger på, fremgår det desuden, at der er tale om både psykiske, sociale og kognitive problemer, som gensidigt kan påvirke hinanden. Således kan psykiske problemer eksempelvis få konsekvenser for uddannelse og sociale relationer.

Ligesom livet med en alkoholmisbrugende forælder er kompliceret, er det ligeledes med til at komplicere sorgen over et tab. Ifølge Brabant & Martofs mixed methods undersøgelse i USA (1993) er det nogle anderledes følelser, børn af alkoholikermisbrugere gennemgår i sorg end de, der er vokset op med en ikke-misbrugende forælder. Brabant & Martof undersøger en gruppe unge, der er vokset op med en forælder med alkoholmisbrug og har mistet et nærtstående familiemedlem samt en kontrolgruppe af unge, der ligeledes har mistet et familiemedlem, men ikke er vokset op med en alkoholmisbrugende forælder. Mens kontrolgruppen beskriver deres følelser som sorg, deprimeret og tristhed, beskriver alkoholgruppen følelser såsom skyld, skam, lettelse, vrede og frygt. Således viser undersøgelsen, at unge der vokser op med en alkoholmisbrugende forælder generelt

bearbejder tab på en anderledes måde, hvilket ofte indebærer skyld og skam (Brabant & Martof 1993).

Denne tendens bekræfter Madsen, Hvidkjær & Olesen (2001) gennem 25 fortællinger af danskere, der er voksne børn af alkoholikere. Her beskrives det i flere af fortællingerne, at skam og skyld fylder meget i forbindelse med tab, særligt når tabet er af en alkoholmisbrugende forælder. Nogle plages endda med følelsen af, at det var deres skyld, at forælderen døde, fordi de ikke fik misbruget stoppet i tide. For mange af de voksne børn tager det flere år med terapi at acceptere fortiden og komme videre med deres eget liv (Madsen, Hvidkjær & Olesen 2001).

Endvidere viser andre undersøgelser, at tab af en ikke-misbrugende forælder i barndommen i sig selv kan have store konsekvenser for barnet eller den unge (Brent, Melhem, Donohoe & Walker 2009; Hamdan 2013). Dette kan være udvikling af depression eller misbrug af rusmidler. Eksempelvis fremfører Hamdan i sit amerikanske follow-up studie, at unge, der har mistet en forælder, har dobbelt så stor risiko for at udvikle et rusmiddelmisbrug end unge, der ikke har mistet.

Samlet indikerer forskningen, at unge, der er vokset op med en forælder med alkoholmisbrug og som sidenhen har mistet denne forælder, er i højrisiko for at udvikle misbrugsproblematikker og psykiske vanskeligheder. Samtidig bekræfter vores forskningsgennemgang, at der mangler forskning om den gruppe af unge, som besidder begge risikofaktorer – opvækst i misbrugshjem og tab af en forælder. Vi vil i det følgende arbejde med en indkredsning af specialets interessefelt, med afsæt i viden fra den forskning, der netop er præsenteret.

1.3 Interessefelt

Den generelle viden på området, dansk og udenlandsk forskning samt rådgivningstilbuddet BU&S har dannet fundamentet for den valgte problemstilling i indeværende speciale. Børn og unge, der vokser op med en forælder, som har alkoholproblemer og dør i en tidlig alder, er en kompleks målgruppe, hvoraf nogle vil være mærket for livet af deres oplevelser. De er ofte vokset op med at skulle klare sig selv, og udover alkoholproblemer har der for nogle været

andre problemer involveret såsom vold og kriminalitet (Anda m.fl. 2002). De har ofte vidst, at der var et eller andet galt i deres familie, men har holdt det for dem selv for at beskytte forældrene og holde sammen på familien. Samtidig har de kæmpet for at få forælderen til at ophøre med sit misbrug, men oftest uden held (Madsen, Hvidkjær & Olesen 2001; Woititz 2010).

Når den alkoholiserede forælder dør, står de unge tilbage med modsatrettede følelser; skyld, lettelse, tomhed, tristhed og skam. Især følelserne skam og skyld går meget igen i litteraturen omkring målgruppen. Skam og skyld er specifikt følelser for unge i deres situation og kan ikke umiddelbart genfindes for unge, der mister en forælder uden misbrug. Netop disse følelser er en af begrundelserne for, at BU&S tilbyder en særskilt sorggruppe for unge med en alkoholmisbrugende forælder (Brabant & Martof 1993; Madsen, Hvidkjær & Olesen 2001; Tølbøll & Haahr 2014).

Endvidere er opvækst i en familie med alkoholproblemer og tab af en forælder i en ung alder begge forhold, som involverer en forhøjet risiko for udvikling af psykiske problemer og misbrug af rusmidler (Anda m.fl. 2002; Brent, Melhem, Donohoe & Walker 2009; Hamdan 2013). Denne gruppe unge er således meget udsatte, både socialt og psykisk.

Vi finder det relevant i dette speciale, at arbejde med målgruppen, unge med sorg over tabet af en alkoholmisbrugende forælder, idet der, som nævnt, eksisterer meget lidt viden om denne gruppe, til trods for, at det gennem arbejde med de unge ses, at der er behov for en særlig indsats og mere viden (Tølbøll & Haahr 2014). Dette bekræftede vores systematiske litteratursøgning ligeledes, hvor vi tillige erfarede, at der ikke findes forskning der undersøger, hvordan de svære følelser, som de unge gennemgår, påvirker deres psykiske velbefindende.

På baggrund heraf er formålet med dette speciale at undersøge, hvilken betydning svære følelser som skam og skyld har for en gruppe af unge, der har været tilknyttet BU&S, idet de har mistet en forælder med alkoholmisbrug. Herunder hvilke konsekvenser det har for deres psykiske tilstand, samt hvilke sociale vanskeligheder situationen kan føre med sig. Disse overvejelser har ledt til følgende problemformulering:

2. Problemformulering

Hvilken betydning har skam- og skyldfølelser for unge, der har deltaget i sorggruppeforløb ved Børn, Unge & Sorg i forbindelse med tabet af deres forælder med alkoholmisbrug?

Besvarelsen af vores problemformulering indebærer en kombination af kvantitativ og kvalitativ metode med et mixed methods design. Vi har udformet to underspørgsmål, der besvares med henholdsvis kvantitativ og kvalitativ metode og som hver især skal bidrage til en samlet besvarelse af problemformuleringen. Underspørgsmålene vil ligeledes være med til at strukturere specialet, der således kan inddeles i en kvantitativ og kvalitativ undersøgelsesdel.

Hvordan påvirker skam- og skyldfølelser de unges psykiske tilstand?

Besvarelsen af dette spørgsmål udgør specialets kvantitative undersøgelse og fordrer således en kvantitativ metodik med statistiske tests. Den kvantitative undersøgelse tager udgangspunkt i spørgeskemadata fra en follow-up undersøgelse foretaget af BU&S (Bilag 5 og 6). Gennem spørgsmålet søger vi at undersøge, hvorvidt der er en sammenhæng mellem følelser af skyld og skam og de unges psykiske tilstand. Ligeledes vil vi undersøge om denne sammenhæng er statistisk signifikant og om resultatet kan overføres til andre unge, der har mistet en alkoholmisbrugende forælder.

Hvilken betydning har skam- og skyldfølelser ifølge de unge, og hvilke sociale vanskeligheder oplever de?

Dette underspørgsmål søges besvaret gennem en kvalitativ metodetilgang med anvendelse af interviews. Informanterne er nogle af de unge, som har mistet en forælder med et alkoholmisbrug, og derfor har gennemført et sorggruppeforløb ved BU&S. Vi er interesserede i at høre de unges oplevelser med skam- og skyldfølelser i forbindelse med tabet af deres alkoholmisbrugende forælder, samt hvilke sociale vanskeligheder de oplever. Ønsket med de kvalitative interviews er, at de kan supplere den kvantitative undersøgelses fund ved at belyse de kvantitative tendenser og således give en dybere forståelse heraf.

Formålet med disse underspørgsmål er at organisere specialets opdeling i den kvantitative og kvalitative metodetilgang, der tilsammen skal besvare problemformuleringen. Til besvarelsen

af underspørgsmålene og dermed den overordnede problemformulering anvendes primært et stamplingsteoretisk afsæt til at forklare og fortolke de kvantitative og kvalitative fund. Teoretiske valg og overvejelser vil blive beskrevet nærmere i specialets teoriafsnit. Målet med såvel den kvantitative som den kvalitative undersøgelse er, at resultaterne kan være handleanvisende for det sociale arbejde og således bidrage til at kvalificere den forebyggende sociale indsats for unge, der har mistet en forælder med alkoholmisbrug.

3. Begrebsafklaring

Vi vil i dette afsnit afklare vores forståelse af de begreber, som vi finder definerende for vores problemformulering. Andre begreber, som anvendes i dette speciale, vil blive præsenteret og defineret undervejs.

Hvilken betydning har skam- og skyldfølelser for unge, der har deltaget i sorggruppeforløb ved Børn, Unge & Sorg i forbindelse med tabet af deres forælder med alkoholmisbrug?

Hvordan påvirker skam- og skyldfølelser de unges psykiske tilstand?

Hvilken betydning har skam- og skyldfølelser ifølge de unge, og hvilke sociale vanskeligheder oplever de?

Skam- og skyldfølelser:

Vi definerer skam- og skyldfølelser, som de følelser af skam og skyld, der kan opstå i forbindelse med tabet af en forælder, som havde et alkoholmisbrug. Skam drejer sig typisk om skam over forælderen alkoholmisbrug, eller skam over at være barn af en alkoholiseret forælder. Derimod handler skyld oftest om skyldfølelse over, ikke at have gjort nok for at få forælderen til at ophøre med sit misbrug og derved undgå den tidlige død (Madsen, Hvidkjær & Olesen 2001).

Unge:

Med ”unge” henvises der specifikt til unge i alderen 18 til 28 år, idet det er den aldersgruppe, der befinder sig i BU&S’ sorggrupper for unge, der har mistet en forælder med

alkoholmisbrug (Bilag 2). Udover i problemformuleringen bruger vi ”unge”, når vi generelt omtaler unge mennesker.

Sorggruppeforløb hos Børn, Unge & Sorg:

Når vi skriver ”sorggruppeforløb hos Børn, Unge & Sorg” menes der de sorggruppeforløb, som BU&S tilbyder unge, der har mistet en alkoholmisbrugende forælder. I sorggrupperne indgår andre unge, der har mistet en forælder samt en professionel rådgiver. De unge kan ligeledes tilbydes individuel terapi (Børn, Unge & Sorg 2015).

Alkoholmisbrug:

Vi definerer alkoholmisbrug ud fra den unges oplevelser af misbruget, idet BU&S’ beskrivelse af alkoholmisbrug netop lægger vægt på, hvordan de unge har oplevet misbruget i deres opvækst med forælderen. Her kan det nævnes, at over halvdelen af de unge i vores data har oplevet deres forælder beruset mere end en gang ugentligt (Tølbøll & Haahr 2014).

Psykisk tilstand:

Med psykisk tilstand henviser vi til Becks Depression Inventory skala (BDI-skalaen), der belyser depressionssymptomer ud fra 21 spørgsmål vedrørende følelser. Disse resulterer i en score på 0-63, hvor en score på 17 eller derover angiver, at der kan tilbydes medicinsk behandling (Tølbøll & Haahr 2014). Vores definition af psykisk tilstand er således ud fra, hvorledes de unge scorer på BDI-skalaen fra spørgeskemaundersøgelsen fra BU&S (Bilag 5 og 6).

Sociale vanskeligheder:

Sociale vanskeligheder forstår vi som en samlet betegnelse for vanskeligheder, der har med sociale forhold at gøre. Herunder problematiske forhold til venner og familie, manglende eller begrænset netværk, problemer med at gennemføre eller opnå uddannelse og job samt personlige problemer såsom psykiske lidelser eller misbrug.

4. Læsevejledning

Afsnit 1-4 omhandler specialets indledning med indkredsning af problemfelt samt problemformulering og begrebsafklaring. Der afsluttes med denne læsevejledning, som introduceres med henblik på at give et overblik over specialets opbygning.

I *Afsnit 5* præsenteres specialets videnskabsteoretiske tilgang, som er delt i to; positivistisk tilgang og fænomenologisk-hermeneutisk tilgang.

Afsnit 6 indeholder introduktion til de teoretiske begreber, der anvendes i forbindelse med analysen samt begrundelser for inddragelsen af begreberne.

Afsnit 7-8 indbefatter først introduktion til specialets valg af design, som er mixed methods design. Derefter følger det metodiske afsnit med redegørelser for valg i forbindelse med henholdsvis kvantitativ og kvalitativ metode.

Afsnit 9 er specialets analysedel og indeholder analyse af de to underspørgsmål, som er præsenteret ovenfor. Analysen behandler således problemstillingen med en kombineret kvantitativ og kvalitativ undersøgelse, med henblik på samlet at besvare specialets problemformulering.

I *Afsnit 10* diskuteres de samlede resultater fra analysen med inddragelse af dansk og udenlandsk forskning.

I *Afsnit 11* fremlægges de implikationer for sociale indsatser, som kan udledes af specialets resultater.

Afsnit 12 indeholder refleksioner over undersøgelsens reliabilitet og validitet.

Endeligt er *Afsnit 13* konklusionen på specialet, hvor der samles op på de samlede resultater og problemformuleringen besvares.

Til slut er *Afsnit 14* en perspektivering, hvor implikationer for relevant forskning fremadrettet ligeledes kort præsenteres.

5. Videnskabsteori

I det følgende præsenteres specialets videnskabsteoretiske ståsted, som er en kombination af to forskellige retninger: positivisme og fænomenologisk-hermeneutisk, hvilke vægtes lige højt. Inden for den fænomenologisk-hermeneutiske tilgang prioriteres begge tilgange ligeledes jævnbyrdigt. Disse videnskabsteoretiske retninger er inddraget, da der arbejdes med mixed methods design, hvilket indebærer, at vi anvender et empirisk materiale bestående af både kvalitativ og kvantitativ data. Således anskues den kvantitative forskning ud fra positivismen, mens den kvalitative forskning primært belyses fænomenologisk-hermeneutisk.

5.1 Positivistisk tilgang

Overordnet er positivismen en tilgang, som søger at belyse sandheden, ofte via naturvidenskabelig tradition og efterprøvning af hypoteser. I positivismen er det epistemologiske udgangspunkt således, at viden opnås gennem objektive målinger med henblik på at finde sandheden, da viden skal kunne bevises. Det ontologiske udgangspunkt er, at virkeligheden eksisterer udenom individernes forståelse, idet den kan iagttages og måles objektivt (Boolsen & Jacobsen 2012).

Inden for positivisme anses ”sanseerfaring, empirisk vidnesbyrd og logik som fundament for forskning og skabelsen af viden” (Boolsen & Jacobsen 2012:135). Fakta og kendsgerninger er derfor typisk udgangspunktet for positivistisk inspireret forskning. Fra den positivistiske forskningsmetodik, er der ofte trukket en parallel til den kvantitative forskning, da det er mest udpræget i denne tradition. Inden for positivismen er det ligeledes en grundtanke, at der skal være en distance mellem forskerens holdninger, og hvad der videnskabeligt viser sig (Boolsen & Jacobsen 2012).

Positivismen har historisk set været forløber for meget af den videnskabsteori, vi ser i dag. Imidlertid indtager positivismen ikke så prominent en rolle i dag, da der gennem tiden har været mange opgør med denne tænkning. Positivismens grundholdning om, at sandheder skal studeres og findes ud fra fokus på objektive vilkår, er modsætningsfyldt overfor senere udviklede videnskabsteorier, hvis afsæt er, at forklaringer kan findes med baggrund i de

subjektive vilkår samt i den sociale kontekst et individ befinder sig i (Boolsen & Jacobsen 2012).

Vi inddrager positivistiske elementer i dette speciale i forbindelse med anvendelsen af data fra BU&S' spørgeskemaundersøgelse. Årsagen hertil er, at dette kvantitative data stemmer overens med den positivistiske tilgang og forståelse af metodepraksis. Vi finder imidlertid, at en sand viden bedst kan opnås med inddragelse af både konkret viden fra kvantitativt data og derudover supplerende kvalitativ empiri fra interviews. Med henblik på at besvare problemformuleringen opstilles der således senere hypoteser, som vil blive besvaret via den kvantitative forskning og ved brug af den positivistiske tilgang. Den samlede problemformulering søges imidlertid besvaret ved brug af begge metodiske tilgange og dermed et mix af to forskellige videnskabsteoretiske ståsteder. En kombination af metoder er ofte anvendt i forbindelse med nyere samfundsvidenskabelig forskning (Boolsen & Jacobsen 2012).

5.2 Fænomenologisk-hermeneutisk tilgang

Fænomenologien og hermeneutikken har i kontrast til positivismen mere fokus på subjektive vilkår, herunder forståelse og fortolkning. Fænomenologien inddrages med henblik på at forstå vores informanternes livsverden, hvorimod hermeneutikken særligt inddrages med henblik på fortolkning af deres udtalelser. Det er således vores opfattelse, at de to tilgange i samspil yder et optimalt udgangspunkt for det kvalitative interview samt analyse og fortolkning heraf.

5.2.1 Fænomenologi

Fænomenologi betyder læren om fænomener, hvor fænomener forstås som fremtrædelser for mennesket. Som filosofisk retning er fænomenologien optaget af fænomener, som de optræder for mennesker i deres oplevelse af verden. Ud fra vores forståelse antager fænomenologien ontologisk, at verden er det, som viser sig i menneskers umiddelbare erfaringer, mens den epistemologiske antagelse er, at viden må findes gennem menneskers erfaring og livsverden (Thisted 2009; Berg-Sørensen 2012). Fænomenologien er en del af den

humanistiske tradition, som ofte sættes i sammenhæng med kvalitative interviews. Dette er ligeledes gældende for hermeneutikken.

Livsverden er et fænomenologisk begreb, som særligt anvendes i forbindelse med det kvalitative interview, hvor genstanden for interviewet er interviewpersonenes livsverden. Livsverden er den verden, som interviewpersonen lever i, med fænomener og erfaringer, som de umiddelbart opleves af personen (Thisted 2009; Kvale 2009).

Husserl anses som en af skaberne af fænomenologien. Han tager afsæt i, hvordan en erfaring viser sig for menneskets bevidsthed. Fænomener bliver først meningsfulde for mennesket i en bevidst sammenhæng med erfaring. Husserl finder desuden, at det er fænomenologiens opgave at fremdrage den livsverden, som metoder fra den positivistiske tilgang udvisker (Thisted 2009). Netop denne pointe kan relateres til en af fordelene ved at vælge mixed methods design: Koblingen mellem kvantitativ og kvalitativ metode muliggør, at nogle af de tal og tendenser, som den kvantitative undersøgelse frembringer, kan uddybes og forklares med den kvalitative metode (Hesse-Biber 2010).

Dette er også en af bevæggrundene for vores valg af metodekombinationen. Vi ønsker at få indblik i den livsverden, der ligger bag de besvarelser, respondenterne har givet i det kvantitative spørgeskema, og her er fænomenologien relevant at inddrage. Ligeledes ønsker vi at inddrage fænomenologien i vores analyse af data fra den kvalitative undersøgelse. Her vil vi gøre brug af en meningskondensering, som bygger på filosofisk fænomenologi, og som er udviklet af Giorgi (Malterud 2003).

5.2.2 Hermeneutik

Den humanistiske tradition kendetegnes ved en fortolkende tilgang, hvorfor især hermeneutikken er brugt indenfor denne tradition. Hermeneutik betyder netop fortolkningskunst, hvor sandhed og erkendelse af verden søges gennem fortolkning. Hermeneutikken har det epistemologiske afsæt, at viden opstår gennem fortolkning, mens det ontologiske afsæt er, at mennesket forstår verden ud fra sin meningshorisont og således er et fortolkende væsen (Thisted 2009; Kvale 2009; Berg-Sørensen 2012). Inden for hermeneutikken anvendes det kvalitative interview, hvor forskeren er et fortolkende subjekt,

og mening skabes gennem fortolkning ud fra interviewpersonens *meningshorisont*. Forsker og interviewperson har hver sin *meningshorisont*, som består af forforståelser og fordomme. (Thisted 2009; Kvale 2009).

Til trods for at der inden for hermeneutikken er forskellige retninger, følger vi i specialet ikke konsekvent én retning. Vi finder imidlertid begreberne *den hermeneutiske cirkel* og *horisontsammensmeltning* relevante for vores kvalitative interview og den efterfølgende analyse og fortolkning heraf. Således er vi inspirerede af Gadamer og hans bidrag til den hermeneutiske fortolkningskunst (Thisted 2009).

Den hermeneutiske cirkel er et fortolkningsprincip, der indebærer, at det enkelte må forstås ud fra helheden, det indgår i, mens forståelsen af helheden samtidig består af forståelsen af de enkelte dele. Det enkelte og helheden indgår på den måde i et dialektisk forhold (Thisted 2009). Forskningsmæssigt betyder dette, at forskerens oprindelige forforståelse påvirker forståelsen af forskningsgenstanden, men samtidig får forskeren en større forståelse af forskningsgenstanden, hvilket påvirker forforståelsen og sætter denne på spil. Vi vil anvende dette fortolkningsprincip i analyse og fortolkning af vores interview, hvor vi kontinuerligt vil forholde os til delene og helheden af interviewet, hvilket giver en dybere forståelse og sætter vores forforståelse på spil. Den hermeneutiske cirkel beskrives ligeledes som *den hermeneutiske spiral*, idet den hermeneutiske tanke er, at processen kan fortsætte som i en spiral, hvor der nås til stadig større forståelse og indsigt i forskningsgenstanden og herved påvirkning af forforståelsen (Kvale 2009; Thurén 2008).

Når to meningshorisonter nærmer sig hinanden og smelter sammen, betegner Gadamer det som *horisontsammensmeltning*. Ved horisontsammensmeltning opstår en fuldstændig forståelse, og der sker herved en udvikling af den oprindelige meningshorisont. Ifølge Gadamer fungerer de forforståelser eller fordomme, som indgår i meningshorisonten som en forudsætning for erkendelse og forståelse (Thisted 2009; Kvale 2009). Vi vil derfor i et senere afsnit afklare vores forforståelser med henblik på at kunne opnå en bedre forståelse af interviewet.

Hermeneutikken vil vi særligt anvende i forbindelse med specialets kvalitative analyse, hvor vi vil benytte hermeneutiske fortolkningsprincipper med henblik på at forstå og fortolke informanternes udsagn. I fortolkningen vil vi gøre brug af de teoretiske begreber, der herunder vil blive introduceret.

6. Teoretiske begreber

I det følgende præsenteres de teoretikere og teoretiske begreber, der vil blive inddraget og anvendt i forbindelse med specialets analyse. I specialet har vi lagt vægt på relevante teoretiske begreber, frem for at tage udgangspunkt i teoretikerne og deres videnskabsteoretiske ståsted. Problemstillingen har været bestemmende for de valgte begreber. I det følgende beskrives imidlertid teoretikernes videnskabsteoretiske positioneringer, idet vi er opmærksomme på, at disse kan påvirke, hvordan de teoretiske begreber kan forstås og anvendes. De inddragede begreber vil løbende blive relateret til problemstillingen for at belyse deres brugbarhed som teoretisk ramme for analysen.

6.1 Stempling

Vi vil her særligt præsentere Erving Goffmans begreber *stigma* og *moralsk karriere* og Howard S. Beckers begreber *stempling* og *afvigerkarriere*. Vi finder, at de to teorier supplerer hinanden og begge er relevante for besvarelse af specialets problemformulering.

Erving Goffman var sociolog og socialpsykolog (1922-1982), og hans tanker og bidrag til hverdagslivets sociologi har været, og er fortsat, af stor betydning for området. Det mest centrale for Goffmans sociologi er hans særlige fokus på det sociale møde mellem mennesker (Kristiansen 2005). Goffman ser på samspillet og dermed interaktionen mellem individer, samt på hvilke forventninger dette møde er præget af.

Videnskabsteoretisk opfattede Goffman sig selv, som en ”urban etnograf”, der ikke havde en placering indenfor en bestemt tradition (Kristiansen 2005). Imidlertid placeres Goffman ofte inden for symbolsk interaktionisme, blandt andet eftersom hans teori er inspireret af interaktioner, hvilket er centralt i den symbolske interaktionisme (Månsson 2004). Begrebet *stigma*, som herefter præsenteres, er et eksempel på dette, da teorien er præget af de mellem menneskelige interaktioner.

Begrebet *stigma* anvender Goffman til at betegne en miskrediterende *stempling* på baggrund af en afvigelse fra normsamfundet. Stigma er miskrediterede egenskaber, der tildeles et individ, fordi vedkommende ikke lever op til de forventninger omgivelserne har. En

stigmatiseret person, er således en betegnelse for en miskrediteret person, som afviger fra normerne i et samfund. Med anvendelse af stigmabegrebet, fokuseres der på hvorfor nogle ses som afvigere, fremfor hvorfor nogle afviger fra normerne. (Goffman 2009). Med stigmatisering kan der ligeledes tales om diskrimination. Tildeling af et stigma er således uønsket og kan føre et individ ud i en meget skamfuld og afvigende situation. Skam er en følelse, der kan fylde meget for en stigmatiseret. I Goffmans teori forsøger individet at undgå skam, ved at bestræbe sig på altid at vise sin bedste side. Drivkraften for at undgå skam og forlegenhed i forbindelse med social interaktion med andre er centralt i forståelsen af skam (Scheff & Starrin 2004).

Andres reaktioner kan nedbryde individets identitet. Goffman taler om to reaktionsformer hvorpå afvigeren kan håndtere stigmaet. Den ene reaktionsform kommer til udtryk ved den *miskrediterede* person, og den anden ved den *potentielt miskrediterede*. Forskellen på de to er, at den miskrediterede går ud fra, at omgivelserne kan se afvigelsen, hvorimod den potentielt miskrediterede antager, at omgivelserne ikke umiddelbart bemærker det. De mennesker fra et samfund, som ikke afviger negativt fra omgivelsernes forventninger, kaldes de normale (Goffman 2009).

Goffman skelner desuden overordnet mellem tre former for stigma: *Kropslige*, som kan være et fysisk handicap, *tribale*, hvilket er slægtsbetingede stigma og *karaktermæssige*, hvor en person fx ses skævt til på grund af en fortid som fængselsindsat (Goffman 2009). De unge, der har mistet en alkoholmisbrugende forælder, er særligt i risiko for at opleve karaktermæssige stigma. Det karaktermæssige stigma, kan omhandle de unges fortid eller baggrund, som barn af en alkoholmisbruger, hvilket afviger fra normen, så de stigmatiseres på grund af dette.

Desuden betegner Goffman nogle personer som *kloge*, fordi de er beslægtede med den stigmatiserede og derfor har kendskab til stigmaet. Disse personer kan på grund af deres slægtsskab med den stigmatiserede dele stigmaets miskredit og få tildelt et såkaldt *æresstigma*. De deler således stigmaet og de problemer, dette kan indebære, men oplever det ikke i samme grad som den stigmatiserede selv. Denne type stigma kan måske særligt være relevant i forbindelse med unge, der har mistet en forælder med alkoholmisbrug. Såfremt

forælderen blev stigmatiseret på baggrund af sit misbrug, kan de unge anses som kloge i kraft af, at de er barn af en alkoholiker og herved måske tildeles et æresstigma. De kan således komme til at opleve noget af det miskredit, der følger en stigmatiseret person (Goffman 2009).

Moralsk karriere er det begreb Goffman anvender til beskrivelse af den udvikling hvorigennem en afviger bliver opmærksom på sit stigma (Goffman 2009). Den moralske karriere er særlig relevant at beskrive, når der er tale om den potentielt miskrediterede, som endnu ikke har erkendt sit stigma.

Goffmans begreber er her beskrevet, da det findes interessant for specialets analyse, hvorvidt de unge, der mister en alkoholmisbrugende forælder, skammer sig eller er flove over deres problemer, fordi de er bange for at blive stigmatiserede og derved er opmærksomme på afvigelser fra de normer, der generelt er gældende i samfundet. Der vil således blive arbejdet med begreberne i specialets analyse, i forhold til den inddragede empiri.

Ligeledes bidrager sociologen Howard S. Becker (f. 1928) til stemplingsbegrebet med sit begreb *stempling*¹. En væsentlig pointe hos Becker er, at signifikante andre definerer en person som afvigende, fordi personens handlinger bryder de normer, værdier eller regler som de signifikante andre har opstillet. Dermed rettes negative forventninger imod afvigeren og såfremt disse internaliseres hos afvigeren, er stemplingen en realitet.

Becker positionerer sig videnskabssteoretisk, ligesom Goffman, indenfor den symbolske interaktionisme. I den symbolske interaktionisme er der fokus på, hvordan mening kan forandres gennem social interaktion, samt på hvordan individer opfatter egen virkelighed (Meeuwisse & Swärd 2004). Dette er beslægtet med Beckers fokus på interaktionen mellem de, der stempler og de, der afviger, samt skabelsen af social identitet med særligt øje for hvordan afvigeren dannes (Becker 2005).

Beckers teori om stempling kan betegnes som en udviklingsforklaring (Ejrnæs & Guldager 2010). Først stemples en person som afvigende, så rettes der negative forventninger til

¹ Stempling kan også betegnes som labeling, i dette speciale anvender vi kun stemplingsbegrebet.

personen. Hvis personen tager disse negative forventninger til sig, internaliseres de og derved skabes en afviger. Des tættere på individet de, der stempler er, des større indflydelse har de. Et eksempel kan være et familiemedlem, der retter negative forventninger til et andet familiemedlem (Becker 2005).

Fælles for Goffmans stigma og Beckers stempling er, at omgivelsernes vurdering igangsætter tildelingen af stemplingen. Hvor stigma er møntet på afvigelser hos grupper i samfundet, er stempling imidlertid mere møntet på enkeltindividets afvigelse. Ved Beckers stemplingsbegreb er det modsat Goffman således ikke et faktum, at afvigeren rent faktisk har brudt med de normsatte regler, men derimod, at signifikante andre har rettet negative forventninger mod et individ. Først når det med succes er lykkedes at få individet til at internalisere dette, er stemplet ”påsat”, og individet er afviger. Afvigelsen skabes således ikke på baggrund af en særlig afvigende handling, men derimod på baggrund af omgivelsernes opfattelse af et regelbrud, som afvigeren internaliserer (Becker 2005).

Becker beskriver foruden stempling, at afvigende adfærd kan indlæres gennem omgivelserne (Becker 2005). Han mener, at individer indgår i en tilknytning til en subkultur, som der indlæres adfærd igennem. Stemplingsteorien og indlært adfærd kan forstærke hinanden og dermed indgå i et dualistisk samspil (Ejrnæs & Guldager 2010). Et eksempel på dette er, hvis en person stemples som afviger, fordi andre mener, at vedkommende drikker for mange øl. Så internaliseres denne stempling, og afvigeren begynder måske at indlære den adfærd, som ses hos andre, der også er stemplet for at drikke for mange øl. På denne måde kan den stemplede ledes ud i en *afvigerkarriere* (Becker 2005). Dette er naturligvis et meget karikeret eksempel, men inddrages alligevel med henblik på at tydeliggøre Beckers teoretiske bidrag. Til forskel fra dette omhandler Goffmans begreb om moralsk karriere processen, hvor individet indser stigmatiseringen, men vedkommende afviger ikke nødvendigvis mere på baggrund af denne realisering.

I dette speciale er det fundet interessant at inddrage Becker, da der er en forventning om, at de unge kan have oplevet en følelse af at være anderledes og måske endda af at være blevet stemplet. Afvigelse handler først og fremmest om andres reaktioner, og hvordan disse

omsættes hos den stemplede person. Med anvendelse af begreberne fra såvel Goffman som Becker vil vi analysere den indsamlede empiri i specialet.

6.2 Marginalisering

I dette afsnit introduceres marginaliseringsbegrebet med henblik på at inddrage viden om, hvad det betyder at stå udenfor et socialt samspil. Marginaliseringsbegrebet findes relevant i forbindelse med specialets fokus på stempling, idet marginalisering ligeledes indebærer individers afvigelse. Dette afsnit er præget af forskellige forskeres bidrag til begrebet, hvorfor vi ikke beskriver en enkelt teoretiker.

Begrebet *marginalisering* diskuteres i mange sammenhænge. Det indebærer en situation, hvor et individ eller en gruppe befinder sig et sted imellem inklusion og eksklusion i samfundet. Juul Kristensen (2000) peger på tre former for marginalisering: *arbejdsmarkeds marginalisering*, *social marginalisering* og *politisk marginalisering*. En marginaliseret situation kan ende med, at individet enten bliver integreret i samfundet igen, eller helt udstødes fra normsamfundet². At være i en marginaliseret position er derfor ikke ønskværdigt. Når en person bliver marginaliseret er det, fordi vedkommende ikke lever op til omgivelsernes forventninger, hvilket er tilsvarende stempling, hvor stemplingen netop forekommer på baggrund af dette. Juul Kristensen (2000) skriver følgende definition på marginalisering: ”Jeg ser således marginalisering som ufrivillig, ufuldstændig deltagelse på et eller flere livsområder, hvor der hersker en normativ forventning om deltagelse” (Juul Kristensen 2000:147)

Det at være marginaliseret er ikke nødvendigvis en endelig situation. Det er muligt at ændre adfærd og derigennem blive integreret igen. De individer, der ikke formår at ændre adfærd, således at de passer indenfor disse normsatte rammer, kan imidlertid leve i en ydmygende situation, som ligeledes kan have stor indflydelse på deres familie og omgivelser. Hvis et individ udelukkes langvarigt for deltagelse på forskellige livsområder, er det i risiko for at blive marginaliseret eller helt udstødt (Juul Kristensen 2000). Børn og unge, der vokser op i en familie med alkoholproblemer, kan ende i en ufrivillig afskæring fra deltagelse i

² Normsamfundet indebærer de rammer og regler, der fælles er defineret af befolkningen i et givent samfund.

forskellige aktiviteter, og kan dermed igennem deres forældres alkoholmisbrug ende i en marginaliseret situation. En anden risiko er, at de unge selv får vaner, som er u hensigtsmæssige i forhold til at blive accepteret som en del af det øvrige samfund. Marginaliseringsrisikoen for børnene og de unge er årsagen til, at begrebet her er introduceret. Det er særligt den sociale marginalisering, der her tales om, men på sigt kan arbejdsmarkedsmarginalisering muligvis ligeledes blive en udfordring.

Schellerup Nielsen (2005) ser særligt på marginalisering, som kan have stor betydning for børn og unges udvikling, herunder det sociale samspil i skolen. Hun beskriver, at alle rent udviklingsmæssigt er afhængig af social kontakt til andre, da det er her, det indlæres, hvordan sociale samspil skal tackles. I hendes bog om marginalisering i skoler belyser hun ligeledes, at de børn, der udelukkes fra det sociale samspil med de jævnaldrende i skolen, marginaliseres og mister muligheden for at tilegne sig relevante sociale kompetencer (Schellerup Nielsen 2005).

Det er således ud fra ovenstående særligt relevant for dette speciale, hvorvidt mange af de unge allerede fra tidlig skolealder har stået uden for et fællesskab og oplevet marginalisering. De unge, der mister en alkoholmisbrugende forælder, har som tidligere beskrevet mange vanskeligheder, de skal håndtere på hjemmefronten, hvilket muligvis kan kompliceres af problemfyldte eller ikke eksisterende relationer til jævnaldrende.

6.3 Habitus, kapital og social reproduktion

I dette afsnit præsenteres Pierre Bourdieus begreber *habitus*, *kapital* og *social reproduktion*. Årsagen til, at disse begreber er udvalgt, er, at de findes relevante for det analytiske arbejde med empiri omkring unge, der har mistet en forælder, som havde et alkoholmisbrug, idet de kan bidrage til at belyse de unges baggrund. Ligeledes er Bourdieus begreber et godt supplement til stempelingsteorien, idet de kan belyse en eventuel baggrund for afvigelse. Eksempelvis kan de unge afvige på grund af begrænset kapital eller som en konsekvens af social reproduktion.

Pierre Bourdieu var sociolog og antropolog (1930-2002). Bourdieus arbejde indenfor såvel den filosofiske verden, som indenfor sociologi og antropologi afspejler hans bredde som

teoretiker. Særligt Bourdieus bidrag indenfor kulturstudier findes interessante i forbindelse med dette speciale.

Bourdieu anser sig selv som strukturalistisk konstruktivist (Bourdieu 1990). Strukturalistisk, idet han mener, at der findes en virkelighed uafhængig af vores bevidsthed, som består af objektive strukturer, der er i stand til at styre mennesker. Den konstruktivistiske side ses blandt andet, ved at han finder det væsentligt at undersøge, hvordan virkeligheden opfattes af mennesker og mener, at det sociale forstås ud fra subjektive opfattelser (Bourdieu 1990; Bourdieu & Wacquant 1996).

Habitus er ”kropsliggørelsen af vores objektive livsvilkår” (Jerlang & Jerlang 2003). Ifølge Bourdieu er habitus en oplagring af alle individets bevidste og ubevidste erfaringer, og herunder individets normer, etik og morale. Habitus sætter individet i stand til at handle ud fra intuition og uden først at skulle gennemtænke hvert træk. Dette er muligt, fordi habitus indebærer samtlige af livets erfaringer. Habitus dannes således gennem opvækst, oplevelser og erfaringer med henblik på, at kroppen husker bestemte ting og kan handle efter det, næste gang noget lignende forekommer. Med forskellige opvækstvilkår opstår dermed ligeledes forskellig habitus. I Bourdieus optik kan dette betyde, at habitus kan være så forskellig fra hinanden, at det kan være svært for to individer at finde et fælles sprog (Jerlang & Jerlang 2003; Bourdieu 1990).

Bourdieu omtaler fire former for *kapital*: økonomisk, social, kulturel og symbolsk. *Økonomisk kapital* er de økonomiske ejendele et individ har adgang til gennem netværk og egen indtægt. Begrebet indeholder ligeledes økonomisk magt. *Social kapital* karakteriseres ved de relationer og kontakter en person har igennem sit netværk, samt de relationer personens sociale position potentielt kan skabe. *Kulturel kapital* er kendetegnet ved individets habitus, klasse, almen dannelse, sprog, opførsel og kulturelt ophav. Den kulturelle kapital er billedet på, at det kulturelle ophav har en betydning for, hvilke muligheder et individ får adgang til. *Symbolsk kapital* er en kapitalform, hvorigennem de tre andre former kan fremstå. At have symbolsk kapital betyder således, at individets normer, værdier og dermed livsstil og status hæves over andre, hvilket indbringer individet en social fordel (Bourdieu 1990).

Social reproduction henviser til, at nedarvet kulturel kapital har betydning for individets livsmuligheder. Social reproduction kan derfor tilbyde forklaring på, hvorfor der er en tendens til, at højtuddannede forældres børn også bliver højtuddannede, mens det ofte er sværere for lavtuddannede forældres børn at få en høj uddannelse. Samtidig er uddannelsessystemet med til at opretholde en social reproduction, idet elever, som har den ”rette” kulturelle kapital, anses som dygtigere end andre elever (Bourdieu & Passeron 2006; Hansen 2011). Ifølge Bourdieu er der således en direkte sammenhæng mellem, hvilke muligheder individer kan få tildelt og deres sociale ophav. Dette kan betyde, at den sociale baggrund får betydning for individers levestandard, så de reproducerer de kår, som de selv voksede op under. Denne reproduction er ligeledes med til at opretholde klasseforskelle og social ulighed, idet de, der er fattige og lavtuddannede forbliver sådan på tværs af generationer, mens de, der er rige og højtuddannede, også bevarer deres omstændigheder (Hansen 2011).

De unge, der har mistet en alkoholmisbrugende forælder, har forskellig habitus og kapital, hvilket giver dem forskellige forudsætninger i livet. Endvidere er Bourdieus begreber inddraget, da de unge er i risiko for at udvikle og dermed reproducere nogle af de samme sociale vanskeligheder, som deres forældre havde. Her tænkes fx på alkoholmisbrug, men også mere generelt på, at de unge har en tendens til at få flere sociale vanskeligheder end andre jævnaldrende (Sundhedsstyrelsen 2010).

7. Design

En undersøgelses design fastlægges alt efter hensigten med undersøgelsen. I dette speciale ønsker vi dels at finde sammenhænge mellem forskellige variable, og dels at undersøge hvad der ligger bag de tendenser og eventuelle sammenhænge, vi finder. Dette fordrer en kombination af metoder, hvilket vil sige et *mixed methods design*. De kommende afsnit vil således omhandle vores speciales mixed methods design, herunder hvad dette design overordnet indebærer, samt hvilket et af de underordnede mixed methods designs, vi finder relevant for vores speciale.

7.1 Mixed methods

Mixed methods er et forskningsdesign, der inddrager både kvalitative og kvantitative data. Forskning med brug af mixed methods design fokuserer på: ”collecting, analyzing and mixing both quantitative and qualitative data in a single study” (Creswell & Clark 2007:5). Idet mixed methods gør brug af begge forskningstilgange i kombination, giver dette en bedre forståelse af problemstillingen, end metoderne gør hver for sig (Creswell & Clark, 2007). Dette skyldes blandt andet, at mixed methods forskning giver forskeren mulighed for at supplere *ord*, som normalt associeres med kvalitative data, med *tal*, som normalt associeres med kvantitative data. På den måde kan fx kvalitativt data kaste lys over statistik ved gennem interviews at give en mere narrativ forståelse af de statistiske fund (Hesse-Biber, 2010).

Mixed methods er blevet udviklet meget over det sidste årti, flere og flere forskere benytter sig af dette design, og det efterspørges blandt andet politisk til at undersøge socialpolitiske forhold. Forskningsdesignet giver større mulighed for at undersøge komplekse sociale forhold, end de respektive forskningsmetoder gør hver for sig (Hesse-Biber, 2010; Creswell & Clark 2007).

Typisk fremhæves fem fordele ved brug af mixed methods i forskning: *metodetriangulering*, *komplementaritet*, *udvikling*, *indledning* og *udvidelse* (Hesse-Biber 2010; Bryman 2006). *Metodetriangulering* indebærer, at forskellige metoder bruges til at undersøge den samme problemstilling, hvilket giver en større troværdighed og validitet til forskningen. *Komplementaritet* henviser til, hvordan en kvalitativ tilgang komplementerer en kvantitativ

tilgang eller omvendt. Denne komplementaritet giver forskeren en større forståelse af den problemstilling, der er genstand for forskningen. Med *udvikling* beskriver Hesse-Biber (2010), at mixed methods kan hjælpe med udviklingen i forskningsprocessen. Resultaterne fra kvantitativ metode, fx statistik kan hjælpe med at udvikle processen med kvalitativ metode, fx ved at give ideer til interviewspørgsmål. *Indledning* henviser til, at nogle af de resultater, der findes med mixed methods kan generere spørgsmål, der indleder til en ny undersøgelse. Til sidst findes *udvidelse*, som omhandler, at detaljerede og grundige mixed methods undersøgelser kan bidrage til fremtidig forskning og til, at forskere anvender mixed methods fremadrettet (Hesse-Biber 2010; Bryman 2006).

På baggrund af det ovenfor præsenterede finder vi mixed methods relevant at anvende til dette speciale. Designet passer godt med vores undersøgelse, hvor vi gerne vil søge bredt efter sammenhænge og forhold mellem variable, og samtidig give en forklaring på de forhold, vi finder. Designet giver os således mulighed for at gå i dybden og kvalitativt undersøge de tendenser, som vores kvantitative undersøgelse viser (Creswell & Clark 2007).

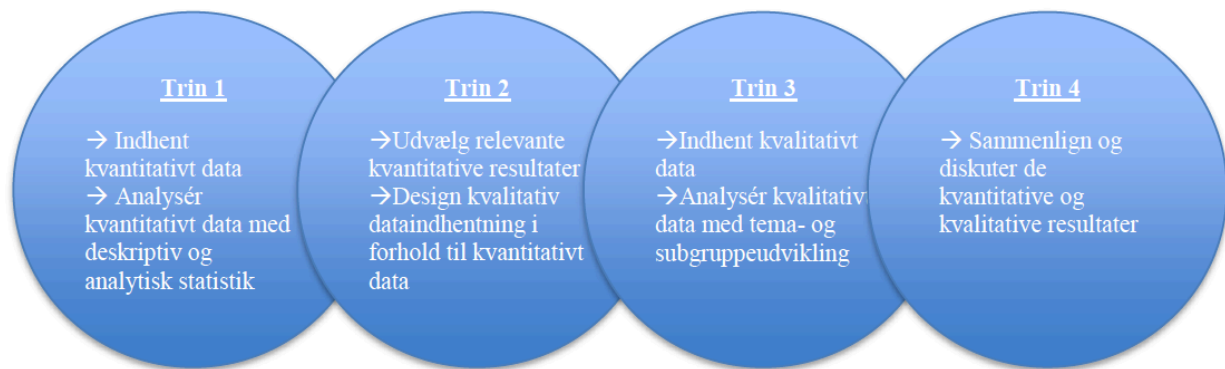
Desuden giver brug af mixed methods mulighed for at opveje nogle af de svagheder, der er ved henholdsvis kvantitativ og kvalitativ metode i sig selv (Creswell & Clark 2007). Eksempelvis har kvalitative undersøgelser ofte en relativ lille datamængde, hvilket betyder, at overførbareheden kan være begrænset. Dette opvejer kvantitativ metode, hvor der lettere kan generaliseres, idet datamængden typisk er væsentligt større (Kvale 2009; Thisted 2009). Omvendt har kvantitativ forskning den svaghed, at deltagernes stemmer ikke høres i datamængden, hvor dette kan opvejes af kvalitativ metode, med fx det kvalitative interview, hvor der gives plads til, at deltagernes stemmer høres. Vi er netop interesserede i, at undersøgelsens resultater bliver overførbare, og at vores undersøgelsesdeltageres holdninger og opfattelser kommer til orde (Creswell & Clark 2009).

7.1.1 Mixed methods designs

Valget af et forskningsdesign styrer, hvilke arbejdsgange der skal benyttes til indhentning, analysering, fortolkning og rapportering af data. For at afgøre, hvilket specifikt forskningsdesign indenfor mixed methods, der med fordel kan anvendes, er der ifølge Creswell & Clark (2009) fire væsentlige beslutninger, der skal træffes:

Interaktion indebærer, at det bør afgøres, hvorvidt brugen af metoderne er holdt hver for sig, eller om de interagerer, og således kombineres igennem undersøgelsen. Sidstnævnte er tilfældet for vores forskningsproces, hvor den kvalitative undersøgelses udformning er afhængig af den kvantitative undersøgelses resultater. Ligeledes skal der besluttes, hvilken *prioritering*, der er af metoderne, lige prioritering, kvalitativ eller kvantitativ prioritering. For vores speciale, prioriteres den kvantitative og den kvalitative metode lige højt. Metoderne spiller således en lige stor rolle i besvarelsen af vores problemstilling. Desuden skal *timing* af metodekombinationen besluttes, hvilket henviser til, om kombinationen af metoderne foregår samtidigt eller sekventielt. Vi har anvendt sekventiel timing, hvor den kvantitative undersøgelse er foretaget før den kvalitative. Da BU&S allerede har indhentet et relevant datasæt, som vi anvender til besvarelse af vores problemstilling, har vi således ikke selv indhentet yderligere kvantitativt datamateriale. Sidst skal *kombinationen* af metoderne fastlægges, herunder hvordan og hvornår det foregår. Metodekombinationen for dette speciale er således, at vores kvalitative undersøgelse, som nævnt, bygger videre på den kvantitative del, hvilket især kommer til udtryk ved indhentning af de kvalitative interviews.

Når disse beslutninger er taget, kan forskningsdesignet fastlægges. Creswell & Clark (2009) beskriver seks større forskningsdesign inden for mixed methods. Det design, der passer med vores problemstilling samt de beslutninger, vi ovenfor har truffet og beskrevet, er *the explanatory sequential design* (Creswell & Clark 2009). I dette design er fokus først på den kvantitative metode og herefter den kvalitative metode. Designet er inddelt i to faser, først indhentes kvantitative data og analyseres. Herefter indhentes og analyseres kvalitative data, hvilket bygger på resultaterne fra den kvantitative undersøgelse, således at de kvalitative resultater kan give en bedre forståelse af de kvantitative resultater. For vores speciale er det relevant at anvende dette design, når forhold og sammenhænge mellem variable i de kvantitative resultater ønskes forklaret, så mekanismerne bag disse forhold kan tydeliggøres, og dette er kun muligt ved inddragelse af kvalitative data efter de kvantitative. På baggrund af Creswell & Clark (2009) har vi udarbejdet nedenstående figur, som viser de metodiske trin i vores designvalg.

Figur 1 Metodiske trin i specialets mixed methods design

Den videnskabsteoretiske position kan være mere kompliceret, når der er tale om kombination af to forskellige metoder frem for blot en. Til det valgte design giver det god mening at anvende to forskellige tilgange, således at der sker et skift, idet forskeren går fra den kvantitative del til den kvalitative. Disse retninger vil typisk være en positivistisk retning til den kvantitative undersøgelse og en mere konstruktivistisk, subjektivistisk retning til den kvalitative undersøgelse. (Creswell & Clark 2009). Som beskrevet under specialets videnskabsteoretiske afsnit tager vi udgangspunkt i positivismen til den kvantitative del og et fænomenologisk-hermeneutisk afsæt til den kvalitative del.

8. Metode

I de næste afsnit vil vi redegøre for de metodiske valg, der er taget i indeværende speciale. For dette speciale er der som bekendt anvendt en kombination af to metoder, henholdsvis kvantitativ og kvalitativ. Metodeafsnittet er derfor todelt: først beskrives vores kvantitative metode, som indebærer hypoteser, datamateriale, databehandling og beskrivelse af de variable, der anvendes i behandlingen af data. Herefter følger beskrivelsen af den kvalitative metode, hvilket indeholder det kvalitative interview, informantudvælgelse, forforståelse og udførelse af pilotinterview samt selve interviewet.

8.1 Kvantitativ metode

Den kvantitative metode bygger på en positivistisk tænkning, hvor der søges efter objektive sandheder. Målet for kvantitativ forskning er at opnå forklaring på forhold mellem observerbare fænomener, mens idealet er objektivitet. Metoden fokuserer på tingenes målelighed, og det indhentede data består således af tal. (Thisted, 2009).

Kvantitative undersøgelser inddeles ofte i et deskriptivt eller analytisk design. Det deskriptive design har generelt til formål at beskrive de fundne fænomener, mens det analytiske ser på sammenhænge og forhold mellem variable for herigennem at teste hypoteser. I forbindelse med indhentning af data kan kvantitative designs inddeles i et eksperimentelt eller et observerende undersøgelsesdesign. En eksperimentel undersøgelse består i, at forskeren aktivt sætter noget i værk, eksempelvis en ny behandlingsmetode, hvorimod forskeren har en ren observerende rolle i de observerende undersøgelsesdesign (Juul 2012; Thisted, 2009). I tilfælde hvor forskeren selv indhenter data, betegnes det som primære data, mens sekundære data indebærer, at forskeren anvender data, andre har indhentet tidligere (Thisted, 2009).

I dette speciale arbejdes der først deskriptivt med data og dernæst analytisk. Det primære formål er at undersøge sammenhænge mellem variable og er således af analytisk karakter. Vi arbejder med allerede indhentet data, det vil sige sekundære data, som er indhentet af BU&S, som forholdt sig observerende i forbindelse hermed. Dette datamateriale er den kvantitative del af specialets empiri. Undersøgelsen, som BU&S har foretaget, vil blive yderligere beskrevet i forbindelse med præsentation af datamateriale.

8.1.1 Hypotese

I det følgende præsenteres specialets hypotese, som anvendes til den kvantitative undersøgelse. Hypotesen er udarbejdet ud fra problemformuleringens første underspørgsmål med henblik på at opstille vores forventninger til, hvad der kommer til udtryk i forbindelse med databehandlingen.

Som beskrevet i indledningen ved vi, at mange af de unge, der mister en forælder, som havde et alkoholmisbrug, oplever skyld og skam (Mogensen & Berthelsen 2015; Madsen, Hvidkjær & Olesen 2001). Derudover har vi beskrevet, at der ved sorggruppeforløbene hos BU&S er udviklet et tilbud om sorggruppeforløb, særligt til de der har mistet en alkoholmisbrugende forælder. Dette indikerer ligeledes, at der er særlige vanskeligheder for disse unge i sorg. Vores forestilling er således, at skam og skyld har en betydning for, hvordan de unge har det psykisk. Viden om målgruppen har således kvalificeret vores forståelse, hvilket har bidraget til udformningen af nedenstående hypotese.

De unge, der ofte oplever skam og skyld ved opstart, har en dårligere psykisk tilstand, målt på BDI-skala end de unge, der sjældent oplever skam og skyld.

For at undersøge denne hypotese med statistiske tests har vi udformet seks underhypoteser, en for hver t-test, vi udfører:

- 1. De unge, der ofte har lyst til at krybe i et musehul ved opstart, har en dårligere psykisk tilstand, målt på BDI-skala før sorggruppeforløbet end de unge, der sjældent har lyst til dette.*
- 2. De unge, der ofte har lyst til at krybe i et musehul ved opstart, har en dårligere psykisk tilstand, målt på BDI-skala efter sorggruppeforløbet end de unge, der sjældent har lyst til dette.*
- 3. De unge, der ofte skammer sig over misbruget ved opstart, har en dårligere psykisk tilstand, målt på BDI-skala før sorggruppeforløbet end de unge, der sjældent gør dette.*

-
4. *De unge, der ofte skammer sig over misbruget ved opstart, har en dårligere psykisk tilstand, målt på BDI-skala efter sorggruppeforløbet end de unge, der sjældent har lyst til dette.*
 5. *De unge, der ofte føler skyld og selvbebrejdelse ved opstart, har en dårligere psykisk tilstand, målt på BDI-skala før sorggruppeforløbet end de unge, der sjældent føler dette.*
 6. *De unge, der ofte føler skyld og selvbebrejdelse ved opstart, har en dårligere psykisk tilstand, målt på BDI-skala efter sorggruppeforløbet end de unge, der sjældent føler dette.*

Vi vil søge at bekræfte eller afkræfte hypotesen og delhypoteserne gennem analytisk statistisk med data fra spørgeskemaundersøgelsen (Bilag 5 og 6).

8.1.2 Kvantitativt datamateriale

Datasættet som vores speciales kvantitative undersøgelse beror på, er en spørgeskemaundersøgelse foretaget af BU&S. Undersøgelsen havde fokus på at evaluere deres sorggruppeforløb, hvorfor de unge blev stillet en række spørgsmål om deres psykiske tilstand, følelser og oplevelser af gruppeforløbet. Designet af deres undersøgelse er follow-up design, hvor der er en afgrænset gruppe respondenter, som besvarer spørgeskemaet ved opstart og tre gange herefter, hvilket vil sige, at det er en prospektiv undersøgelse. BU&S stod selv for dataindhentningen, hvorfor undersøgelsen består af primære data. Formålet med undersøgelsen var primært deskriptivt, idet de søgte beskrivelser omkring respondenterne (Juul 2012; Thisted 2009).

Spørgeskemaerne blev indhentet fra 2008 til 2014, og det første skema blev tilsendt 121 unge. De 121 unge blev udvalgt ved en form for klyngeudvælgelse, hvor der vælges en gruppe af mennesker, som spørgeskemaet udleveres til, i dette tilfælde altså den gruppe af unge, som havde deltaget i sorggruppeforløb for unge, der har mistet en alkoholmisbrugende forælder. Imidlertid blev spørgeskemaet kun besvaret af 91 respondenter, således undlod 30 respondenter at udfylde skemaet, altså et bortfald på 25 %. For follow-up skema to, som blev sendt ved afslutning af forløbet, fik kun 54 respondenter tilsendt skemaet, blandt andet på

grund af frafald i sorggruppeforløbet. Heraf besvarede 39 respondenter, det vil sige et bortfald på 28 %. Follow-up skema tre og fire, henholdsvis seks og 12 måneder efter afsluttet forløb, blev sendt til de 39, men blev kun udfyldt af 25 og 15 respondenter, hvilket svarer til bortfald på 36 % og 62 % (Thisted 2009; Bilag 3).

Hvis der er nogle generelle forskelle mellem de, der udfyldte skemaet og de, der undlod at svare, kan det give undersøgelsen systematiske fejl i form af selektionsbias³. Eksempelvis hvis det var de unge, der psykisk havde det værst, der undlod at deltage, kan det skævvride undersøgelsens resultater. For at undersøge hvorvidt dette er sket, laves en bortfaldsanalyse, hvor der ses på forskelle mellem de, der har svaret og de, der har undladt at svare. Vi har desværre begrænset information om de, der ikke har besvaret spørgeskemaet. Imidlertid har vi vedlagt en tilrettet bortfaldsanalyse med de informationer, vi har fra BU&S (Bilag 3). Analysen viser ikke bemærkelsesværdige frafald for de to første skemaer, og dermed antages der ikke at være selektionsbias. Imidlertid har skema tre og fire meget lave deltagelsestal og høj bortfaldsprocent, hvorfor vi har valgt at udelade data fra de to skemaer i vores databehandling, og således kun anvende data fra skema et og to. Det skal i denne sammenhæng bemærkes, at en bortfaldsprocent på under 30 % er ”udmærket” i forhold til svarenes troværdighed ifølge Thisted (2009), mens bortfald på over 40 % er ”mindre acceptabelt”. Databehandlingen af dette data beskrives videre i det kommende afsnit (Thisted 2009; Juul 2012; Bilag 2).

8.1.3 Kvantitativ databehandling

Herunder beskrives specialets databehandling, som foretages ud fra BU&S’ datasæt, desuden gøres der rede for valg af statistiske analyser og tests. Datamaterialet vil blive behandlet i statistikprogrammet Stata, hvor vi har udarbejdet en do-fil⁴ (Bilag 4) som benyttes til dokumentation for vores databehandling. I do-filen kan der ligeledes ses begrundelser for de kodninger med videre, der anvendes. Forinden de statistiske analyser omkoder vi relevante variable med henblik på at gøre disse mere anvendelige og genkendelige. Omkodningerne gennemgås ikke her, men belyses i afsnittet med præsentation af variable ligesom de fremgår

³ Selektionsbias omhandler systematiske fejl i forbindelse med udvælgelsen til en undersøgelse (Juul 2012).

⁴ En do-fil et tekstbehandlingsprogram, der kan anvendes til at registrere og dokumentere databehandlingen (Mannemar 2013).

af do-filen (Bilag 4). I forbindelse med omkodningerne, vil vi imidlertid være opmærksomme på ikke at komprimere data (Mannemar 2014).

Vores kvantitative analyse fordeler sig i deskriptiv statistik, hvor en enkelt variabel indgår, og analytisk statistik, hvor vi inddrager to variable. Den første statistik, der anvendes, er således deskriptivt, hvilket giver et overblik over de variable, der er anvendt i vores undersøgelse, og således en beskrivelse af stikprøven. Vi omtaler respondenterne, der har besvaret spørgeskemaerne i denne undersøgelse som *stikprøven*. Derimod omtaler vi unge i alderen 18-28 år, der har mistet en forælder med alkoholmisbrug, og som har deltaget i sorggruppeforløb ved BU&S som *populationen*. For at beskrive variablene benyttes typisk begreberne *central tendens* og *fordelingsbredde*, hvilket giver mulighed for at beskrive en gruppe af data med enkelte tal. Central tendens er et udtryk for den typiske værdi i gruppen af data, mens fordelingsbredde er et udtryk for gruppens variation. Det er afhængigt af typen af variabel, hvordan disse kan måles. Herudover ønsker vi at vise tendenser for relevante variable, hvilket afbildes i forskellige diagrammer. Vi vil anvende cirkeldiagram til de binomiale variable med to kategorier, mens histogram vil blive anvendt til ordinalskalerede variable med flere kategorier (Neuman 2006; Lund 2004).

Analytisk statistik er relevant, idet det her bliver muligt at klarlægge forholdet mellem en afhængig og en uafhængig variabel, og herved afgøre, om der er en sammenhæng imellem dem (Neuman 2006). I så fald vil det betyde, at variation i den uafhængige variabel vil give variation i den afhængige variabel, den ene påvirker således den anden. Hvorvidt der imidlertid er tale om en årsagssammenhæng, altså *kausalitet* er betinget af at årsagen sker forinden virkningen, at der kan findes en teoretisk forklaring, at forholdet ikke er spuriøst⁵ og at der er en *statistisk signifikant* sammenhæng. Med statistiske tests undersøges netop, om der er en sammenhæng mellem årsag (uafhængig variabel) og virkning (afhængig variabel), og hvorvidt denne sammenhæng er statistisk signifikant (Thisted 2009; Bøgh-Andersen 2012).

For at afgøre, hvorvidt en sammenhæng er statistisk signifikant, er det væsentligt at fastlægge et *signifikansniveau*. Dette er en sikkerhedsgrense, som angiver, om vi skal acceptere resultaterne som statistisk signifikante. Signifikansniveauet sættes i dette speciale til 95 %,

⁵ Et spuriøst forhold er et forhold, der forsvinder ved inddragelse af en tredje variabel (Bøgh- Andersen 2012)

hvilket er en accepteret standard, når der arbejdes med social forskning. Dette er relateret til *p-værdien*, som vil svare til 0,05, når signifikansniveauet er sat til 95 %. P-værdien udtrykker netop sandsynligheden for, om det fundne resultat skyldes tilfældigheder. En p-værdi på 0,04 vil altså betyde, at der kun er 4 % risiko for, at resultatet skyldes en tilfældighed, hvilket således vil antages som et statistisk signifikant resultat (Neuman 2006; Lund 2004). I sammenhæng med p-værdien anvendes ofte et *sikkerhedsinterval (CI)*, som er et interval, der udtrykker sammenhængen mellem et resultat, og den "sande" værdi i populationen. Sikkerhedsintervallet (CI) sættes typisk til 95 %. Hvis en statistisk test af fx antal børn pr familie giver et resultat på 2 børn i gennemsnit, med et sikkerhedsinterval (CI) på (1-3), udtrykker dette, at den sande værdi i populationen med 95 % sikkerhed ligger i sikkerhedsintervallet 1-3 børn. På den måde kan resultatet overføres til hele populationen (Juul 2012).

Den analytiske statistik, som vi udfører, er med brug af den statistiske testvariant, t-test. T-testen er relevant at anvende, når der indgår en metrisk variabel overfor en kategorisk variabel med to kategorier, hvilket er tilfældet for vores analyse. T-testen undersøger forskellen mellem gennemsnittet for to grupper på en variabel. Herudover undersøger testen om forskellen er statistisk signifikant forskellig fra 0. Det vil sige, at testen udregner gennemsnittet på den afhængige variabel for de to grupper på den uafhængige variabel. T-testens generelle forudsætninger indebærer, at data er normalfordelte, og at der er ens varians for de to grupper. Fordelingen af data testes med histogram og qq-plot. Variansen undersøges med en varianstest og tilrettes t-testen alt efter udfaldet. Hvorvidt den fundne forskel på de to grupper er statistisk signifikant forskellig fra 0 afhænger af, om p-værdien er under 0,05. I testen fås ligeledes et sikkerhedsinterval (CI), der beskriver det interval den sande værdi i populationen ligger indenfor. Når p-værdien er lav, vil sikkerhedsintervallet være længere fra 0, og der er således større sandsynlighed for, at den tendens, som testen viser, vil gå i samme retning i hele populationen (Mannemar 2014; Juul 2012).

Vi har valgt t-test frem for regression, fordi vi har relativt få respondenter og ved regression, eksempelvis med kontrolvariable, kræver det et vist antal respondenter, da de bliver delt op i mindre grupper, og det så kan blive svært at påvise en eventuel statistisk signifikans. Der er risiko for såkaldt type 2-fejl. Type 2-fejl omhandler en tendens til fejlagtigt at konkludere, at

der ikke er en sammenhæng, idet der ikke er statistisk signifikans, mens der i virkeligheden er en sammenhæng, som havde været statistisk signifikant, hvis der havde været et større antal respondenter i stikprøven⁶. At der ikke findes statistisk signifikans handler således om stikprøvens størrelse frem for sammenhængen mellem variablene. Ved brug af t-test er der fortsat risiko for type 2-fejl, men grupperne er større i t-testen, end de ville have været, hvis vi havde anvendt fx multivariat regression. Ved t-test har vi omkodet nogle variable til færre kategorier og dermed samlet et større antal respondenter i hver gruppe, hvilket nedsætter risikoen for type 2-fejl (Neuman 2006; Juul 2012).

8.1.4 Præsentation af variable

Variablene fra det kvantitative datasæt introduceres her med henblik på at give et overblik over de beslutninger, der er taget omkring valg af variable og kodning af datasættet. Variablene er anvendt med et samlet formål om at teste hypotesen og i sidste ende besvare problemformuleringen.

Vi har som tidligere nævnt ændret navne og kodninger for de oprindelige spørgsmål fra spørgeskemaerne (Bilag 5 og 6), så vi omtaler variablene med kortere betegnelser. De fem variable, der anvendes i analysen, er tre variable, der afspejler følelser af skam og skyld samt to variable over psykisk tilstand før og efter forløbet ved BU&S. Begrundelsen for inddragelsen af de udvalgte variable er, at vi finder, at de tre variable afdækker følelserne omhandlende skam og skyld i spørgeskemaet, samt at de to andre variable skaber et samlet overblik over psykisk tilstand målt på en depressionsskala, kaldet en BDI-skala. I databehandlingen arbejdes der med variablene således, at variablene for skyld og skam er uafhængige, og variablene for BDI-skalaen før og efter er afhængige (Neuman 2006).

Fælles for de fem variable inden omkodning er, at de var kategoriske variable, målt på en ordinalskala. Benævnelsen kategoriske variable er ensbetydende med, at besvarelserne i spørgeskemaet er opdelt i kategorier, der er udformet gennem skriftsprog. At spørgsmålene er målt på ordinalskala betyder, at kategorierne kan rangordnes, men værdierne ikke kan trækkes fra hinanden, eller fx være dobbelt så meget, som noget andet (Malchow 2010; Lund 2004).

⁶ Derimod omhandler type 1-fejl tilfælde, hvor der fejlagtigt konkluderes, at der er en sammenhæng mellem to variable, mens der reelt ingen sammenhæng foreligger (Neuman 2006).

Ved spørgsmålene til BDI-skalaen er spørgeskemaudformningen således, at des højere kategori respondenterne har afkrydset, des sværere har de det, hvorimod det er omvendt ved de tre øvrige variable (Bilag 5 og 6).

De tre variable, der afdækker følelser af skam og skyld, er omkodet til binomialskalerede variable med betegnelserne: ”Lyst til at krybe i et musehul”, ”Skamme sig over misbrug” og ”Følelse af skyld og selvbefredelse”. Binomialskala består som nominalskala af ligeværdige kategorier, der ikke kan rangordnes, men hvor nominal kan antage flere kategorier, har binomial altid kun to (Lund 2004).

De to første variable har baggrund i spørgsmålene ”Jeg kan føle mig så flov, at jeg har lyst til at krybe i et musehul.” og ”Jeg skammer mig over min fars/mors misbrug” (Bilag 5). Vi finder, at disse to variable tilsammen kan beskrive respondenternes følelser af skam. Den ene variabel, der nævner ordet skam, benævner kun skam over misbruget, hvorfor vi finder, at denne alene ikke kan beskrive respondenternes oplevelser med skam generelt i deres situation. Derimod beskriver den anden variabel mere generelt følelser af flovhed og skam, som kan give lyst til at være usynlig og krybe i et musehul. Ligeledes kan sidstnævnte spørgsmål være lettere at forholde sig til og derved afkrydse i spørgeskemaet. Det er således vores håb, at vi med brug af begge disse variable kan indfange respondenternes følelser af skam i forbindelse med tabet af deres forældre.

Den tredje variabel ”Følelse af skyld og selvbefredelse” er kodet ud fra spørgsmålet: ”Jeg tænker på, om jeg kunne have gjort noget for at få ham/hende til at holde op med at drikke” (Bilag 5). Som det omkodede navn antyder, håber vi med denne variabel at kunne indfange de respondenter, der føler skyld og selvbefredelse efter tabet af deres forældre. Som tidligere beskrevet er det almindeligt, at unge føler skyld over, at de mislykkedes med at få forælderen til at stoppe misbruget inden sin død (Mogensen & Berthelsen 2015; Madsen, Hvidkjær & Olesen 2001).

Vi anvender udelukkende skam- og skyldvariablene ud fra, om de unge oplever disse følelser, når de starter på forløbet, hvorfor der arbejdes med disse som uafhængige variable. Variablene for skam og skyld er opdelt i syv kategorier i spørgeskemaet, mens de efter

omkodningen er binomiale med to kategorier. Vi har valgt at kode variablene således, idet der er et relativt lille antal respondenter, og når disse deles i syv kategorier bliver grupperne meget små (<10), hvilket øger risiko for type 2-fejl. Når grupperne derimod lægges sammen til to grupper, giver det bedre mulighed for at opnå statistisk signifikante resultater (Neuman 2006; Juul 2012).

De unges psykiske tilstand måles ud fra en sammensætning af 21 variable, som samlet udgør en BDI-skala, der afdækker depressionssymptomer. Vi har valgt at omkode disse 21 variable til en samlet variabel. Det samme gør vi for det andet spørgeskema. Det vil sige en variabel for det første spørgeskema og en variabel for det andet spørgeskema, som afdækker de samme 21 variable. Vi kalder de to variable for henholdsvis ”BDI før” og ”BDI efter”. Dette henviser således til BDI-skalaen før sorggruppeforløbet og BDI-skalaen efter sorggruppeforløbet. Variablene er efter kodningen metriske variable, hvilket vil sige, de udelukkende består af tal. De to variable, der er skabt ud fra BDI-skalaen, anvendes i databehandlingen som afhængige variable (Neuman 2006).

8.1.5 BDI-skala og depression

Becks Depression Inventory (BDI) skala er bredt internationalt anvendt og benyttes til at beskrive depressionssymptomer. Ud fra besvarelserne kan de unge få imellem 0 – 63 point. Des højere score, des større indikation for depressive symptomer. Hvis besvarelsen på BDI-skalaen er over 17, kan der tilbydes behandling i form af medicin for depressionssymptomerne (Tølbøll & Haahr 2014).

Skalaen indeholder spørgsmål omkring følgende: tristhed, pessimisme, tidligere nederlag, tab af glæde, skyldfølelser, følelser af at blive straffet, selvhad, selvkritik, selvmordstanker eller ønsker, gråd, rastløshed, interessedtab, ubeslutsomhed, værdiløshed, energitab, ændret søvn mønster, irritabilitet, ændret appetit, koncentrationsvanskeligheder, træthed eller udmattelse, tabt sexlyst (Tølbøll & Haahr 2014).

Da BDI-skalaen, som nævnt, belyser depressionssymptomer, finder vi det relevant kort at beskrive og dermed definere depression. Der kan være en flydende overgang mellem sorg og depression (Cullberg 2008). Forskellen er, at sorg er en umiddelbar reaktion på baggrund af

smerte og tab. Depression er derimod en mere vedvarende problematik, som indebærer en oplevelse af følelsesmæssige og sociale nederlag. Depression er et problem, når det er til alvorlig gene for én selv og omgivelserne. Den depressive forstyrrelse kan udløses af forskellige ydre hændelser, som eksempelvis tab af en forælder. Den mest anvendte behandling for depression er psykoterapi og medicinering (Cullberg 2008). Det kan have store sociale konsekvenser at have en depression, blandt andet idet der ses tendens til isolation, samt da der i svære tilfælde kan udvikles komplikationer, som virkelighedsforvrængning og hallucinationer (Cullberg 2008). Ifølge Cullberg (2008) kan det være særlig vanskeligt med depressivitet, når individet kommer fra belastede sociale vilkår. For at kunne give den rette støtte, er der brug for relevante forebyggende socialpolitiske foranstaltninger således, at der kan arbejdes med disse vanskeligheder.

Ifølge Zubin & Spring (1977) kan en person, der er *psykisk sårbar* lettere erhverve sig en depression. Psykisk sårbarhed hænger sammen med nogle biologiske og psykologiske faktorer hos den pågældende person. Disse faktorer har betydning for, hvor store belastninger i livet en person kan håndtere og kan derfor forklare, hvorfor den samme belastning resulterer i sygdom for nogle personer, og ikke for andre. Dette ud fra en antagelse om, at hvis personer udsættes for større belastninger, end de kan håndtere, kan det udløse en psykisk lidelse (Lindgaard 2002). Mange børn af alkoholikere udvikler psykiske problemer senere i livet, hvilket formentlig kan forklares med en øget psykisk sårbarhed i denne målgruppe, samt en opvækst med store belastninger (Anda 2002).

Årsagen til, at BDI-skalaen anvendes for at belyse, hvordan de unge har det, er, at den indikerer, hvordan de klarer sig efter tabet af deres forælder. Skalaen giver derudover et overblik over, hvornår der er tale om udvikling af en depression, som er medicinkrævende. Vi er interesserede i dette, da udvikling af en behandlingskrævende depressiv tilstand, anses som en social vanskelighed for den unge.

8.2 Kvalitativ metode

Med inddragelse af den kvalitative metode er vi interesserede i individers subjektive forståelser. Denne metode er præget af humanvidenskabelig tradition og anlægger et fortolkende perspektiv. Målet er at skabe en forståelse af det undersøgte, mens idealet er forståelse for et emne, som kan danne baggrund for handling. Data der fremkommer ved anvendelse af kvalitativ metode, er udtryk og handlinger, hvilket fx kan være i form af informanternes beskrivelser. Med inddragelse af den kvalitative metode fokuseres der på at fremføre det meningsfulde fremfor det målelige, som er i fokus ved anvendelsen af kvantitativ metode (Thisted 2009).

Der findes forskellige former for kvalitativ metode, men der gøres typisk brug af enten interview eller tekstanalyse (Thisted 2009). I forbindelse med vores valg af mixed methods er det kvalitative interview inddraget som det ene metodiske led for besvarelse af problemstillingen. Vi håber på gennem viden fra det kvalitative interview at opnå en mere udtømmende forståelse af de unge.

8.2.1 Det kvalitative interview

Det kvalitative interview er anvendt, idet vi søger at afdække viden gennem interaktion mellem interviewer og interviewperson (Kvale 2009). Modsat den kvantitative forskning arbejdes der i det kvalitative interview med ord og frem for med tal. Ved det kvalitative interview inddrages et mindre antal deltagere end ved kvantitativ forskning, og der er fokus på interviewpersonens livsverden og forståelse heraf gennem samtale. Hermed tydeliggøres specialets afsæt i fænomenologien, idet vi søger at beskrive og forstå verden ud fra informantens synspunkt.

Det semistrukturerede interview, som danner grundlag for Kvales (2009) indgangsvinkel til udførelse af interview, er anvendt i forbindelse med gennemførelsen af det kvalitative interview i dette speciale. Formålet med det semistrukturerede interview er at skabe viden om på forhånd definerede temaer, men samtidig have muligheden for at ændre på spørgsmålsrækkefølgen eller tilføje spørgsmål i forbindelse med interviewet. Det semistrukturerede interview er præget af åbenhed og giver mulighed for at spørge ind til uddybelser, som kan skabe relevant viden. Forinden gennemførelsen af et semistruktureret

interview, udarbejdes en interviewguide, med de temaer og spørgsmål der ønskes afdækket (Kvale 2009).

Tematisering af interviewguiden har til hensigt at skabe en struktur for interviewet, samt at sikre at formålet med undersøgelsen holdes i fokus. Vores interviewguide er opbygget af *forskningsspørgsmål, interviewspørgsmål og opfølgende spørgsmål. Forskningsspørgsmålene* beskriver, hvad vi overordnet ønsker besvaret. De er formuleret primært ud fra de inddragede teoretiske begreber fra Goffman, Becker og Bourdieu med henblik på at få svar, der kan bidrage til en besvarelse af problemformuleringen. Disse spørgsmål stilles ikke til informanten (Kvale 2009).

Interviewspørgsmålene derimod er de spørgsmål, der stilles til informanten med henblik på at besvare forskningsspørgsmålene. De er formuleret med fokus på at stille åbne dagligdagsspørgsmål, som fremmer samtalen, idet de er mere letforståelige end de akademisk formulerede forskningsspørgsmål. Et forskningsspørgsmål kan undersøges gennem anvendelse af flere interviewspørgsmål. De *opfølgende spørgsmål* er til for at samle op på interviewspørgsmålene. Med inddragelse af de opfølgende spørgsmål kan der stilles uddybende spørgsmål til informantens besvarelser. Interviewguiden er således bygget op efter disse spørgsmålstyper, men starter med nogle indledende spørgsmål (Bilag 7). Forinden opstart af interviewet er der desuden gennemført en briefing omkring, hvad der skulle ske i forbindelse med interviewet, ligesom der blev afrundet med en debriefing (Bilag 8).

8.2.2 Valg af informanter

Vores informanter er fire unge, som tidligere har deltaget i BU&S' sorggruppeforløb. Informanterne er valgt ud fra de inklusions- og eksklusionskriterier, som fremgår af nedenstående tabel:

<i>Inklusionskriterier:</i>	<i>Eksklusionskriterier:</i>
→ Unge, der har deltaget i BU&S' sorggruppeforløb. → Unge, der har deltaget i forløbet, fordi de har mistet en forælder, der havde et alkoholmisbrug → Unge, der har gennemført forløbet. → Unge, der frivilligt står til rådighed for BU&S efter afsluttet forløb.	→ Unge, der har gået i BU&S' sorggruppeforløb, fordi de har mistet en forælder uden alkoholmisbrug eller har en meget syg forælder. → Unge, der er stoppet før, forløbet var afsluttet. → Unge, der har færdiggjort gruppeforløbet inden for det sidste halve år.

Tabel 1 Inklusions- og eksklusionskriterier for valg af informanter

I samarbejde med BU&S har vi fundet frem til unge, der passede på kriterierne. Derefter har vi udformet en mail til de unge med beskrivelse af, hvem vi er, formålet med vores speciale og informationer om selve interviewet. Herigennem har vi fundet fire informanter, som gerne ville deltage i interviewet.

Vores udvælgelsesproces kan imidlertid have den konsekvens, at informanterne muligvis er de unge, der har mest overskud og måske er kommet sig bedst over tabet af deres forælder – altså de stærkeste. Det kan heraf forudsættes, at de måske ikke har oplevet svære følelser eller stempling. På baggrund heraf er det en fordel, at spørgsmålene i interviewguiden også omhandler unge i informantens situation generelt og ikke kun informanten selv, hvorfor det ikke nødvendigvis påvirker validiteten af interviewene.

Vores informanter er således fire unge kvinder i alderen 23 og 26 år, der har gennemført et sorggruppeforløb ved BU&S. I specialet ønsker vi at anonymisere informanterne og undlade at nævne informationer, der kan identificere dem for at sikre deres fortrolighed. Vi vil således fremadrettet i specialet henvise til vores informanter som ”informant A, B, C og D”.

8.2.3 Forforståelse

Ifølge hermeneutikken og Gadamer er det væsentligt at gøre sig sine forforståelser klare inden interviewet. Disse fungerer som en forudsætning for at opnå erkendelse gennem horisontsammensmeltning, hvor interviewer og informantens meningshorisont nærmer sig

hinanden (Thisted 2009; Kvale 2009). I nærværende afsnit vil vi derfor søge at klarlægge vores forforståelser omkring specialets målgruppe og problemstilling. Disse forståelser beror på egne faglige erfaringer, litteratur omkring målgruppen samt de teoretiske bidrag, der indgår i specialet.

Vi har en forforståelse vedrørende de unge, idet vi forventer, at de har oplevet følelser af skam og skyld i forbindelse med tabet af deres forælder med alkoholmisbrug (Madsen, Hvidkjær & Olesen 2001). Yderligere er det vores formodning, at disse følelser har påvirket deres sorg og psykiske velbefindende, således at oplevelsen af sådanne svære følelser har gjort det sværere at komme sig over tabet af forælderen. Ligeledes har vi en forforståelse omkring, at de unge har oplevet at føle sig anderledes end andre på deres alder og har i den forbindelse muligvis følt sig stempet af andre på grund af deres ofte anderledes opvækst og baggrund (Goffman 2009; Becker 2005).

De unges familie og baggrund, forventer vi, vil påvirke, hvem de er i dag og hvad de har med sig som menneske, derfor formoder vi, at nogle unge måske endda vil gentage deres forældres uhensigtsmæssige mønstre (Jerlang & Jerlang 2003). Herudover antager vi, at de unge oplever, at BU&S' særlige tilbud til unge i deres situation er nødvendigt, idet de gennemgår en anderledes sorg netop på baggrund af skam- og skyldfølelser og følelser af at være anderledes. Sidst forudsætter vi, at sorggruppeforløbet gør en forskel for de unge, at de kommer sig bedre ved hjælp af forløbet end de havde gjort, hvis de skulle have klaret sorgen alene eller med det ofte sparsomme netværk, de har.

8.2.4 Pilotinterview

Med henblik på at teste vores interviewguide, gennemførte vi et pilotinterview forinden selve interviewene. Ved brug af et pilotinterview bliver det tydeligt, hvorvidt informanten forstår spørgsmålene, og om der er gentagelser, og anden generel kritik fra informanten. Ligeledes kan et pilotinterview hjælpe til at efterse, om interviewguidens temaer og spørgsmål muliggør en besvarelse af problemformuleringen. Med pilotinterviewet opnås der således en viden, som kan resultere i en bedre interviewguide, og på den måde højne validiteten af interviewet. Forinden pilotinterviewet afprøvede vi interviewguiden på hinanden for at se, om vi fandt spørgsmålene forståelige og til at svare på. Selve pilotinterviewet foregik med en af de fire

informanter, som passede med vores inklusions- og eksklusionskriterier. Efter pilotinterviewet forholdt vi os til informantens kommentarer til interviewet, hvilket imidlertid ikke resulterede i større ændringer til interviewguiden. Jævnfør Kvale valgte vi på denne baggrund at lade dette interview indgå i vores kvalitative datamateriale som de andre interviews (Kvale 2009).

8.2.5 Udførelse af interviews

I forbindelse med gennemførelsen af vores fire interviews har vi forinden gjort os mange overvejelser over, hvilke rammer interviewene skulle gennemføres indenfor. Med henblik på at skabe tryghed, som Kvale (2009) foreskriver, er essentielt for interviewets dynamik, valgte vi at afholde de første to interviews i lokaler hos BU&S i København. Det tredje og fjerde interview foregik i Aarhus, og det var ikke muligt at afholde interviewet i BU&S' lokaler, hvorfor vi i stedet bookede et grupperum på et bibliotek, hvor vi kunne interviewe uforstyrret. Vi anser det som en fordel, at to informanter er fra Aarhus og to er fra København, idet dette giver en større geografisk spredning på informanterne. Ligeledes gjorde vi os forinden interviewene overvejelser omkring vores tilstedeværelse i lokalet, hvorfor vi deltog med en rollefordeling, hvor den ene var interviewer og den anden co-interviewer. Dette indebar, at intervieweren stillede spørgsmål med afsæt i interviewguiden, hvorimod co-intervieweren først afslutningsvist havde mulighed for at supplere med spørgsmål.

Førend selve interviewene gik i gang indledte vi som sagt med en briefing (Bilag 8). Briefingen indeholdt blandt andet: præsentation af os som interviewere, formål med undersøgelsen, information om hvordan interviewinformationerne vil blive behandlet samt underskrivning af skriftligt samtykke (Bilag 9). Som afslutning på interviewet gennemførtes ligeledes en debriefing, som havde til formål at takke for informantens medvirken samt give mulighed for at komme med eventuelle bemærkninger eller tilføjelser til interviewet. Som tak udleverede vi til sidst en lille gave til informanten (Bilag 8; Kvale 2009).

I forbindelse med indhentning af empirien til specialet har vi været på besøg ved BU&S flere gange. Placeringen af rådgivningstilbuddet er midt i hjertet af København og er derfor let tilgængeligt for tilbuddets mange deltagere. Vi har fået rundvisning i lokalerne, som har givet os et indblik i, hvilke rammer forløbene udføres indenfor.

BU&S er fordelt på 1. og 2. etage, med receptionen på 1.sal, der er et rart lokale at komme ind i. Bag ved en disk sidder sekretæren, som tager smilende imod alle. På gangene er der kontorer og grupperum. I grupperummene foregår de forskellige sorggruppeforløb, lokalerne er rummelige og lyse, med høje vinduer. Der er ligeledes et lokale, hvor de frivillige kører linjen, chatten med videre. Generelt fremstår det som nogle behagelige rammer for tilbuddet.

8.2.6 Transskription

I forbindelse med interviewene, har vi anvendt diktafon for at optage det sagte med henblik på, at de givne oplysninger i interviewene kunne transskriberes. Som forskere i dette speciale har vi valgt selv at transskribere interviewene for at sikre, at detaljer til brug for analysen ikke skal gå tabt (Kvale 2009). Vi har ligeledes udarbejdet en transskriptionsprocedure med regler for, hvordan vi oversætter fra talesprog til skriftsprog (Bilag 10). Det har vi valgt at gøre for at sikre en ensartethed omkring transskriberingen.

I forbindelse med transskriptionen har vi ligeledes gennemført en intern reliabilitetskontrol (Kvale 2009). Dette indebærer, at vi har indskrevet nogle af de samme passager for dermed at sikre, at der blev transskriberet på samme måde uafhængigt af, hvem der skrev. Sidst kan det nævnes, at navne og steder ikke er udskrevet i transskriptionerne, da der er aftalt fortrolighed med informanterne omkring dette. Kvale (2009) foreskriver ligeledes, at det kan være en fordel at sløre identitet i forbindelse med transskriptionen, således at informanten ikke kan genkendes. Imidlertid har vi som forskere naturligvis kendskab til disse oplysninger.

8.2.7 Analysestrategi

Til specialets kvalitative analysedel anvendes en analysestrategi med *meningskondensering* og *meningsfortolkning*. Dette er inddraget med henblik på at skabe en relevant og sammenhængende analyse med afsæt i en fænomenologisk-hermeneutisk tilgang til behandling af de kvalitative interviews. Gennem meningskondensering identificeres relevante temaer og subgrupper ud fra informanternes udsagn. Ved brug af meningsfortolkning arbejdes der med at sætte informanternes budskaber ind i en sammenhæng og kontekst.

Meningskondensering

Meningskondenseringen omhandler vores overvejelser omkring analysestrategi for behandling af det kvalitative data fra de gennemførte interviews. For behandling af dette i analysen anvendes meningskondensering, som er en fænomenologisk inspireret analysemetode af Giorgi (Malterud 2003). Vi er således gået fænomenologisk til behandlingen af informanternes udsagn, da vi med meningskondenseringen søgte at tematisere interviewene ud fra, hvad informanterne lagde vægt på. Med meningskondensering ønskes det gennem fire trin at give et indblik i informanternes livsverden og erfaringer. De fire trin er tilsigtet behandling af kvalitative interviews. Giorgis fire trin gennemgås i det følgende, indenfor hvert trin vil det blive beskrevet, hvad trinnet indebærer, samt hvordan det anvendes i den kvalitative analyse i specialet.

1. Helhedsforståelse

Det første trin indeholder etableringen af et samlet og helhedsorienteret billede af det sagte i de kvalitative interviews. Dette fordrede i vores behandling af interviewene, at vi induktivt søgte at finde de temaer, der gik igen. For at skabe denne helhedsforståelse var udgangspunktet således ikke at fremføre teoretiske pointer eller vores forståelser. Derimod søgte vi at belyse, hvad der reelt viste sig i informanternes udtalelser i interviewsituationen, som relaterede sig til vores problemstilling og nedskrive midlertidige temaer ud fra det sagte (Malterud 2003).

2. Meningsbærende enheder

Identificering af meningsbærende enheder indebærer, at der afsøges centrale elementer, som går igen i interviewene. Indenfor de temaer, der er fundet gennem helhedsforståelsen, undersøges det således, hvilke meningsbærende elementer der er. Det omtales kodning, når elementerne søges afdækket indenfor de fundne temaer (Malterud 2003). Vi fandt således de meningsbærende enheder ved at gennemgå datamaterialet og undersøge, hvilke tendenser der går igen i informanternes udtalelser. Med henblik på at afdække dette markerede vi de citater, der gik igen indenfor temaerne, og vurderede hvorvidt temaerne fortsat var relevante ved at opstille de fundne citater, med linjeangivelse, i et samlet skema (Bilag 15). Dette skema anvendes senere til behandling i analysen og kan ifølge Malterud (2003) betegnes som dekontekstualisering.

3. Kondensering

Ved dette trin kondenseres, det vil sige indskræmpes, og opdeles de meningsbærende enheder ud fra den kodning, som er udformet i forbindelse med gennemførelsen af andet trin. Til behandlingen af interviewene havde vi således nogle allerede opstillede temaer og gik yderligere i dybden i kondenseringen ved at identificere subgrupper. Disse subgrupper dannede vi ud fra individuel identificering og efterfølgende fælles drøftelse omkring, hvilke subgrupper vi fandt, kunne dække over vores empiriske fund. Hvert tema, såvel som subgruppe, er navngivet, med henblik på at skabe titler, der beskriver det indhold, de dækker over.

4. Sammenfatning

Med henblik på at skabe et troværdigt indblik i informanternes udtalelser skabes til sidst en sammenfatning af de udvalgte citater samt temaer og subgrupper. Med henblik på at validere vores fund sammenholdt vi citaterne fra vores tematiserede citatskema (Bilag 15) med de fuldt transskriberede interviews (Bilag 11,12,13,14). Vi rekontekstualiserede således vores fund med henblik på at sikre os, at citaterne fortsat fandtes relevante og troværdige (Malterud 2003). Hvorvidt der kan tales om en valid identificering af temaer og subgrupper afhænger desuden af, om de er gældende for en enkelt informant eller for alle fire informanter, samt hvorvidt de teoretiske begreber kan underbygge temaerne. Vi har således været opmærksomme på, at vores temaer og subgrupper blev skabt ud fra gældende tendenser fra flere informanter, samt at analysere ud fra relevante teoretiske begreber.

Meningsfortolkning

Efter meningskondenseringen har vi valgt at udføre *meningsfortolkning*, hvilket ikke blot har til formål at strukturere fremvisningen af indholdet i interviewet, som kondenseringen. Her er der derimod fokus på at finde en dybere betydning af interviewet, end den der forekommer på overfladen. Dette gøres blandt andet ved at sætte interviewets indhold ind i en kontekst. Kvale (2009) taler om tre kontekster: *selvforståelse*, *kritisk common-sense-forståelse* og *teoretisk forståelse*. Meningskondenseringen befinder sig i *selvforståelseskonteksten*, hvor målet er at forstå udtalelserne på informantens præmisser. *Kritisk common-sense-forståelse* indbefatter, at interviewet sættes ind i en ramme, der går udover informantens egen forståelse, og forskeren forholder sig kritisk til informantens udtalelser. Derimod vil vores

meningsfortolkning befinde sig i en *teoretisk forståelseskontekst*, som indebærer et teoretisk afsæt for fortolkningen og interviewet sættes udover de to øvrige forståelseskontekster. Vi vil her inddrage centrale teoretiske begreber, der tidligere er præsenteret i specialet til at forstå og fortolke informantens udsagn (Kvale 2009).

Som tidligere beskrevet kan vores videnskabsteoretiske positionering for den kvalitative undersøgelse betegnes fænomenologisk-hermeneutisk. I meningsfortolkningen vil især den hermeneutiske tilgang komme til udtryk. Med henblik på at sikre en gyldig fortolkning anvender vi hermeneutiske fortolkningsprincipper. Vi vil her gennemgå de principper, vi finder mest relevante for analyse og fortolkning af vores interviews. Vi finder, at især den hermeneutiske cirkel eller spiral er et væsentligt fortolkningsprincip, som muliggør en dybere forståelse af interviewet. Idet cirklen fordrer, at forskeren forholder sig til både det enkelte og helheden af interviewet, vil vi forholde os til såvel dele af interviewet, såsom citater, som den interviewkontekst, de indgår i (Kvale 2009; Thurén 2008). Ligeledes finder vi *testningen* relevant, hvor delfortolkninger holdes op imod den samlede mening med interviewet. Sidst vil vi forholde os til begreberne omkring tekstens *autonomi* og *tema*. Dette indebærer, at interviewteksten forstås ud fra interviewets egne forudsætninger med respekt for det tema, interviewet antager, hvilket for vores interviews er unge, der har mistet en forælder med alkoholmisbrug (Kvale 2009).

8.3 Samlede etiske refleksioner

De etiske refleksioner præsenteres her samlet, for de overvejelser vi har gjort os i forbindelse med de metodiske valg og indhentning af empiri. Særligt i forbindelse med udførelse af det kvalitative interview er der nogle etiske udfordringer, som det er relevant at være opmærksomme på. Det er vigtigt, at interviewer er bevidst om, at det skaber etiske udfordringer at have kontakt med informanter, som vi har det i den kvalitative del af specialet (Thaggard 2004). I interviewsituationen og i forbindelse med samarbejdet med informanter er det betydningsfyldt at være opmærksomme på ikke at presse informanterne unødigt. Derfor har vi overvejet nøje, hvilke informanter der var nødvendige at inddrage i vores speciale, samt hvilke spørgsmål der skulle vægtes i forbindelse med interviewet. Vores forberedelser sikrede, at der i undersøgelsen var fokus på nødvendig viden og ikke unødigt belastning af

informanterne. På baggrund af disse overvejelser forventer vi derfor ikke, at vores undersøgelse vil skabe grund til nogen form for negative konsekvenser for informanterne.

En anden etisk overvejelse, vi har gjort os i forbindelse med dette speciale, er, hvor mange informanter der skulle inddrages i det kvalitative interview. I den forbindelse vil vi gerne tage hensyn til informanterne, forstået således, at vi ikke har interesse i at inddrage yderligere, end hvad der er nødvendigt for at skabe et reelt og troværdigt billede af målgruppen. Det er vigtigt ikke at inddrage yderligere informanter, end hvad der er behov for til at belyse problematikken (Thaggard 2004). Informanternes oplysninger fra interviewene behandles desuden fortroligt, hvorfor informationerne i form af lydfiler slettes efter transskription af disse.

I forbindelse med den kvantitative undersøgelse, har vi naturligvis ligeledes gjort os nogle etiske overvejelser. Eksempelvis anvendes datasættet med fortrolighed, ligesom samtlige informationer vedrørende den indhentede empiri anonymiseres i specialet (Kvale 2009). Vi har ligeledes været i dialog med ansatte ved BU&S, med henblik på en drøftelse af, hvordan data omkring målgruppen bedst håndteres. På denne baggrund er respondenterne anonymiseret i datasættet, således at det ikke er muligt at genkende dem.

Vi finder at vores undersøgelse er relevant til trods for etiske overvejelser vedrørende inddragelse af informanter, der i forvejen kan være skrøbelige, idet de har mistet en forælder med alkoholmisbrug. Undersøgelsen finder vi generelt har sin berettigelse, idet der mangler viden om målgruppen, samt at der med den viden undersøgelsen medfører, kan skabes bedre muligheder for relevante sociale indsatser med et forebyggende sigte. Dette mål skønner vi således underbygger, at undersøgelsen har relevans. Opsamlende kan det således bemærkes, at vi finder, at specialets undersøgelse, til trods for de etiske overvejelser, har relevans og berettigelse.

9. Analyse

I specialets analyse søges det at besvare henholdsvis første og andet underspørgsmål til problemformuleringen, hvilket der vil blive samlet op på afslutningsvist i hvert analyseafsnit. For den kvantitative del anvendes et positivistisk videnskabsteoretisk afsæt, hvorimod der i den kvalitative del arbejdes fænomenologisk-hermeneutisk. Specialets samlede kvantitative og kvalitative analyse har således til formål at besvare den overordnede problemformulering: *Hvilken betydning har skam- og skyldfølelser for unge, der har deltaget i sorggruppeforløb ved BU&S i forbindelse med tabet af deres forældre med alkoholmisbrug?*

9.1 Kvantitativ analyse

Med henblik på at analysere det kvantitative datamateriale følger her specialets kvantitative analyse. Denne analyse tager udgangspunkt i positivistisk tilgang, med et objektivt fokus og hypoteseanvendelse. Analysen indebærer først deskriptiv statistik, der anvendes for at beskrive data og efterfølgende søges at give teoretiske forklaringer på de beskrevne tendenser. Herefter ønsker vi at finde sammenhænge mellem to variable, hvorfor der anvendes analytisk statistik med brug af t-test. Ligeledes vil vi i den analytiske statistik give bud på teoretiske forklaringer på de resultater, der fremkommer. Afslutningsvist samler vi op på henholdsvis den deskriptive og analytiske statistik med en delkonklusion. Med analysen er det målet at besvare første underspørgsmål til problemformuleringen: *Hvordan påvirker skam- og skyldfølelser de unges psykiske tilstand?*

9.1.1 Deskriptiv statistik

I dette afsnit vil vi præsentere de variable, som vi vil anvende i den analytiske statistik samt præsentere karakteristika for respondenterne, der har deltaget i spørgeskemaundersøgelsen BU&S har foretaget. Derfor fremstilles der tabeller over variable, der præsenterer respondenterne samt over de variable, som anvendes i specialets videre analyse. De væsentligste variable afbildes desuden med diagrammer for at synliggøre de tendenser, variablene afspejler.

I det følgende ses tabel 2, som indbefatter fire variable udvalgt med henblik på at give en beskrivelse af respondenterne, som der arbejdes med i den kvantitative analyse. De fire variable indeholder respondenternes karakteristika i form af alder, køn, beskrivelse af

forælders misbrug i form af antal år misbruget varede, samt hvor ofte respondenter oplevede forælderen fuld. Dette giver et indblik i, hvem respondenter er og omfanget af forælders misbrug.

Præsentation af respondenter	Central tendens	Fordelingsbredde
Respondenternes alder (N=89)	23,6 år (gennemsnit)	2,3 år (standarddeviation)
Respondenternes køn (N=91)	Kvinde (modus)	2 (antal kategorier)
Varighed af misbrug i antal år (N=89)	16,2 år (gennemsnit)	7 år (standarddeviation)
Hyppighed, hvor ofte oplevet fuld (N=89)	En eller flere dage om ugen (modus)	5 (antal kategorier)

Tabel 2 Deskriptiv statistik med præsentation af respondenterne

For at beskrive variablene anvendes central tendens og fordelingsbredde, hvilket måles på forskellige måder afhængende af typen af variabelskala. For de to metriske variable (alder og varighed) målt på ratioskala, angives central tendens med *gennemsnittet* af observationerne på variablen, mens fordelingsbredden vises med *standarddeviation*, hvilket udtrykker spredning omkring gennemsnittet (Lund 2004). Dette vil sige, at respondenterne i gennemsnit er 23,6 år gamle, og spredningen omkring dette gennemsnit er med 2,3 år relativt lille. Den anden metriske variabel viser, at misbruget i gennemsnit varede 16,2 år, hvilket dog varierer noget imellem respondenterne jævnfør standarddeviationen på 7 år.

For de to kategoriske variable (køn og hyppighed) målt på nominal- og binomialskala, beskrives central tendens med *modus*, som er den mest typiske værdi på variablen, mens fordelingen beskrives ved *antal kategorier* på variablen (Lund 2004). Dette anskueliggør, at de fleste respondenter er kvinder, og variablen fordeler sig på de to køn – mand/kvinde. Hyppigheden af misbruget er således, at respondenterne oftest oplevede forælderen fuld en eller flere dage om ugen, og variablen fordeler sig på fem kategorier. Gennemsnitsrespondenten er således en 23-årig kvinde, hvis forælder havde et misbrug i 16 år og var fuld en eller flere gange ugentligt.

Anvendte variable i analysen	Central tendens	Fordelingsbredde
<i>Afhængige variable</i>		
BDI før (N=89)	20 (gennemsnit)	9 (standarddeviation)
BDI efter (N=39)	7 (gennemsnit)	6 (standarddeviation)
<i>Uafhængige variable</i>		
Lyst til at krybe i et musehus (N=89)	Sjældent	2 (antal kategorier)
Skamme sig over misbrug (N=88)	Ens fordeling, sjældent/ofte (modus)	2 (antal kategorier)
Følelse af skyld og selvbefredelse (N=89)	Ofte (modus)	2 (antal kategorier)

Tabel 3 Deskriptiv statistik over anvendte variable i analysen

I tabel 3 fremgår vores valg af afhængige og uafhængige variable i et skema med henblik på at præsentere disse samlet. Vi har også her valgt at fremføre den centrale tendens samt fordelingsbredden for variablene. Lidt længere nede i teksten præsenteres variablene enkeltvist med figurer.

Variablene ”BDI før” og ”BDI efter” afspejler score på BDI-skalaen for første og andet spørgeskema, hvilket giver en indikation for, hvorvidt respondenter har en depression. Som det ses i tabellen, er gennemsnittet for ”BDI før” på 20, mens gennemsnittet for ”BDI efter” er 7. Ligeledes skal det bemærkes, at der som tidligere nævnt, er et faldende antal besvarelser af spørgeskemaundersøgelsen til andet spørgeskema, hvilket såfremt der havde været flere besvarelser til ”BDI efter”, kunne betyde, at gennemsnittet muligvis ville blive påvirket (Bilag 3). Standarddeviationen er imidlertid faldet fra 9 til 6, hvilket betyder, der er en mindre spredning ved ”BDI efter”, end der er ved ”BDI før” (Lund 2004).

Vores tre uafhængige variable, der alle omhandler følelser hos respondenter, fremgår ligeledes af tabel 3. Vi har udelukkende anvendt variablene i forbindelse med besvarelsen af første spørgeskema, idet vi undersøger, hvilken betydning oplevelsen af følelserne ved opstart på sorggruppeforløbet, har for dem fremadrettet. Der undersøges således ikke, hvilken betydning en eventuel ændring af disse følelser har. Vi finder, som tidligere beskrevet, at variablene ”Skamme sig over misbrug” og ”Lyst til at krybe i et musehus” samlet giver en

mere dækkende beskrivelse af generel skamfølelse hos respondenterne i forbindelse med at miste en alkoholmisbrugende forælder, end variablene gør hver for sig. Derimod finder vi, at variablen ”Følelse af skyld og selvbefejdelse” giver en dækkende beskrivelse af følelse af skyld hos respondenterne i denne situation.

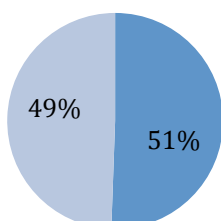
Fordelingsbredden for de tre uafhængige variable er ens, idet de alle tre har to kategorier. Den centrale tendens for ”Lyst til at krybe i et musehul” er sjældent, for ”Skamme sig over misbrug” er der ens fordeling i de to kategorier, mens tendensen for ”Følelse af skyld og selvbefejdelse” er ofte. En mere præcis beskrivelse af, hvordan respondenterne fordeler sig kan ses i figur 4, 5 og 6.

I det følgende vil vi således give en yderligere beskrivelse og afbildning af de variable, der anvendes i den videre analyse, hvilket gælder variablene: ”BDI før”, ”BDI efter”, ”Lyst til at krybe i et musehul”, ”Skamme sig over misbrug” og ”Følelse af skyld og selvbefejdelse”. Vi anvender i denne forbindelse cirkeldiagram til de uafhængige, kategoriske variable og søjlediagram til de afhængige, metriske variable.

Idet vi ønsker at undersøge, hvordan skamfølelser påvirker unge, som har mistet en alkoholmisbrugende forælder, afbildes de to variable, som afspejler respondenternes følelse af skam i de to cirkeldiagrammer nedenfor (figur 4 og 5).

Lyst til at krybe i et musehul

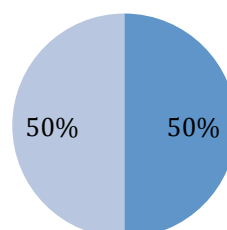
■ Sjældent ■ Ofte

Figur 4 (N=89)

Skamme sig over misbrug

■ Sjældent ■ Ofte

Figur 5 (N=88)

Den afhængige variabel ”Lyst til at krybe i et musehul”, er delt i to kategorier, hvilket fremgår af figuren og ligeledes er beskrevet ovenfor. Af figuren kan det aflæses, at 49 % af de unge, der har mistet en forælder med et alkoholmisbrug ofte har lyst til at krybe i et musehul, mens 51 % angiver, at de sjældent har lyst til dette. Trods den største andel er sjældent, er 49 % fortsat en relativ stor gruppe, som ofte har lyst til at krybe i et musehul. En lignende tendens er gældende for den anden variabel ”Skamme sig over misbrug”, hvor der findes 50 % af respondenterne i hver kategori. Ligeledes er 50 % en stor andel, som tilkendegiver, at de skammer sig over deres forælders misbrug.

Samlet giver dette et billede af, at mange af de unge oplever at føle en form for skam, enten i form af en flovhed og lyst til at være usynlig i forbindelse med tabet af en alkoholmisbrugende forælder eller som en direkte skam over forælders misbrug. Tendensen til, at respondenterne oplever at føle skam, havde vi forventet at se, som vi har beskrevet i vores hypotese for den kvantitative undersøgelse. Vi vil arbejde videre med at kvalificere vores forståelse omkring, hvordan de unges skamfølelser påvirker dem, både her og senere i analysen, hvor der arbejdes med statistisk test af variablene, der repræsenterer følelser af skam.

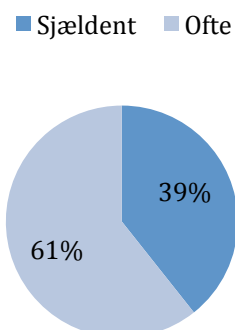
Teoretisk set kan Goffman anvendes til at kvalificere forståelsen af respondenternes skamfølelse, som afspejles ved dels flovhed i forbindelse med tabet af en alkoholmisbrugende forælder og dels skam over misbruget. Oplevelsen af at føle skam er ligeledes et kendetegn ved mennesker, der føler, at de afviger fra normerne i samfundet. Goffman taler om stigmatisering og i denne forbindelse følelsen af forlegenhed. De unges følelse af skam kan overføres til dette og kan således med anvendelse af Goffman forklare med, at de unge frygter en stigmatiserende situation og forsøger at passe ind under de forventninger, omgivelserne har til dem. De ønsker ikke at afvige fra normerne, men derimod at passe ind ligesom alle andre. Skammen kan således tolkes som et udtryk for, at de unge ikke har det godt med, at deres forælder havde et misbrug, idet dette afviger fra normen. Ligeledes ved de unge, at dette giver dem en opmærksomhed, som skyldes deres forælders afvigelse, hvilket kan gøre, at de bliver sat i en skamfuld situation. Denne opmærksomhed kan skyldes, at de tildeles et æresstigma, hvilket netop forekommer på baggrund af slægtsskab med en

stigmatiseret. Dette er ligeledes en miskrediteret situation, imidlertid ikke af samme styrke som en stigmatiseret selv oplever det (Goffman 2009).

En forklaring på de unges skam over forælders misbrug kan ligeledes søges i marginaliseringsbegrebet. Marginalisering kan ske på baggrund af, at en person ikke lever op til samfundets forventninger, hvilket kan forekomme sandsynligt for de unge på baggrund af forælders alkoholmisbrug. De unge kan derfor skamme sig, idet misbrug er tabubelagt, og de ved, at misbrug er en afvigelse, som de bør tage afstand fra. Skammen kan således være et forsøg på at tage afstand fra deres forælders afvigelse, tilslutte sig normsamfundet og herved undgå at ende i en marginaliseret position. På den måde kan årsagen til skammen betragtes som en frygt for marginalisering, ligesom det kan betragtes som en frygt for at blive stigmatiseret på baggrund af forælders misbrug (Juul Kristensen 2000). Tilsammen indikerer disse begreber, at de unge generelt er bange for at blive set som afviger og udstødt. På den baggrund oplever de at føle skam, som således bliver en slags modreaktion efter forælders død, hvor de forsøger at tage afstand.

Vores kvantitative analyse har ligeledes til formål at undersøge, hvordan følelsen af skyld påvirker unge, som har mistet en forælder med misbrug. I figur 6 vil vi derfor fremhæve, hvordan andelen af respondenter, der føler skyld fordeler sig, hvilket igen belyses med et cirkeldiagram.

Følelse af skyld og selvbebrejdelse

Figur 6 (N=89)

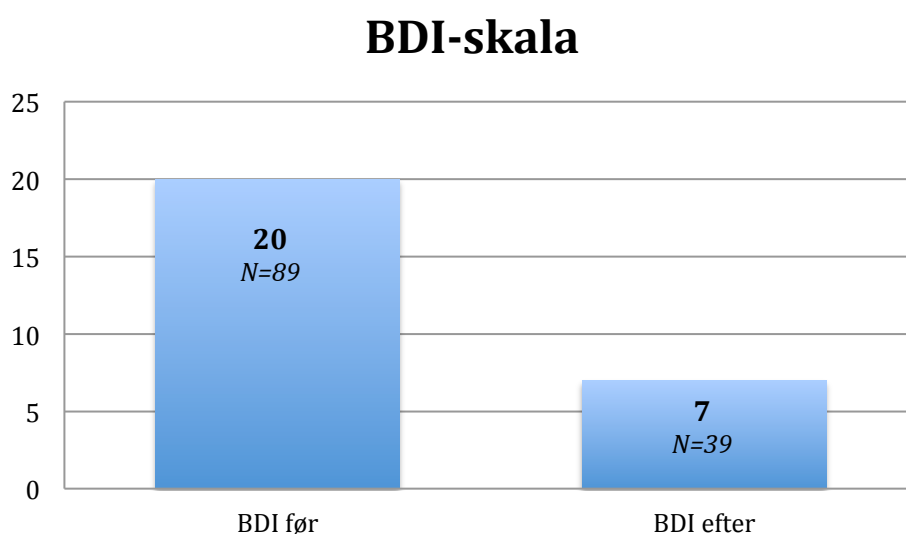
Figuren viser, at 39 % af respondenterne sjældent føler skyld og selvbebrejdelse, mens 61 % respondenter ofte føler dette, hvilket betyder, at det er en stor del af respondenterne jævnligt oplever skyldfølelse over deres handlinger op til forælders død. Som tidligere beskrevet er variabelen sammensat af et spørgsmål vedrørende, hvorvidt respondenterne følte, at de kunne have gjort mere for at få forælderen til at ophøre med sit misbrug. Oplevelsen af skyld dækker således over følelsen af, at de ikke gjorde nok for at stoppe misbruget og måske herved undgå dødsfaldet. Som indledningsvist skildret, viser litteraturen, at mange unge, der mister en forælder med alkoholmisbrug, føler skyld og fyldes med tanker om, hvorvidt de kunne have gjort mere. Nogle føler sig ligefrem skyldige for dødsfaldet, hvilket naturligvis tynger dem meget i sorgprocessen (Mogensen & Berthelsen 2015; Madsen, Hvidkjær & Olesen 2001).

I og med de unge ikke havde held med at få forælderen til at ophøre med misbruget, var forælderen fortsat i en situation, som kunne indebære stigmatisering. I Goffmans teoriapparat var forælderen miskrediteret eller potentielt miskrediteret afhængigt af, hvorvidt omgivelserne havde kendskab til misbruget. Hvis de unge imidlertid kunne have fået deres forælder til at stoppe med alkoholmisbruget, ville omgivelserne ikke umiddelbart have grund til at stigmatisere forælderen. At være stigmatiseret kan være nedbrydende for personens identitet og er således ikke ønskværdigt for nogen, hvorfor de unge efterfølgende kan føle skyld over, at de ikke fik hjulpet forælderen af med sit stigma. Efter døden kan forælderen fortsat være forbundet med et stigma i omgivelsernes øjne, og nu er det for sent for de unge at ændre på dette, hvilket ligeledes kan give dem skyldfølelse (Goffman 2009).

På samme måde kan følelsen af skyld og selvbebrejdelse have sit ophav i de unges habitus. Mange unge, der har levet hele livet med en alkoholmisbrugende forælder, kan have oplevet at skulle tage vare på forælderen og være den voksne. Dette bliver en del af habitus og herved deres handlingsmønstre og deres person (Jerlang & Jerlang 2003). I deres barndom har de forsøgt at hjælpe forælderen og stoppe alkoholindtaget. Når forælderen dør, kan det således opleves som om de har svigtet, ikke hjulpet forælderen tilstrækkeligt, og dét føler de skyld over (Mogensen & Berthelsen 2015; Madsen, Hvidkjær & Olesen 2001). Idet de mange erfaringer med at passe forælderen er en del af deres habitus, ændres følelsen af ansvar ikke, når forælderen er borte, de føler derfor fortsat et ansvar, hvilket de ikke har levet op til i og med forælderen er død og ikke stoppede sit misbrug (Jerlang & Jerlang 2003). Således kan

både Bourdieus teori om habitus og Goffmans stigmatteori bidrage til at forklare, hvorfor så stor en andel af vores respondenter ”ofte” oplever at føle skyld og selvbefejdelse.

Udover cirkeldiagrammerne har vi valgt at synliggøre de unges psykiske tilstand på BDI-skalaen med et søjlediagram. Diagrammet viser gennemsnittet for scoren på BDI-skalaen på henholdsvis opstartstidspunkt for sorggruppeforløbet og efter afslutning af forløbet, hvilket fremgår i figur 7.

Figur 7 X-aksen afbilder BDI før og BDI efter, Y-aksen udgør gennemsnitlig BDI-score

Figur 7 afbilder, som tidligere beskrevet, at de unge ved opstart scorer 20 i gennemsnit, hvilket er relativt højt på BDI-skalaen, der går fra 0-63. BDI-skalaen indebærer 21 spørgsmål, som indikerer, hvorvidt der er symptomer på depression. En score på over 17 angiver, at tilstanden er behandlingskrævende, samt at der kan tilbydes medicin herfor. På baggrund af denne score, fremgår det, at de unge generelt har det svært psykisk ved begyndelsen af gruppeforløbet i BU&S. Heldigvis vender dette, idet respondenterne ved slutningen af forløbet scorer 7 i gennemsnit. Dette tyder på, at de har fået det markant bedre psykisk efter sorggruppeforløbet, og at de fleste ikke har brug for medicinsk behandling på dette tidspunkt (BU&S 2014).

I indeværende speciale er vi interesserede i, hvordan skam og skyld ved opstart hos BU&S påvirker respondenternes psykiske tilstand inden forløbet (BDI før) og i slutningen af forløbet

(BDI efter). Vi har udformet en hypotese om, at følelser af skyld og skam har en væsentlig betydning for den psykiske tilstand, således at der er forskel på den psykiske tilstand for de, der ofte oplever skyld og skam, og de der sjældent gør. Dette vil vi i det følgende undersøge ved at foretage statistiske tests, hvormed vi undersøger, hvilken sammenhæng der er mellem psykisk tilstand og følelser af skyld og skam.

9.1.2 Analytisk statistik

I dette afsnit følger analytisk statistik med t-test omkring skam og skyld overfor BDI-skala før og efter sorggruppeforløb. Analysen indeholder først tests med variable, der beskriver skamfølelse, og herefter tests med en variabel, der omhandler skyldfølelse. Disse tests gennemføres med henblik på at se, hvorvidt følelser af skam og skyld påvirker den psykiske tilstand, målt på BDI-skalaen. Analysen søger dermed at teste vores overordnede hypotese samt at besvare første underspørgsmål i problemformuleringen. I denne analytiske del, anvendes ligeledes teoretiske begreber til at forklare og fortolke de tendenser, vi ser. Ud fra hver t-test søger vi således først at forklare, hvad testen viser og derefter at fortolke på resultaterne.

Vi anvender i denne analyse t-test med henblik på at undersøge, om der er en forskel på BDI-score hos unge, der ofte føler skyld og skam i forhold til dem, der sjældent føler skyld og skam. Til dette anvendes BDI-skalaen fra det første spørgeskema, ”BDI før”, og BDI-skalaen fra det andet spørgeskema ”BDI efter”, dette med henblik på at se, om de tendenser, der findes, fortsat er gældende efter endt sorggruppeforløb. Med henblik på at undersøge dette og teste vores overordnede hypotese, anvender vi de seks delhypoteser, vi har udformet og beskrevet i metodeafsnittet. Delhypoteserne anvendes til analysen af hver enkelt t-test med henblik på at skabe overblik over, hvad der undersøges for hver af de seks tests.

T-testens generelle forudsætninger er, som tidligere beskrevet, at data er normalfordelte, og at der er varianshomogenitet for grupperne på den uafhængige variabel. Derfor tester vi for, om der er normalfordeling, og om der er ens varians, hvilket vi herefter forholder os til ved at tilrette udførelsen af t-testen (Mannemar 2013).

9.1.2.1 Skamfølelse

For at undersøge hvordan skam påvirker de unges psykiske tilstand, anvender vi, som tidligere beskrevet, to variable, der samlet afdækker følelsen af skam. I dette afsnit omkring skam vil vi derfor først gennemgå t-test af den uafhængige variabel ”Lyst til at krybe i et musehul” overfor de afhængige variable, ”BDI før” og ”BDI efter”, og herefter t-test af ”Skammer sig over misbrug” overfor de to BDI variable. Vi tester således, ud fra disse t-tests, delhypoteserne 1-4. Sidst vil vi analysere resultaterne ud fra relevante teoretiske begreber.

Den første hypotese, vi ønsker at belyse, er delhypotese 1: *De unge, der ofte har lyst til at krybe i et musehul ved opstart har det dårligere psykisk målt på BDI-skala før sorggruppeforløbet end de unge, der sjældent har lyst til at krybe i et musehul.* Her tester vi således, om der er en sammenhæng mellem den uafhængige variabel ”Lyst til at krybe i et musehul” og den afhængige variabel ”BDI før”.

Herefter tester vi delhypotese 2: *De unge, der ofte har lyst til at krybe i et musehul ved opstart har det dårligere psykisk målt på BDI-skala efter sorggruppeforløbet end de unge, der sjældent har lyst til at krybe i et musehul.* Dette belyser om der er en sammenhæng mellem den uafhængige variabel ”Lyst til at krybe i et musehul” og den afhængige variabel ”BDI efter”.

Der beregnes en gennemsnitlig ”BDI før” og ”BDI efter” score for de to grupper, som henholdsvis sjældent og ofte har lyst til at krybe i et musehul. Herefter testes det ved hjælp af en t-test, om de to grupperes gennemsnit er statistisk signifikant forskellige. Før testen anvendes, kontrolleres det, at t-testens forudsætninger er opfyldt. Ved test af om variablene er normalfordelte (Bilag 4), bekræftes det, at ”BDI før” og ”BDI efter” scoren er normalfordelte hos begge grupper. Med en varianstest ser vi, at ved ”BDI før” scoren er der forskellig varians, hvorfor der i testen af delhypotese 1 tages højde for uens varians i t-testen. Derimod er variansen ikke forskellig hos de to grupper ved ”BDI efter” scoren, hvorfor der i testen af delhypotese 2 anvendes en t-test med ens varians. I tabel 4 ses resultatet af begge t-tests.

	Lyst til at krybe i et musehul		
	Sjældent (N=45)	Ofte (N=44)	P-værdi
BDI før, gennemsnit	16,8	23,3	0,0005
	Sjældent (N= 26)	Ofte (N=12)	P-værdi
BDI efter, gennemsnit	5,7	11,3	0,01

Tabel 4: T-test af BDI-skala og respondenter, der sjældent og ofte har lyst til at krybe i et musehul.

I forhold til delhypotese 1 ses det i tabel 4, at gruppen, der sjældent har lyst til at krybe i et musehul har en gennemsnitlig ”BDI før” score på 16,8 (95 % CI: 12,2;18,9)⁷, mens gennemsnittet for de, der ofte har lyst til dette er 23,3 (95 % CI: 19,2;30,4) på BDI-skalaen. En p-værdi på mindre end 0,05 antages som tidligere nævnt at være statistisk signifikant. T-testen viser, at der er statistisk signifikant forskel på de to gruppers gennemsnit med en p-værdi på 0,0005. Derfor kan vi konstatere, at der er meget lille sandsynlighed for, at den fundne forskel mellem grupperne er fremkommet ved en tilfældighed. Vi kan ud fra analysen således udlede, at de, der ofte har lyst til at krybe i et musehul, har det statistisk signifikant dårligere psykisk end de, der sjældent har. De to gruppers gennemsnitlige ”BDI før” score illustrerer ligeledes, at ofte-gruppen har det så svært psykisk, at de har behov for medicinsk behandling, mens sjældent-gruppen ikke har (Børn, Unge & Sorg). Gruppernes sikkerhedsintervaller (95 % CI), illustrerer det interval, som hele populationens gennemsnitlige ”BDI før” score vil ligge indenfor med 95 % sandsynlighed. Derfor vil man med 95 % sandsynlighed finde en forskel, der går i samme retning, hvis man betragtede hele populationen af unge.

Med henblik på at teste delhypotese 2 fremgår det af tabel 4, at gruppen, der sjældent har lyst til at krybe i et musehul har en gennemsnitlig ”BDI efter” score på 5,7 (95 % CI: 3,7;7,7), mens det er 11,3 (95 % CI: 6,3;16,3) for dem, der ofte har lyst til dette. T-testen viser, at der er statistisk signifikant forskel på de to gruppers gennemsnit med en p-værdi på 0,01. Det kan således bekræftes, at de, der ofte har lyst til at krybe i et musehul, har det statistisk signifikant værre psykisk efter sorggruppeforløbet i forhold til dem, der sjældent har. Jævnfør gruppernes sikkerhedsintervaller (CI) vil man ligeledes med 95 % sandsynlighed også her finde en forskel, der går i samme retning, hvis man betragtede hele populationen af unge. Imidlertid er

⁷ CI angiver sikkerhedsintervallet for gennemsnittet. I dette tilfælde angives sikkerhedsintervallet for resultatet 16,8.

begge grupper ”BDI efter” score under 17, og de vil derfor typisk ikke tilbydes medicinsk behandling (Tølbøll & Haahr 2014).

Dette betyder, at sammenhængen mellem unge, der har mistet en forælder med alkoholmisbrug og ofte oplever at have lyst til at krybe i et musehul overfor psykisk tilstand, målt på BDI-skalaen, tyder på at blive opretholdt. Således påvirker følelsen af at have lyst til at krybe i et musehul ved begyndelsen af sorggruppeforløbet, fortsat de unges psykiske tilstand på ”BDI efter”, hvor de har afsluttet forløbet.

Til trods for at det er en statistisk signifikant sammenhæng, kan vi imidlertid ikke tale om en årsagssammenhæng, idet de fire tidligere nævnte krav, der kræves for kausalitet, ikke er opfyldt. Kravet om at forholdet mellem de to variable ikke må være spuriøst, og således forsvinde ved inddragelse af en kontrolvariabel, kan vi ikke udtale os om her, idet den lille stikprøve netop ikke tillader os at inddrage kontrolvariable. Det samme vil derfor være gældende for de følgende testresultater. Vi kan således ikke udlede, at den ene variabel er direkte årsag til den anden, men dette modsiger imidlertid ikke det faktum, at der er en sammenhæng mellem variablene (Bøgh-Andersen 2012).

Den næste hypotese, vi ønsker at belyse er delhypotese 3: *De unge, der ofte skammer sig over deres forælders misbrug ved opstart, har det dårligere psykisk målt på BDI-skala før sorggruppeforløbet end de unge, der sjældent skammer sig over deres forælders misbrug.* Her tester vi således, om der er en sammenhæng mellem den uafhængige variabel ”Skamme sig over misbrug” og den afhængige variabel ”BDI før”.

Dernæst tester vi delhypotese 4: *De unge, der ofte skammer sig over deres forælders misbrug ved opstart, har det dårligere psykisk målt på BDI-skala efter sorggruppeforløbet end unge, der sjældent skammer sig over dette.* Dette belyser, om der er en sammenhæng mellem den uafhængige variabel ”Skamme sig over misbrug” og den afhængige variabel ”BDI efter”.

Der beregnes en gennemsnitlig score for ”BDI før” og ”BDI efter” for de to grupper, som defineres ved enten sjældent eller ofte at skamme sig over deres forælders misbrug. Herefter testes det med en t-test, om gruppernes gennemsnit er statistisk signifikant forskellige.

Forinden testen kontrollerer vi ligeledes her, at forudsætningerne for gennemførelse af t-testen er opfyldte. Med førnævnte tests bekræftes det, at scoren for ”BDI før” og ”BDI efter” er normalfordelte hos begge grupper. Ligeledes finder vi, at der er uens varians ved ”BDI før”, hvorfor der i testen af delhypotese 3 udføres t-test, hvor der tages højde for uens varians. Derimod er variansen ens hos de to grupper ved variabelen for ”BDI efter”, hvorfor der ved testen af delhypotese 4 anvendes en t-test med ens varians. I tabel 5 ses resultatet af t-testene.

	Skammer sig over misbrug		
	Sjældent (N=44)	Ofte (N=44)	P-værdi
BDI før, gennemsnit	19,6	20,6	0,60
	Sjældent (N=18)	Ofte (N=19)	P-værdi
BDI efter, gennemsnit	5,2	9,7	0,03

Tabel 5: T-test af BDI-skala og respondenter, der sjældent og ofte skammer sig over misbrug

I henhold til delhypotese 3 viser tabel 5, at gruppen, der sjældent skammer sig over deres forælders misbrug har en gennemsnitlig ”BDI før” score på 19,5 (95 % CI: 16,5; 22,6), mens det er 20,6 (95 % CI: 18,0;23,6) for dem, der ofte skammer sig. Begge grupper kan derfor tilbydes medicinsk behandling for depressivitet. T-testen viser, at der ikke er en statistisk signifikant forskel på de to gruppers gennemsnit, idet p-værdien er 0,60. Vi kan derfor bekræfte, at de, der ofte skammer sig over misbruget har det værre psykisk efter sorggruppeforløbet end de, der sjældent skammer sig. De har det imidlertid ikke statistisk signifikant værre. Hvis vi betragtede hele populationen af unge, vil vi imidlertid med 95 % sandsynlighed finde en forskel, der går i samme retning.

I testen af delhypotese 4 viser tabel 5, at de unge, der sjældent skammer sig over forælders misbrug har en gennemsnitlig ”BDI efter” score forløbet, på 5,2 (95 % CI: 2,3;7,4), mens det er på 9,7 (95 % CI: 6,1;13,3) for dem, der ofte har lyst til dette. T-testen viser, at der er en statistisk signifikant forskel på de to gruppers gennemsnit, idet p-værdien er 0,03. Analysen bekræfter således, at de, der ofte skammer sig over misbruget, har det statistisk signifikant værre psykisk efter sorggruppeforløbet i forhold til dem, der sjældent gør dette. Ligeledes vil man med 95 % sandsynlighed også her finde en forskel, med de samme indikationer hvis man betragtede andre unge i samme situation. BDI scoren for de unge efter endt forløb er imidlertid her under 17, og de vil derfor typisk ikke tilbydes medicinsk behandling (Tølbøll & Haahr 2014).

Opsummerende kan det siges, at der lader til at være en sammenhæng, således at både de, der ofte har lyst til at krybe i et musehul og de, der ofte skammer sig over forælders misbrug, har det dårligere psykisk målt på BDI-skalaen, end de der sjældent oplever dette. Den tydeligste sammenhæng fremstår mellem lysten til at krybe i et musehul og psykisk tilstand ved opstart i sorggruppeforløb. Derimod er der for variabelen omkring at skamme sig, en indikation for en svagere sammenhæng mellem at skamme sig over misbrug og psykisk tilstand inden sorggruppeforløbet frem for efter afsluttet forløb. Dette kan måske forklares med, at det, som tidligere beskrevet, kan være lettere at tilkendegive, at man er flov og har lyst til at krybe i et musehul, end at man skammer sig over sin forælders misbrug. Således kan det betyde, at nogle af de unge, der har det sværest psykisk rent faktisk føler skam over misbruget, men sætter deres kryds et neutralt sted, fx i midten af ofte og sjældent. Mens de ved spørgsmålet om lyst til at krybe i et musehul, afkrydser på mere ærlig vis. Dette kan skyldes, at det er mere almindeligt og accepteret at føle flovhed og have lyst til at være usynlig end at føle skam. Dette kan være en forklaring på, hvorfor vi ser en stærkere sammenhæng mellem lyst til at krybe i et musehul og psykisk tilstand målt på BDI-skalaen end at skamme sig over misbrug og psykisk tilstand på BDI-skalaen.

Samlet antyder vores t-tests, at de to variable, som vi finder, afdækker en generel følelse af skam, har en væsentlig betydning for, hvordan de unge har det psykisk, og denne betydning fastholdes efter sorggruppeforløbet er overstået. Dette indikerer således en bekræftelse af vores delhypoteser 1-4. Ud fra teoretiske begreber vil vi søge at komme med en plausibel forklaring på denne tendens.

Selve følelsen af skam kan forekomme, fordi de unge ved, at de besidder nogle tabubelagte egenskaber i form af at være barn af en alkoholiker, der i dag er død, muligvis på grund af sit alkoholmisbrug. Som vi tidligere har været inde på, kan skammen således skyldes en frygt for at blive stigmatiseret for de miskrediterende egenskaber, eller at de allerede er stigmatiserede i form af et æresstigma, som tildeles på grund af slægtsskab med en stigmatiseret person. På baggrund af deres forælders alkoholmisbrug kan de unge derfor opleve stigmatisering, hvilket ifølge Goffman kan være nedbrydende for individets identitet og dermed påvirke den psykiske tilstand. En stigmatiseret person føler sig typisk underlegen og kronisk usikker og kan på det grundlag trække sig fra det sociale liv og leve i isolation. Dette kan gøre, at den

stigmatiserede bliver mistænksom og deprimeret. På den måde kan skam og stigmatisering føre til en svær psykisk tilstand med depressiv adfærd (Goffman 2009; Scheff & Starrin 2004).

I modsætning hertil sker Beckers stempling, fordi andre definerer en person som afviger og retter herefter negative forventninger imod personen. For de unge kan det som bekendt anses som en afvigelse, at de er barn af en alkoholiker. Det er her nærliggende, at eventuelle negative forventninger kunne dreje sig om en forventning om, at de gentager deres forælders adfærd med alkoholmisbrug. De unges skamfølelser kan skyldes disse forventninger og frygten for, at de bliver til virkelighed. Såfremt de internaliserer forventningerne, er stemplingen gennemført. En stempling som afviger kan ligesom stigmatisering have konsekvenser for personen. Personer, der er stemplet som afviger og har internaliseret dette, kan føle et pres for at leve op til forventningerne, og nogle begynder at leve op til rollen som afviger og får herved et nyt selvbillede og en afvigerkarriere. Det kan på den måde blive en selvopfyldende profeti, hvis de unge begynder at drikke efter andre har forventet netop dette af dem (Becker 2005).

9.1.2.2 Skyldfølelse

I dette afsnit omkring skyldfølelser testes den uafhængige variabel "Følelse af skyld og selvbefejdelse" overfor de afhængige variable "BDI før" og "BDI efter" (bilag 2). Disse t-tests udføres med henblik på at undersøge gennemsnittet for psykisk helbred før og efter deltagelse i sorggruppen for de unge, der ofte føler skyld og selvbefejdelse og de, der sjældent gør. Vi tester således her delhypotese 5 og 6. Ligesom ved afsnittet omkring skamfølelse forklares først de resultater, der er fremkommet ved gennemførelse af t-tests, hvorefter der inddrages teoretiske begreber til fortolkning.

Den første hypotese, vi ønsker at teste, er delhypotese 5: *De unge, der ofte føler skyld eller selvbefejdelse ved opstart, har det dårligere psykisk målt på BDI-skala før sorggruppeforløbet end de unge, der sjældent føler dette.* Her tester vi dermed, om der er en sammenhæng mellem den uafhængige variabel "Følelse af skyld og selvbefejdelse" og den afhængige variabel "BDI før".

Efter dette tester vi delhypotese 6: *De unge, der ofte føler skyld og selvbebrejdelse ved opstart, har det dårligere psykisk målt på BDI-skala efter sorggruppeforløbet end de unge, der sjældent føler dette.* Med denne hypotese ønsker vi at afklare, om der er en sammenhæng mellem den uafhængige variabel ”Følelse af skyld og selvbebrejdelse” og den afhængige variabel ”BDI efter”.

Der findes, som det afbildes i tabel 6, en gennemsnitlig score på ”BDI før” og ”BDI efter” for de to grupper, som henholdsvis sjældent og ofte føler skyld og selvbebrejdelse. Derefter testes der ligeledes her, med anvendelse af t-testen, for om gruppernes gennemsnit er statistisk signifikant forskellige. Før testen anvendes, kontrolleres det, at t-testens forudsætninger er opfyldte. Det kan her bekræftes, at ”BDI før” og ”BDI efter” scoren er normalfordelte hos begge grupper. Variansen er forskellig ved ”BDI før” scoren, hvorfor vi tager højde for uens varians i testen af delhypotese 5. Derimod er der ens varians ved ”BDI efter”, hvorfor der i testen af delhypotese 6 anvendes en t-test med ens varians. I tabel 6 ses resultatet af begge t-tests.

	Følelse af skyld og selvbebrejdelse		
	Sjældent (N=35)	Ofte (N=54)	P-værdi
BDI før, gennemsnit	17,9	21,4	0,07
	Sjældent (N=15)	Ofte (N=23)	P-værdi
BDI efter, gennemsnit	8,2	7	0,58

Tabel 6: T-test af BDI-skala og respondenter der sjældent og ofte føler skyld og selvbebrejdelse

Til testen af delhypotese 5 ses det i tabellen, at gruppen, der sjældent føler skyld og selvbebrejdelse har en gennemsnitlig ”BDI før” score på 17,9 (95 % CI: 15,1;20,7), mens den er 21,4 (95 % CI:18,8;24,0) for dem, der ofte føler sådan. Begge grupper kan tilbydes medicinsk behandling for depressionssymptomer. T-testen viser, at der ikke er statistisk signifikans efter de samfundsfaglige standarder, vi har sat på 95 % (0,05) (Lund 2004). P-værdien på 0,07 viser til trods herfor, at der er 93 % sandsynlighed for, at resultatet ikke er en tilfældighed. På baggrund af dette kan vi bekræfte, at de, der ofte føler skyld og selvbebrejdelse, har det værre psykisk efter sorggruppeforløbet i forhold til dem, der sjældent føler sådan. Der er imidlertid ikke statistisk signifikans herfor. Hvis vi betragtede hele populationen af unge, ville vi, ifølge gruppernes sikkerhedsintervaller (CI), med 95 % sandsynlighed finde en forskel, der går i samme retning.

I forhold til delhypotese 6 ses det i tabel 6, at gruppen, der sjældent føler skyld og selvbefejdelse, har en gennemsnitlig ”BDI efter” score på 8,2 (95 % CI: 3,9;12,5), mens den er på 7 (95 % CI: 4,6;9,4) for dem, der ofte føler dette. T-testen viser, at der ikke er statistisk signifikant forskel på de to grupperes gennemsnit, idet p-værdien er på 0,58. Dette var imidlertid forventeligt, da der er meget få respondenter. På denne baggrund må det således afvises, at de, der ofte føler skyld og selvbefejdelse, har det dårligere psykisk efter sorggruppeforløbet i forhold til de, der sjældent føler dette. Jævnfør gruppernes sikkerhedsintervaller (CI), vil der med 95 % sandsynlighed også findes en forskel, der går i samme retning, hvis man betragtede hele populationen. Imidlertid scorer grupperne under 17 på BDI-skalaen og tilbydes således formentlig ikke en medicinsk behandling (Tølbøll & Haahr 2014).

Gennem denne kvantitative test kan vi således se, at skyld ved starten af et sorggruppeforløb har en negativ indflydelse på det psykiske helbred, målt på BDI-skalaen, for unge der har mistet en forælder med alkoholmisbrug. Derimod har skyld ikke en betydning for den psykiske tilstand efter afsluttet sorggruppeforløb. Den psykiske tilstand påvirkes således negativt af skyldfølelse ved tabet, men relevant indsats synes at udviske denne tendens. Et fokus på skyldfølelse vurderes dermed at være relevant for at støtte disse unge. Dette antyder en bekræftelse af delhypotese 5, mens delhypotese 6 må forkastes.

På baggrund af vores t-tests af skam- og skyldfølelser over for ”BDI før” og ”BDI efter” er det vores vurdering, at de 5 ud af seks bekræftede delhypoteser indikerer en bekræftelse af den overordnede hypotese; de unge, der ofte oplever skam og skyld, har en dårligere psykisk tilstand, målt på BDI-skala end de unge, der sjældent oplever skam og skyld.

Teoretisk set kan fundet omkring skyldfølelser ligeledes forklares med anvendelse af nogle af de tidligere introducerede begreber. Følelsen af skyld omkring tabet af en alkoholmisbrugende forælder rammer mange unge, der står i denne situation (Sundhedsstyrelsen 2010; Lindgaard 2005). Dette har vi ligeledes set gennem vores deskriptive statistik, hvor vi så, at 61 % af de unge ofte føler skyld eller bebrejder dem selv i forbindelse med tabet af deres forælder. For de 61 % unge mennesker fra vores stikprøve er

det gældende, at de gennemsnitligt har det dårligere psykisk inden forløbet end de 39 %, der sjældent føler skyld.

Ifølge Beckers stemplingsbegreb og teori omkring internalisering af omgivelsernes negative forventninger, kan dette forklares med, at de unge tager de negative oplevelser til sig og internaliserer en skyldfølelse, som en del af dem selv. Hvis de unge bebrejder dem selv for tabet, kan det skabe et negativt selvbillede, og de unge kan påtage sig et stempel, som de derigennem selv har bidraget til at påsætte (Becker 2005). Såfremt de unge identificerer sig med afvigelse fra normerne, eller de begynder at kopiere deres forælders afvigende adfærd gennem alkohol, kan det ligefrem føre dem på vej imod en afvigerkarriere (Becker 2005). Dette scenarie er naturligvis hverken ønskværdigt for de unge eller for samfundet, idet afvigende tilbøjeligheder, ofte er ensbetydende med behov for større socialfaglige indsatser og samfundsøkonomiske udgifter, end det ville være tilfældet, hvis der forebyggende blev sat ind med tiltag.

Med inddragelse af teoretiske begreber fra Bourdieu kan en mulig forklaring på, at de unge kopierer deres forælders mønster og adfærd findes igennem begreberne kapital og social reproduktion. De unge har, som belyst i den deskriptive statistik, som alle andre, udviklet en habitus, påvirket af de ydre levevilkår og oplevelser, de har været igennem (Jerlang & Jerlang 2003). Disse unges habitus er således ligeledes influeret af de opvækstvilkår, de har haft med en alkoholmisbrugende forælder. Med Bourdieus begreber udgør dette de unges kapital, som de bringer med sig ind i voksenlivet. Særligt kan den sociale kapital være påvirket negativt, såfremt de unges forælder har uhensigtsmæssige relationer i netværket eller intet netværk. Den kulturelle kapital kan eksempelvis være påvirket, såfremt de unge mangler deres forælder til hjælp og støtte i forbindelse med skole og uddannelse. Hvor den økonomiske kapital fx særligt kan influeres, såfremt de unge har en meget begrænset adgang til penge, fordi deres forælder enten drikker pengene væk eller grundet alkohol ikke er opmærksomme på opsparinger, lommepenge og økonomiske goder til barnet. Dette er således blot et udpluk af mulige forklaringer på, hvordan de unges kapitaler kan blive negativt påvirket, når de lever med en alkoholmisbrugende forælder. Det er imidlertid ikke alle unge, der oplever disse specifikke udfordringer. Derimod er dette eksempler på, hvordan unge, der mister en

forælder, som havde et alkoholmisbrug, kan have svagere kapital med sig end andre unge og i nogle tilfælde videreføre den adfærd, de har tilegnet sig kendskab til gennem deres opvækst.

Når de unge reproducerer deres forælders mønstre og begynder at drikke for meget alkohol, kan det have en negativ indflydelse på deres liv fremadrettet. De uhensigtsmæssige valg kan beskrives som social reproduktion (Hansen 2011). Såfremt de unge ikke kan få den nødvendige hjælp og støtte fra deres netværk til at tackle skyldfølelser i forbindelse med tabet af deres forælder, grundet en svag social kapital, kan dette gøre, at deres skyldfølelser fastholdes, og de kan ligeledes udvikle psykiske problemer. Alkoholmisbrug kan være de unges måde at håndtere følelserne på. Mange unge mennesker i denne situation er trods alt vokset op med, at problemer tackles med alkohol, selvom de godt ved, at det ikke er den bedste måde at håndtere dem på. Dette kan formentlig ligeledes skabe en følelse af skyld, og således kan de ende i en ond cirkel af skyldfølelser, der påvirker deres psykiske helbred.

9.1.3 Delkonklusion

Vores kvantitative analyse indebar først deskriptiv statistik med præsentation af respondenterne og herefter af de tre variable vedrørende skam-og skyldfølelser samt de to BDI-variable. Her så vi, at unge, der har lyst til at krybe i et musehul og unge, der skammer sig over deres forælders misbrug, var omtrent ligeligt fordelt på de to kategorier, ofte og sjældent. Derimod gælder det for skyldfølelse, at størstedelen ofte føler skyld. De to BDI-variable viste forventeligt, at de unge har det værst ved opstart i sorggruppeforløb, hvor de i gennemsnit scorer 20 på BDI-skalaen, mens de scorer 7 ved afsluttet gruppeforløb.

I den analytiske statistik fandt vi, at skamfølelse har en væsentlig betydning for de unges psykiske helbred. Især er sammenhængen mellem lysten til at krybe i et musehul og score på BDI-skalaen tydelig. Testene viser, at hvorvidt de unge ofte eller sjældent har skamfølelser, kan medføre en afgørende forskel på BDI-score og dermed behandlingsmuligheder. Tendensen er lidt svagere ved skyldfølelse, hvor der ses en sammenhæng mellem skyldfølelse og psykisk tilstand ved opstart af sorggruppeforløbet, men dette udviskes ved afslutningen af forløbet. Delhypotese 1-5 kan således bekræftes, mens delhypotese 6 må forkastes.

Samlet kan vi således konkludere, at der er en sammenhæng mellem skam- og skyldfølelser og psykisk tilstand, hvilket vil sige, at vi kan besvare første underspørgsmål i problemformuleringen: Skam- og skyldfølelser påvirker den psykiske tilstand, således at de unge, der ofte oplever skam og skyld, har en dårligere psykisk tilstand, målt på BDI-skalaen end de, der sjældent oplever skam og skyld. Dette indikerer ligeledes, at vores overordnede hypotese for den kvantitative undersøgelse kan bekræftes.

9.2 Kvalitativ analyse

Specialets kvalitative analyse har til formål at bearbejde de fire interviews med unge, der har mistet en forælder med alkoholmisbrug. Først præsenteres de væsentligste informationer om informanterne i tabellen nedenfor. Herefter følger analysen, som er opdelt efter de temaer og subgrupper, der er fremstillet i tabel 8. Til hver subgruppe følger en teoretisk analyse og fortolkning med brug af begreberne beskrevet i teoriafsnittet. I analysen anvender vi fænomenologiske og hermeneutiske principper. Med den kvalitative analyse er det målet at besvare andet underspørgsmål til problemformuleringen; *hvilken betydning har skam- og skyldfølelser ifølge de unge, og hvilke sociale vanskeligheder oplever de?*

9.2.1 Præsentation af informanterne

Informant A	Informanten er en kvinde på 23 år. Hun har mistet sin far, som havde et dagligt alkoholmisbrug, siden hendes barndom. Forældrene har været skilt i forbindelse med det meste af opvæksten. Moren er ikke alkoholmisbrugende. Informanten har været frivillig ved BU&S i ca. ½ år, men er stoppet nu.
Informant B	Informanten er en kvinde på 24 år. Hun har mistet sin far, som havde et dagligt alkoholmisbrug, siden hendes barndom. Forældrene blev skilt da hun var 17 år. Moren er ikke alkoholmisbrugende. Informanten har været frivillig ved BU&S i 1½ år.
Informant C	Informanten er en kvinde på 26 år. Hun har mistet sin far, som havde et dagligt alkoholmisbrug, siden hendes barndom. Moren er ikke alkoholmisbrugende. Informanten har ikke været frivillig ved BU&S, da der ikke har været behov for frivillige, men har sagt ja til at blive kontaktet, såfremt der er noget, hun kan hjælpe med.
Informant D	Informanten er en kvinde på 26 år. Hun har mistet sin mor, som havde et dagligt alkoholmisbrug, siden hun var ca. 7-10 år. Faren er ikke alkoholmisbrugende. Informanten har ikke været frivillig i BU&S, da der ikke har været behov for frivillige, men har sagt ja til at blive kontaktet, såfremt der er noget, hun kan hjælpe med.

Tabel 7 Præsentation af informanterne

9.2.2 Skema over temaer og subgrupper

Tema	Alkoholikerens barn	Følelser	Reaktioner på tab	Tilbud om hjælp
Subgruppe	Hemmeligheder	Skam	Alkohol	Ligestillede
	Stå alene	Skyld	Psykisk sårbarhed	Behov for støtte
		Føle sig anderledes eller dømt	Netværk	

Tabel 8 Præsentation af temaer og subgrupper

9.2.3 Alkoholikerens barn

Dette tema dækker over, hvordan livet har været som barn af en alkoholiker, inden dødsfaldet. Om denne tid har informanterne særligt fortalt, at de skulle holde på hemmeligheden om alkoholmisbruget, og at de stod meget alene, hvorfor vi har baseret subgrupperne på dette. Vi finder det væsentligt at belyse, da det beskriver de unges baggrund og opvækst, hvor de har været nødsaget til at stå på egne ben med mange bekymringer. Til analyse heraf anvendes begreberne habitus og marginalisering.

Hemmeligheder

Hemmeligheder henviser til de hemmeligheder, som informanterne har holdt for at skjule deres forælders misbrug for omverdenen. Alle fire informanter tilkendegiver, at de har hjulpet med at hemmeligholde misbruget. Alkoholmisbruget foregik i hjemmet, skjult af familien, hvorfor det blev en slags familiehemmelighed. Dette kunne forekomme i alle typer familier, hvilket illustreres af informant C's udtalelse:

L. 740-741: *En kernefamilie med en mørk hemmelighed.*

Informant C fortæller med denne udtalelse, at alkoholmisbrug kan foregå i kernefamilier, der på overfladen er velfungerende, og som holder på denne hemmelighed. Alle i familien bakker op om at holde det skjult, for kun på den måde kan de bevare omgivelsernes uspolerede opfattelse af familien. Trods flere af informanterne fortæller, at de i familien ikke har talt om at skjule misbruget er der en udtalt enighed herom, hvilket informant D her beskriver:

L. 1301-1304: *Jeg var godt ubevidst klar over, at hvis jeg siger sådan noget, så vil der ske et eller andet.*

På et ubevidst plan ved informanterne således, at de skal holde på denne mørke hemmelighed lige meget, hvad der sker. De er overbeviste om, at hvis de fortæller det, sker der noget ”slem”. På et tidligt tidspunkt er de således klar over, at alkoholmisbrug er noget, der ikke accepteres af omgivelserne. Derfor er en familie med en sådan hemmelighed villig til at gøre meget for, at hemmeligheden ikke afsløres, ifølge informant C:

L. 827-829: *Og de fleste familier gør alt i verden for at skjule sådan noget her. Handler på de rigtige tidspunkter, hvor dem fra nabolaget ikke lige er henne at handle.*

De unge og deres familie bliver rigtig gode til at skjule misbruget, og ingen omkring dem aner uråd. Selv gode venner ved ikke noget om, hvad det foregår inden for husets fire vægge. De bliver derfor forbavsede, når informanterne senere i deres liv løfter sløret for deres barndoms hemmelighed, hvilket bevidnes af informant B’s udtalelse:

L. 660-661: *(...) det kommer også rigtig meget bag på mine nærmeste venner, fordi på overfladen var mit liv jo så perfekt.*

Vennerne og andre omkring familien har ikke anet uråd, og det lykkes således alle informanterne at holde hemmeligheden skjult, indtil de selv afslører den. Dette er ligeledes det billede, som informanterne møder i deres sorggruppe ved BU&S. Ifølge informant A hører det sig til sjældenhederne at være åben omkring misbruget:

L. 268-269: *Jeg har ikke rigtig hørt om nogen, der var åbne omkring deres forældres misbrug.*

Denne adfærd, der foregår omkring alkoholikeren, går således igen hos mange familier, der ubevidst har indvilliget i at hemmeligholde misbruget for omverdenen. De unge viderefører uvidende adfærden som bliver en del af deres person og påvirker på den måde deres habitus.

Som tidligere beskrevet påvirker de oplevelser og erfaringer, de unge får i barndommen deres habitus og dermed deres handlemønstre, jævnfør Bourdieu (Jerlang & Jerlang 2003).

Hemmeligheder og uærlighed bliver således en naturlig del af deres handlinger. De er vokset op med, at uærlighed er en del af hverdagen, idet forældrene dagligt lyver om misbruget og måske digter historier, der kan forklare, hvorfor den alkoholmisbrugende forælder ikke er på arbejde. De unge lærer, at dette er en adfærd, der kan anvendes i lignende situationer, og det lagres i deres habitus. Når de står i en lignende situation, hvor der er information, de ikke ønsker, skal afsløres, kan det således tænkes, at de vælger at trække på deres erfaring omkring uærlighed og løgne som en løsning. Dette kan ikke betegnes som en optimal løsning, da det kan give de unge problemer, såfremt de afsløres i løgnet. Imidlertid udvikles habitus igennem livet og uhensigtsmæssig adfærd såsom løgne kan dermed fravænnens, i takt med at nye brugbare erfaringer gøres (Jerlang & Jerlang 2003).

9.2.3.2 Stå alene

Denne subgruppe henviser til, at flere af informanterne har haft oplevelsen af, at de stod helt alene med en forælder, der drak, hvilket ligeledes hænger sammen med, at de har hemmeligholdt misbruget for deres omgivelser. Denne hemmeligholdelse betød, at de sjældent havde venner tæt på sig, da de frygtede, at misbruget ville blive afsløret. Dette tydeliggøres af informant C's udtalelse:

L. 1173-1177: Hvis folk ikke kom for tæt på, så skulle de heller ikke vide for meget om mig, og så skulle de heller ikke vide noget om den der dybe dybe hemmelighed, som man bar rundt på.

På den måde betød hemmeligholdelsen af misbruget, at informanterne følte sig nødsaget til at holde vennerne på afstand, fordi det var lettere for alle parter. Imidlertid var der heller ikke støtte at hente i familien. Flere af informanterne fortæller, at tanker og følelser omkring misbruget ikke var noget, de kunne tale med familien om, hvilket informant C's udtalelse illustrerer:

L. 725.726: (...) *jeg kunne ikke snakke med min familie særlig meget om det, det blev mere sådan en lukket ting, vi har aldrig rigtig snakket om følelser i min familie.*

Informanterne kunne således hverken tale med deres venner eller familie om forælders alkoholmisbrug og de bekymringer, der fulgte med. Dette betød, at informanterne ofte stod meget alene med alle bekymringerne og tanker om misbruget, som informant A her beskriver:

L. 215: *Som barn gik jeg med mange ting selv (...)*

Ligeledes i forbindelse med tabet af forælderen med alkoholmisbrug, følte informanterne sig meget alene. Mange af vennerne vidste fortsat ikke, at informanternes forælder havde haft et alkoholmisbrug, hvorfor de ikke kunne tale med dem om, hvad de gik igennem. Informant B beskriver her, at hun følte sig meget alene i sin sorg:

L. 502-503: (...) *jeg var den eneste i hele verden, der nogensinde havde været ude for noget så forfærdeligt.*

I kraft af at informanterne og deres familier har holdt misbruget hemmeligt, har de afskåret sig fra omgivelserne, hvilket især bliver tydeligt, når de får brug for støtte efter tabet af den alkoholmisbrugende forælder. Familierne har således med sine handlinger bidraget til en marginaliseringsproces. Processen igangsættes af deres afvigende adfærd, hvilket indebærer, at de holder sig for sig selv, taler ikke med naboerne, køber ind på mærkelige tidspunkter af døgnet og deres børn har aldrig venner med hjemme. Marginalisering kendetegnes typisk som en *uønsket* tilstand, men dette er ikke tilfældet for familien, der til dels selv ønsker det, idet de selv fravælger at deltage (Juul Kristensen 2000). Imidlertid er det ikke et reelt ønske for børnene i familien, idet de gerne vil have venner med hjem fra skole, men ikke kan på grund af forælders misbrug. I og med at børnene eller de unge ikke kan deltage i aktiviteter som andre deltager i, ender de i en uønsket marginaliseret position. Efter forælders død beskriver informanterne, at de begynder at dele hemmeligheden omkring misbruget med deres venner og således lukke vennerne ind i deres liv igen. Herved kan de arbejde med at stoppe processen mod marginalisering og blive integreret i lokalsamfundet igen. Imidlertid vil de

fortsat have den afvigende egenskab, at de er barn af en alkoholiker, hvilket kan medvirke til, at de holdes uden for nogle fællesskaber. Såfremt de selv påbegynder et alkoholmisbrug efter tabet af deres forælder, kan det gøre, at de i højere grad anses som afvigende, hvilket ligeledes kan igangsætte en proces hen imod en marginaliseret position (Juul Kristensen 2000).

9.2.4 Følelser

Under temaet følelser ser vi på informanternes udsagn omkring skam og skyld, samt omkring at føle sig anderledes eller dømt. Informanterne har alle oplevet disse følelser i forskellig udstrækning, hvorfor de fremføres herunder. Der ses både på disse følelser i forbindelse med, at de unge har mistet en forælder med alkoholmisbrug, men også inden tabet. Til analysen af disse tre subgrupper, inddrages begreberne: stigma, miskrediteret, stempeling, habitus og kapital. Vi anvender således et bredt spekter af teoretiske bidrag i forbindelse med analysen af dette tema.

Skam

De unge er alle vokset op med en forælder, der drak for meget, og de har alle følt skam. Følelsen af skam oplever informanterne i forbindelse med opvæksten og tabet, men informanterne fortæller ligeledes, at der kan være skamfølelser forbundet med hemmeligholdelsen, som er analyseret ovenfor. De fortæller alle fire, at de i et eller andet omfang har skammet sig over at have en alkoholmisbrugende forælder. Informant A fortæller eksempelvis omkring, hvorvidt hun føler skam:

L. 203: *Det tror jeg altid jeg har gjort, eftersom jeg ikke har fortalt det til nogen.*

Informant A siger dermed, at hun altid har skammet sig, idet hun aldrig har fortalt nogle om misbruget. Informant D, beretter om en lignende situation, som belyser, at hun ligesom informant A skammer sig og holder informationen om misbruget for sig selv:

L. 1275-1277: *(...) det er en familiehemmelighed, man skammer sig og man snakker ikke om det (...)*

Flere af informanterne fortæller således om, at alkoholmisbrug er et emne, de har haft det svært med at bringe op for andre, både fordi de har skammet sig, men også fordi de har haft bekymringer for, hvordan deres omgivelser ville reagere på dette. Informant B finder, at alkohol er et tabubelagt emne, som er vanskeligt at konfrontere andre med:

L. 594-597: Jamen nok fordi det er så tabubelagt, og man ikke helt ved, hvordan folk vil reagere (...) Så det gør nok, at der lige kommer noget skam frem.

At alkohol er et tabu, bidrager således til en fastholdelse af, at de unges tilværelse, som barn af en alkoholiker, forbliver en hemmelighed, som kun den nærmeste familie kender til. Informant A's udsagn viser imidlertid, at de unges skamfølelse kan få store konsekvenser for deres psykiske helbred.

L. 236-238: Men jeg tror altid, når der var noget ubehageligt, om det så var skam, så er det der min hjerne er gået over i det den har kendt, såh, det er på den måde det har bidraget til min angst ja.

Informant A har således haft angst igennem sin opvækst, og hun fortæller, at ubehagelige følelser har været med til at fastholde angsten, da hun ikke har kendt til andre reaktionsformer på sine følelser. Ifølge informant C og D er skam imidlertid fortsat en følelse, man skal igennem efter tabet af en forælder med alkoholmisbrug. Informant C fortæller:

L. 886-888: Igen selvfølgelig den skam, at man kan skamme sig over at man bliver lettet(...)

De unge føler således skam, både når de lever med en alkoholmisbrugende forælder, og når de mister en alkoholmisbrugende forælder. Således kan det heraf udledes, at skamfølelsen har en betydning for, hvordan de unge håndterer omgangen med deres forælders alkoholmisbrug.

Goffman betegner stigmatisering som et stempel, omgivelserne kan påsætte et individ eller en gruppe i samfundet, der ikke lever op til de forventede normer og dermed anses som afviger (Goffman 2009). Alkoholmisbrugere er et typisk eksempel på en stigmatiseret gruppe i samfundet, da misbruget kan sætte dem ude af stand til fx at arbejde eller håndtere forventede

dagligdagshandlinger. Informanternes skam kan således ses som et udtryk for, at de frygter at blive stigmatiserede som afvigende fra samfundets normer, fordi deres forælder var alkoholmisbruger. Når informanterne fortæller, at de holdt misbruget for dem selv, og at de skammede sig, kan det dermed anses, som tegn på, at de er bevidste om, at misbruget er en afvigelse. De skammer sig således, idet de ved, at det afviger fra normerne i samfundet, og at de dermed selv kan blive stigmatiserede. En skam over forældrerens misbrug kan dermed tolkes som en frygt for at blive stigmatiseret på grund af en afvigelse fra normerne i samfundet.

Efter tabet kan denne skamfølelse imidlertid blive selvforstærkende, ifølge informant C. Tabet kan næsten føles som en lettelse, idet informanten ikke længere skal leve med en afviger og risikoen for selv at blive stigmatiseret mindskes. Det bliver imidlertid en meget skamfuld situation for et individ at føle lettelse over et tab, da dette ligeledes er en afvigende følelse fra, hvordan omgivelserne forventer en person reagerer. Det er således utroligt kompliceret for informanterne at slippe af med denne skamfølelse.

Goffman beskriver ligeledes reaktionsformer, som indebærer, at en person kan anses som miskrediteret eller potentielt miskrediteret (Goffman 2009). Informant A fortæller eksempelvis, at hun fik angst allerede i barndommen, på grund af ubehagelige følelser. Det kan således tolkes sådan, at informanten oplever sig som miskrediteret, uden hun egentligt har pådraget sig et stigma.

Skyld

Subgruppen vedrørende skyld omhandler særligt, hvorvidt informanterne oplever skyldfølelse i forbindelse med tabet af en forælder med alkoholmisbrug. Alle fire informanter fortæller, at de har oplevet skyld, ligesom de har oplevet skam i forbindelse med, at de har mistet deres forælder. Informant D fortæller:

L. 1185-1186: (...) *det er en fase, vi alle sammen skal igennem, skyld og skam fasen.*

Hun italesætter således både, at følelsen af skyld og skam fylder rigtig meget, samt at hun har erfaret, at alle unge, der har mistet en alkoholmisbrugende forælder, skal igennem en fase

med netop følelser af skyld og skam. Informant B fortæller, at hun også har oplevet megen skyld i forbindelse med tabet. Hun ville ønske, at hun kunne have gjort mere for sin far:

L. 569-570: (...) *så rigtig meget skyldfølelse over, at man ikke fik sagt endnu mere fra og gjort endnu mere ved det og fik ham til at indse, han skulle stoppe (...)*

Informant A beskriver, at hun ligeledes ville ønske, hun kunne have gjort mere for sin far (L. 194-195). Skyldfølelsen hænger således blandt andet sammen med, at informanterne ikke formåede at ændre på deres forælders alkoholvaner, men også, som informant B og D begge italesætter, at man tager afstand fra ens alkoholmisbrugende forælder. Informant B siger:

L. 580-584: (...) *der tog jeg lidt afstand fra min far og flyttede sammen med min mor, fordi jeg ikke kunne holde ud at se når han drak, jeg kunne ikke holde ud at se, hvad det gjorde ved ham. Og det er da klart, jeg føler skyld over jeg ikke har været der, måske hvis jeg havde været der kunne det være, at han drak lidt mindre (...)*

Dette afbilder således en svær situation, hvor der tages afstand, fordi det er for hårdt at se til, mens misbruget står på, men samtidig skabes en følelse af skyld over ikke at have gjort mere, hvilket informant D bekræfter (L. 1186-1188). Ligeledes oplever informant C skyld i forbindelse med, at hendes far dør, og hun ikke gjorde mere for at besøge ham forinden:

L. 881-883: (...) *så fik jeg så af vide at han var død. Og så ramlede min verden sammen samtidig med at jeg havde den største skyld i verden over, at jeg ikke kom hen og så på ham mens han stadig var i live.*

Følelsen af skyld fylder tydeligvis meget for informanten, og dette kan være svært at håndtere. Informant B forklarer her, at følelsen af skyld forværrer de andre følelser, som hun samtidig skulle håndtere efter tabet af sin far:

L. 586-588: (...) *så gjorde det mig også enormt vred, at jeg oveni at være ked af det og have mistet, så samtidig gå rundt og kæmpe med de følelser, og gå med den skyldfølelse. Så det forværrer egentlig bare alle de følelser, jeg i forvejen havde.*

Alle informanterne har således oplevet at føle skyld i forbindelse med forælders misbrug såvel som død og oplever det som en tung følelse at gå med, og de har svært ved at håndtere skyldfølelsen. Begreberne habitus og kapital omhandler de egenskaber, som et individ har med sig gennem opvækst og erfaringer igennem livet (Jerlang & Jerlang 2003; Bourdieu 1999). Informanterne har store udfordringer omkring, hvordan de skal tackle deres forælders misbrug og har skyldfølelse over, at de ikke har ændret på deres forælder og fået dem til at stoppe deres alkoholmisbrug. Med anvendelse af Bourdieus kapitalbegreb kan det forstås således, at informanterne ikke har haft social og kulturel kapital nok til at kunne iværksætte nogle tiltag i denne forbindelse. Men særligt kan der tales om mangelfuld eller svag kapital, når informanterne efterfølgende går med en skyldfølelse, som ikke bliver håndteret igennem støtte fra netværket.

Ligeledes kan deres habitus, der som beskrevet tidligere, er påvirket af en opvækst med at skulle tage vare på forælderen, hænge sammen med deres skyldfølelse. De har været vant til at passe forælderen og forsøge at stoppe misbruget, og idet de ikke lykkes hermed, føler de skyld. Dette bliver tydeligt efter dødsfaldet, og svært at håndtere, idet der efter dødsfaldet ikke er mere at gøre for forælderen. Dette kan ligefrem ifølge en af informanterne forværre den psykiske tilstand.

Føle sig anderledes eller dømt

Denne subgruppe er inddraget, idet informanterne alle fortæller, at de føler sig anderledes eller dømt af andre. Først præsenteres informanternes oplevelse omkring det at føle sig anderledes, hvorefter følelsen af at blive dømt inddrages. Da vi finder at disse to følelser omhandler afvigelse fra normerne i samfundet, inddrages de her samlet. Informant C fortæller om at føle sig anderledes:

L. 808-811: *Det handlede nok mest om at jeg hele mit liv har følt mig anderledes, fordi min far har haft et alkoholmisbrug (...)*

Informant C oplever således, at hun er anderledes, hvilket informant A og informant D har lignende udtalelser omkring (L. 116-117; L. 1044). Alle informanterne beretter om, at de frygtede omgivelsernes reaktion på, at de havde en forælder med et alkoholmisbrug. Flere

frygtede, at de vil blive sat i bås af omgivelserne, som hende med en alkoholmisbrugende forælder. Informant B beskriver det således:

L. 517-520: (...) mine venner vidste heller ikke, at min far drak før nærmest et halvt år før han døde, fordi jeg ikke turde fortælle dem det, fordi jeg netop var bange for at blive sat i bås, og bange for, at det ville ændre deres syn på, hvem jeg var som person.

Det er således ikke nemt at være barn af en alkoholmisbruger og samtidig gerne ville passe ind. Informanten levede med en frygt for at blive set på som afviger fra samfundet, fordi hendes far drak for meget. De andre informanter beskriver lignende refleksioner, det er imidlertid forskelligt, hvorvidt de har oplevet at blive dømt af andre. Informant B oplyser, at hun aldrig har oplevet at blive dømt af andre, men trods dette holder hun fortsat misbruget for sig selv (L. 574-576). Informant D beskriver derimod, at hun har oplevet folks dømmende blikke og reaktioner:

L. 1053-1055: Men hvis man kommer ud og siger, jeg har mistet en forælder der havde et alkoholmisbrug, så står folk med åbne munde og tænker: åh nej lad mig komme væk (...)

Informanternes tendens til ikke at italesætte misbruget omhandler således en frygt for omgivelsernes reaktioner. Derfor gør informanterne, hvad de kan for at passe ind under samfundets normer på andre punkter. Et eksempel på dette er at informant A går meget op i, at hjemmet er rent, idet hun frygter at blive set på som hendes far (L. 129-132).

Goffman og Becker bidrager begge med stemplingsteoretiske begreber; stigmatisering og stempling (Goffman 2009; Becker 2005). Når informanterne føler sig anderledes, kan det netop ses som et eksempel på, at de forsøger at undgå afvigelser fra normerne, og dermed forsøger de at undgå at blive stemplet. En stempling som afviger er både ud fra Goffman og Becker uønsket for den stemplede og er dermed en situation, det forsøges at undgå. Informanterne frygter ligefrem at blive dømt af andre. De frygter at blive set på som afvigende og dermed pådrage sig en stempling.

Når informant D eksempelvis oplever, at folk reagerer negativt, bekræfter det hendes forventning om, at hun afviger fra normerne, idet hendes mor havde et alkoholmisbrug. Informantens oplevelser omkring dette kan ifølge Beckers stemplingsbegreb betyde, at hun internaliserer disse negative reaktioner og tilskrives et stempel. Når informanten føler, at omgivelserne stempler hende, er det således ikke ønskværdigt for hende.

Informant B oplever derimod ikke, at hun bliver dømt af andre, men hun frygter fortsat andres reaktioner. Dette afbilder, at alkoholmisbrug er et tabubelagt område, hvor risikoen for at opleve omgivelserne reagerer negativt, er til stede. Informant B's frygt for at blive stemplet kan forklares med Goffmans stigmabegreb, idet hun kender til de normsatte forventninger, og til trods for hun ikke oplever en subjektiv stempeling, frygter hun den objektive stigmatisering, fordi hendes far havde et alkoholmisbrug (Goffman 2009). Informanten fastholdes således i denne frygt for stigmatisering.

9.2.5 Reaktioner på tab

Informanterne reagerer på forskellige måder efter tabet af deres forælder. Dette indebærer blandt andet forskellige psykiske vanskeligheder samt enten alkoholindtag eller en afstandtagen fra alkohol. Ligeledes reagerer deres netværk på forskellig vis, men med det fællestræk, at de ikke forstår, hvad informanterne gennemgår efter tabet. Således er reaktionerne inddelt i alkoholmisbrug, psykisk dårligt samt netværk, og der analyseres ud fra begreberne: social reproduktion, habitus og kapital.

Alkohol

Informanterne eksemplificerer, at det kan være svært for børn af alkoholmisbrugere at få et naturligt forhold til alkohol. Informanternes forhold til alkohol har været anstrengt, og de har oplevet i perioder, enten at tage helt afstand til alkohol eller drikke for meget. Allerede inden tabet af sin far, havde informant A et meget anspændt forhold til alkohol:

L. 295-297: (...) *jeg havde det ret svært med alkohol da jeg var barn, og hvor jeg sagde hun (mor red.) ikke måtte drikke det og jeg kunne eksplodere hvis hun var ude at få rødvin med vennerne.*

Efter interviewet fortalte informant A i en mail, at hun selv har haft et alkoholmisbrug i en kortere periode efter tabet af sin far. Imidlertid nævnte hun ikke dette under selve interviewet, hvilket tydeliggør, at alkohol er et svært emne for informanterne (Bilag 11). Ligeledes fortæller informant C, at hun har drukket meget i perioder efter tabet af sin far (L. 802-804), hvilket hun i det følgende forklarer, at hun har lært igennem sin opvækst:

L. 780-784: Min far drak fordi at han mistede sin far rigtig tidligt, og det var hans måde at kunne forvalte sin sorg på. Så jeg har hjemmefra lært at hvis man er ked af det, så drikker man øl (...) jeg bliver også nødt til at være en mønsterbryder hvis ikke jeg skal ende ligesom min far (...)

Således har informant C lært, at alkohol kan være en løsning på hendes problemer. Informant D fortæller, at hun kender mange, blandt andet fra sorggruppen, som har svært ved at håndtere tabet og ligeledes anvender alkohol som en løsning:

L. 1245-1246: Jeg kender mange, som der har haft ture på et par måneder, hvor de rent ud sagt drak. Dag ud og dag ind, festede for at glemme tingene.

Imidlertid kan det som nævnt også tage en anden drejning, hvor forholdet til alkohol bliver anstrengt, og der tages afstand hertil. Informant B fortæller, at hun tænker over, at hun ikke vil falde i de samme fælder som sin far, hvad angår alkohol, og derfor er tilbageholdende:

L. 561-563: Og jeg har også selv taget mig selv i at være mere tilbageholdende, også da jeg startede med at drikke, jeg kunne ikke lide at komme i en situation, hvor jeg ikke kunne tage vare på mig selv og sådan.

Informant B understreger desuden, at hun aldrig nogensinde vil byde sine børn en opvækst med alkohol, hvilket måske kan forklare hendes tilbageholdenhed (L. 546-549). Hun er ikke den eneste, der er tilbageholdende overfor alkohol, informant D beskriver, at hun i sin sorggruppe har oplevet nogle, der aldrig har drukket alkohol:

L. 1252-1253: (...) *der er decideret nogen jeg kender fra gruppen, som der aldrig har drukket og heller aldrig vil drikke alkohol. Selvfølgelig fordi de har set, hvad det gør.*

Det ovenstående anskueliggør informanternes forhold til alkohol efter tabet. Bourdieus begreb social reproduktion dækker over, hvordan det sociale ophav kan have betydning for de livsmuligheder, som individet får tildelt (Hansen 2011). Når informanterne begynder at drikke jævnlige og måske endda får et misbrug, kan det anses som en social reproduktion. Den sociale baggrund, de unge kommer fra, påvirker deres muligheder i livet, og hvis de selv får et alkoholmisbrug, er de med til at reproducere de levekår, de selv havde. Såfremt de reproducerer kårerne fra deres opvækst, kan de videreføre det til deres børn og herved udsætte dem for en opvækst med de samme vanskeligheder, som de selv har haft.

Som informant C skildrer det, er de unge nødt til at være mønsterbrydere, hvis de ikke vil ende som deres forældre. Det er måske netop med tanke på dette, at nogle unge vælger at holde sig helt fra alkohol. Grundet deres opvækst kan det imidlertid være svært at bryde mønsteret, idet Bourdieus reproduktionstanke netop beskriver, at opvæksten betinger livsmulighederne (Hansen 2011). Det kan således forventes, at de unge ikke får samme muligheder i livet, som hvis de kom fra en velfungerende rig familie, og måske derfor skal kæmpe hårdere for at få eksempelvis en høj uddannelse. Ligeledes kan det formodes, at de unge generelt oplever flere sociale vanskeligheder igennem livet på grund af deres sociale ophav.

Psykisk sårbar

Tabet af deres forældre med alkoholmisbrug tager hårdt på alle informanterne. Opvæksten med forælderen har været fyldt med vanskeligheder, og netop derfor er sorgen mere kompliceret end almindelig sorg. Informant B beskriver i det følgende sin umiddelbare reaktion efter farens død:

L. 502: (...) *jeg følte at hele verden braste sammen (...)*

Informant B havde det således meget svært psykisk lige efter dødsfaldet og følte sig alene i verden med sit tab og sorgen derover. Ligeledes havde informant C det meget svært efter tabet af sin far og overvejede, at opgive det hele:

L. 900: *I starten der tænkte jeg meget på at begå selvmord, og tage mig selv af dage simpelthen (...)*

Informant C tænkte på at begå selvmord som en løsning på sin tunge sorg og svære følelser, der fulgte med det. Informant A havde det ligeledes meget svært efter dødsfaldet, men overvejede imidlertid ikke selvmord:

L. 174-175: *(...) jeg har aldrig været selvmordstruet, men jeg havde ikke så meget lyst til at kæmpe mere.*

Til trods for at informant A ikke overvejede selvmord, beskriver hun her, at hun ikke havde lyst til at kæmpe mere, hvilket afspejler en opgivelse af livet. Imidlertid har informant A haft det svært psykisk siden barndommen:

L. 116: *(...) jeg har været dødsangst siden jeg var barn.*

Informant A fortæller desuden, at hun er overbevist om, at hun har fået sin angst af den opvækst hun har haft med en alkoholmisbrugende far. Informant D gik ligeledes med overvejelser om at opgive det hele efter tabet af sin mor, men da hun fik hjælp hos BU&S, kom hun på andre tanker:

L. 1197-1199: *Jeg tænker tit tilbage på, at hvis jeg ikke havde haft, altså mødt Børn, Unge & Sorg, så havde jeg ikke siddet hvor jeg gør i dag. Det er jeg virkelig overbevist om, sådan helt inde i hjertet.*

Sorggruppeforløbet blev hendes redning, den samme oplevelse har flere af informanterne haft. De fik det således bedre psykisk, da de fik noget støtte, dels fra professionelle og dels fra netværket af andre unge i samme situation som dem selv.

Informanterne har alle haft det meget svært psykisk efter tabet af deres forældre, hvilket er forventeligt. Imidlertid kan deres tanker om at opgive livet muligvis tilskrives, at de gennemgår en mere kompliceret sorg, og at de måske allerede forinden tabet var psykisk sårbare. Psykisk sårbarhed kan betegnes som nogle personlige faktorer, der har betydning for, hvor store belastninger en person kan håndtere. Såfremt personer udsættes for en større belastning, end de kan håndtere, kan det udløse en psykisk lidelse (Zubin & Spring 1977).

De personlige faktorer kan også anses som en persons habitus, der er betydende for, hvordan personen håndterer belastninger. Den psykiske sårbarhed kan således tilskrives de unges habitus, der er udviklet gennem barndommen. En opvækst med utryghed, hemmeligheder og løgne har udformet de unges habitus, hvilket formodentlig har bidraget til en psykisk sårbarhed. Den belastning, det indebærer at miste en forælder kan være mere, end de unges habitus kan håndtere. Dette kan være årsagen til, at alle fire informanter udtrykker en lyst til at give op, deres habitus indeholder ikke handlemuligheder til at håndtere belastningen (Jerlang & Jerlang 2003). De primære løsningsmuligheder, de er blevet udrustet med fra opvæksten, er at drikke alkohol eller at lyve. Netop derfor ser vi også en tendens til, at flere af informanterne tyer til alkohol om end det ikke bliver til et misbrug. Først da de får hjælp, finder de en vej ud af de uhensigtsmæssige løsninger på at komme sig over belastningen, hvorfor informanterne anser BU&S som deres redning.

Netværk

I informanternes opvækst har de haft et sparsomt netværk, fordi familiehemmeligheden skulle skjules. Senere har informanterne selv etableret sig et netværk gennem deres egne venner og bekendte. Sorgen over tabet af en alkoholmisbrugende forælder kan imidlertid være svær at håndtere for netværket ifølge informant B:

L. 438-440: *(...) ens venner forstår det ikke, og det kan være svært at snakke om, og jeg følte, at de blev bange for at gøre mig ked af det, hvis jeg snakkede med dem om, hvordan jeg gik og havde det.*

Dette tydeliggør, at vennerne finder emnet svært at tale om, måske da de har svært ved at forholde sig hertil. Informant A oplever ligeledes dette, og hun fortæller, at de unge i hendes sorggruppe fik samme reaktion fra deres venner:

L. 137: (...) *hver gang de siger det, så synes de, at folk bliver sværere at snakke med.*

Ifølge informant A og B kan det således være svært at få støtte fra netværket, når de har så svært ved at forstå det, de gennemgår. På samme måde oplever informant C, at hendes daværende kæreste ikke forstod hende, han forlod hende tre måneder efter hendes far døde:

L. 942-943: (...) *min kæreste gik fra mig efter tre måneder, fordi han vidste heller ikke, hvad han skulle sige eller gøre.*

Således kan informanterne føle sig alene, idet netværket ikke støtter dem tilstrækkeligt. Informant D beskriver, at hun formoder, at mange unge, der har mistet en forælder med misbrug, generelt har et begrænset netværk:

L. 1240-1241: *Så jeg tror generelt ikke at ens netværk egentlig er særlig godt, fordi man bliver isoleret, også som familie, og man isolerer også sig selv, for at beskytte sig selv.*

Informant D tror således, at den isolation familien har sørget for i opvæksten på grund af misbruget betyder, at unge som hende selv fortsat har et spinkelt netværk. Ligeledes beskriver hun, at de unge vedbliver at isolere sig fra omgivelserne, hvilket igen medvirker til, at netværket bliver spinkelt. De venner og bekendtskaber, der er i netværket, har svært ved at forstå de unge og deres sorg, nogle i en sådan grad, at de ikke magter venskabet. Ifølge Bourdieu (1999) betyder dette, at de unge har en svag social kapital. Den sociale kapital indebærer de venskaber og kontakter en person har i sit netværk og er en del af de fire kapitalformer, som Bourdieu beskriver. De forskellige kapitalformer er med til at forme habitus, og en svag social kapital kan således påvirke habitus i en negativ retning (Jerlang & Jerlang 2003).

Unge, der vokser op i et hjem med alkoholmisbrug, kan ligeledes have en skrøbelig økonomisk og kulturel kapital. Disse kapitalformer indebærer økonomiske midler og kulturelt ophav herunder uddannelse og opdragelse (Jerlang & Jerlang 2003). Særligt kulturel kapital overføres direkte til habitus og kommer til udtryk gennem habitus fx ved almen dannelse. Derfor får kulturel kapital ligeledes betydning for de unges muligheder i livet, fx i uddannelsessystemet, hvor kulturel kapital vurderes afgørende for, om de unge kan gennemføre en uddannelse. Ligeledes kan deres symbolske kapital være mangelfuld, idet den omhandler deres status og har baggrund i de tre andre kapitalformer. Det kan heraf udledes, at kvaliteten af de unges forskellige kapitalformer generelt kan være svækket.

9.2.6 Tilbud om hjælp

Dette tema omhandler, hvordan informanterne har haft det i sorggrupper med ligestillede, samt hvilket behov for støtte og tiltag, de oplever. De fire informanter fortæller, hvad de har fået ud af deltagelse i sorggruppeforløb med andre i samme situation, samt hvilke behov de har haft for at blive støttet i forbindelse med opvæksten og senere tabet af en alkoholmisbrugende forælder. For at analysere dette teoretisk anvendes begreberne stigma, æresstigma, kapital og habitus.

Ligestillede

Informanterne har alle gået i sorggrupper, og deres udtalelser viser, at det har en stor betydning for dem, idet de her fandt nogle, som havde det ligesom dem selv. Alle informanterne fortalte, at de på denne måde ikke følte sig helt alene med deres baggrund, men fandt en støtte i at møde andre, som også har mistet en alkoholmisbrugende forælder. Informant C siger blandt andet:

L. 723-725: Bare det at få snakket med nogle mennesker, der var i samme situation, både det her med at man var utroligt ked af det, men at der også lå nogle andre ting bag (...)

Informant B har de samme overvejelser omkring sin deltagelse i forløbet. Hun fortæller, at hun synes, det var godt at komme i sorggruppen med andre, som kendte til nogle af de samme vanskeligheder, som hende:

L. 441-442: (...) så det var så rart at komme ind et sted, hvor at, der er nogen, der bare forstår en og kan nikke genkendende til det, så derfor så var det bare virkelig godt at komme herind.

Informanterne har således alle en positiv oplevelse af at deltage i et sorggruppeforløb. Særligt lægger de vægt på sammenholdet og ligeværdigheden mellem dem selv og de øvrige deltagere. De forstår hinanden bedre, end deres øvrige netværk gør, og de bliver ikke dømt i dette forum. De er fælles om at have mistet en forælder med alkoholmisbrug. Informant D fortæller, at hun fortsat har et fællesskab med de andre fra sorggruppen:

L. 1027-1028: (...) vi blevet rigtig tætte veninder i dag, vi har rigtig meget gavn af hinanden (...)

Alle informanterne fortæller således, at det har betydet utrolig meget for dem, at de har haft sorggruppen og derigennem fået et kendskab til andre unge i samme situation. De fortæller, at tilbuddet ved BU&S har hjulpet dem med at forstå, at de ikke er alene. Informanterne fremstår meget taknemmelige over, at de har fået kontakten til BU&S og derigennem mødt andre med de samme vanskeligheder som dem selv. Adspurgte har de unge således udelukkende positivt at sige om at deltage i en sorggruppe med andre unge, som har mistet en forælder, der havde et alkoholmisbrug.

Ifølge Goffman (2009) bærer disse unge det samme æresstigma, hvorfor de kan opleve noget af den samme miskredit, som deres alkoholmisbrugende forælder gjorde. Idet de unge deler et fælles stigma, kan det gennem dialog i sorggrupperne hjælpe dem til at forstå, at de oplevelser og følelser, som de har, er de ikke de eneste, der sidder inde med. Når informanterne fortæller, at andre ikke forstår dem, viser det således, at de har haft et behov for at tale med andre i samme situation som dem selv. En egentlig stigmatisering af de unge, kan gennem dette møde muligvis undviges, idet de bliver bedre til at få italesat nogle af de bekymringer og følelser, som de længe har stået alene med. Deres æresstigma og dermed viden om alkoholmisbruget kan styrke de unge. Informant D fortæller eksempelvis, at hun fortsat har kontakt til nogle af de andre fra sorggruppen. Hun er således kommet styrket derfra, og

gennem muligheden for åbent at tale med nogle om de tabubelagte følelser, skabes et forum, hvor frygten for stigmatisering ikke er til stede.

Behov for støtte

Med henblik på at få en forståelse for, hvad det er der skal til for at støtte de unge bedst muligt, både i forbindelse med tabet og opvæksten, er her samlet de bemærkninger, som informanterne i denne forbindelse italesatte. De fire informanter belyser alle, at de har været glade for at deltage i et forløb ved BU&S og synes ligeledes, det er vigtigt, at der er et forløb særligt til unge, der har mistet en forælder med alkoholmisbrug. Tilbuddet har således betydet meget for informanterne, informant D oplyser om sin relation til BU&S:

L. 1317-1318: Jeg føler virkelig de har reddet mit liv, sådan rent fysisk givet mig ilt altså.

Informant B fortæller om en lignende følelse vedrørende sin kontakt til BU&S. Hun er taknemmelig over, at hun fik hjælp efter hun havde mistet sin far. Adspurgt om hun er glad for, at hun fik kontakten til BU&S, fortæller hun:

L. 435-436: Helt vildt, det er nok en af de, også en af de bedste beslutninger, jeg har taget, det var at komme herind og få noget hjælp.

Informanterne oplever således et behov for sorggruppeforløb og terapi efter tabet. Informant A (L. 101-102) og informant D peger begge på, at et større økonomisk råderum ville være relevant, da der, således ville være mulighed for at udvide tilbuddet, så der eksempelvis ikke er ventelister. Informant D siger:

L. 1059-1060: (...) økonomien i det, der er for lange ventetider fordi der ikke er ressourcer nok.

Et andet udviklingsområde, der bliver italesat af informanterne er en indsats på skoleområdet i forbindelse med opvæksten med en alkoholmisbrugende forælder. De unge søger mere tiltro og større opmærksomhed omkring denne problematik. Informant D fortæller, at hun finder

området meget tabubelagt, og at der er brug for at tabuet brydes (L. 1167-1168). Informant A oplyser ligefrem, at hun føler sig svigtet i skoletiden:

L. 341-343: Så der har manglet noget tro og noget fokus på hvilke problemer det giver. Meget. Jeg føler mig i hvert fald svigtet (...)

Halvdelen af vores informanter fortæller således direkte om situationer, hvor de er blevet mødt med mistro og stillet overfor voksne, der ikke troede på deres beretninger om misbrugende forældre. Disse uhensigtsmæssige situationer sidder i informanterne og fastholder dem i at skulle tackle den misbrugende forælder uden støtte. Dette synes utilstrækkeligt.

Ifølge Bourdieus begreber om kapital og habitus (Jerlang & Jerlang 2003; Bourdieu 1999) kan det i forbindelse med ovenstående udledes, at de unge ikke har den habitus eller kapital, og dermed de ressourcer, der skal til for at de selvstændigt kan tackle tabet på den mest hensigtsmæssige måde. De unge oplever ikke, at de kan tackle tabet uden udefrakommende hjælp, deres habitus er således ikke gearret til at håndtere situationen. Dette vil være tilfældet for de fleste individer, men i informanternes tilfælde har de ofte samtidigt ikke den nødvendige sociale kapital til at støtte dem i at komme hensigtsmæssigt videre efter tabet. Der er således et behov for særlig støtte og hjælp til disse unge.

Foruden et behov for støtte i forbindelse med tabet beretter informanterne ligeledes om behov for tiltro og opmærksomhed i skolen, omkring børn og unge, der vokser op med en alkoholmisbrugende forælder. Som redegjort for i teorien omkring kapitalformer har en alkoholmisbrugende forælder sværere ved at skabe et stabilt og støttende fundament for den unge. Familien har typisk rigeligt at se til med at håndtere alkoholmisbruget. Den økonomiske -, kulturelle - og sociale kapital kan derfor være begrænset eller svag, idet hele familien er påvirket af de vanskeligheder, der følger med alkoholmisbruget. Der er således i nogle tilfælde behov for udefrakommende hjælp og støtte for at give de unge og deres familier relevante redskaber til at tackle hverdagslivet. Dette med henblik på at skabe trygge rammer for familien, men også med henblik på at den unge kan tilegne sig kapital og udvikle sin habitus ud fra positive erfaringer.

9.2.7 Delkonklusion

Specialets kvalitative datamateriale er i dette afsnit blevet præsenteret og analyseret ud fra temaer og subgrupper. Opsummerende kan det nævnes, at informanterne alle har holdt deres forælders misbrug hemmeligt, og blandt andet derfor har de gået alene med bekymringerne herom. Samtlige informanter har oplevet at føle skam, særligt i forbindelse med forælders alkoholmisbrug, som var et meget tabubelagt emne. Følelsen af skam kunne tilmed bevirke en psykisk forværring. Ligeledes har alle informanter oplevet følelsen af skyld, idet de følte, de skulle have gjort mere for deres forælder og stoppet misbruget, hvilket ligeledes kunne påvirke deres psykiske helbred. På samme måde har alle informanter følt sig anderledes end andre, og nogle har tilmed følt sig dømt på grund af deres forældres misbrug.

Flere af informanterne har et meget anstrengt forhold til alkohol, hvilket for nogle indebærer, at de har drukket meget i perioder, mens andre har taget helt afstand herfra. Alle informanterne beskriver en voldsom reaktion på tabet af deres forælder, tre af dem overvejede tilmed at opgive livet. En af informanterne har en psykisk lidelse, imidlertid har de alle haft det meget svært psykisk. Ligeledes har netværket svært ved at håndtere misbruget og tabet, hvorfor nogle trækker sig fra informanterne. Sidst beskriver nogle af informanterne, at de i skolen har manglet støtte og tiltro, mens de alle har oplevet sorggruppeforløbet som en stor støtte, særligt at tale med ligestillede, om end de påpeger, at der mangler ressourcer til tilbuddet.

Den kvalitative analyse har bevirket, at vi kan besvare andet underspørgsmål til problemformuleringen: De unges følelser af skam og skyld betyder, at de får det værre psykisk. De har oplevet sociale vanskeligheder i form af at føle sig alene, have et spinkelt netværk, føle sig dømt af andre og generelt have det svært psykisk.

10. Diskussion af samlede resultater

I dette afsnit arbejdes der med en samlet diskussion med udgangspunkt i de kvantitative og kvalitative fund, der er gjort i specialet. Til dette vil relevant forskning på området, som blev præsenteret indledningsvist, ligeledes blive inddraget og anvendt. Det søges at diskutere resultaterne af denne undersøgelse overfor andre forskningsresultater med henblik på at udfordre og dermed styrke validiteten af vores resultater. Diskussionen er inddelt i fire emner, der omkredser specialets problemformulering, hvilke er: skam, skyld, sociale vanskeligheder og tilbud til unge.

10.1 Skam

Skam er en følelse, der går igen i vores kvantitative resultater, såvel som vores kvalitative. Den kvantitative undersøgelse viser, at halvdelen af de unge tilkendegiver, at de ofte føler skam, mens den anden halvdel sjældent føler det. Dette vil sige, at en relativ stor andel ofte oplever at have skamfølelser. Vores kvalitative resultater viser samme tendens. De unge fortæller alle, at de føler eller har følt skam i flere sammenhænge.

Danske Lindgaard har skrevet en forskningsartikel (2005) på baggrund af den undersøgelse hun foretog i sin ph.d. afhandling (2002). Her sammenlignede hun en gruppe af voksne, der er vokset op i familier med alkoholmisbrug med voksne, der er vokset op i familier uden dette. Til dette kvantitative studie anvendte hun en stikprøve på 316 personer, hvor de voksne børn af alkoholikere udgjorde 127 deraf. Undersøgelsen viser, at der generelt er forbundet en del skam med at have en forælder, der drikker. Yderligere fandt Lindgaard, at de voksne med alkoholbaggrund havde nogle ustabile forsvarsmekanismer, hvor skamfølelser blev tydelige (Lindgaard 2005). Skam tenderer således at være en dominerende følelse hos voksne børn af alkoholikere, hvilket vi ligeledes har fundet i nærværende undersøgelse. Lindgaards undersøgelse bekræfter således vores fund omkring følelser af skam.

Denne skamfølelse, som de unge oplever, har vi gennem tests set, har en statistisk signifikant sammenhæng med deres psykiske tilstand. De unge får det værre psykisk, målt på BDI-skalaen, når de ofte føler skam. Påvirkningen forekommer både inden sorggruppeforløbet og efter. Denne tendens vil desuden med 95 % sikkerhed gå igen i hele populationen. Vores kvalitative resultater peger i samme retning, hvor skammen påvirker de unge. En af de unge

beskriver tilmed, at hun har problemer med angst, og at hendes følelser af skam, har bidraget til opretholdelsen af angsten. Det har således en afgørende betydning, at de unge har følelser af skam, ikke blot for dem i vores undersøgelse, men vores resultater peger på, at det ligeledes har betydning for andre i deres situation.

At unge, der har mistet en alkoholmisbrugende forælder, føler skam, bekræftes tillige af et amerikansk mixed methods studie af Brabrant & Martof (1993). Som tidligere beskrevet undersøgte de, hvordan unge eller voksne, der er vokset op med en forælder, der havde et alkoholmisbrug adskiller sig fra unge, der er vokset op uden dette, og hvordan disse reagerer på tab. De har anvendt kvantitativ såvel som kvalitativ metode i deres undersøgelse, i hvilken der indgik en stikprøve bestående af 47 personer, hvoraf 27 var voksne børn af alkoholikere. Undersøgelsen viste, at de, der havde mistet et nærtstående familiemedlem, og som voksede op med alkoholmisbrug, oplevede komplicerede følelser, hvilket indebar følelser af skam, skyld og lettelse, hvorimod den anden gruppe oplevede sorg og tristhed. Ligeledes fandt de, at denne gruppe i højere grad havde psykiske problemer, herunder depression (Brabant & Martof 1993). At vokse op med en forælder med alkoholmisbrug og tunge følelser, såsom skam, lader til at være medvirkende faktorer til psykiske vanskeligheder. Det amerikanske studies fund understøtter således vores resultater vedrørende, at de unge føler skam, og at det kan påvirke dem i en negativ retning psykisk.

Af vores kvalitative resultater vedrørende skam fremgår det endvidere, at de unge holder misbruget hemmeligt og føler sig anderledes, idet de oplever, at alkohol er et tabu, hvorfor de føler, at de afviger fra det normale ved at være barn af en alkoholiker. Dette er i overensstemmelse med Madsen, Hvidkjær & Olesens (2001) fund, hvor 25 danskere, der er voksne børn af alkoholikere, fortæller deres historier. Historierne anskueliggør, at alkohol fortsat i dag er et tabubelagt emne, hvorfor de i undersøgelsen beskriver det som meget skamfuldt og flovt, når ens forælder er alkoholiker. Nogle beskriver tilmed, at de måtte dulme disse overvældende følelser af skam med alkohol, til trods for de har set, hvad det gjorde ved forælderen. Tabuet omkring alkohol medvirker således til følelsen af skam, der jævnfør forskningen kan være vanskelig at håndtere som barn af en alkoholiker. Ud fra Madsen, Hvidkjær & Olesen (2001) samt vores resultater kan det derfor udledes, at følelse af skam dominerer livet som barn af alkoholiker og kan forstærkes af tabuiseringen af alkohol.

Opsummerende viser vores samlede resultater, at skamfølelse fylder for alle de unge, hvilket tilmed kan påvirke dem psykisk. Dette understøttes af dansk såvel som udenlandsk forskning, hvilket er med til at validere vores resultater. I sammenhæng med skam har vi fundet, at de unge holder misbruget hemmeligt, og oplever at føle sig anderledes, idet alkohol er et stort tabu. Dette fremgår ligeledes af forskning, som bekræfter, at disse følelser er gennemgående for børn af alkoholikere. Samlet fremstår vores resultater vedrørende skam således styrkede i kraft af, at anden forskning finder samme tendenser.

10.2 Skyld

Skyld er en velbeskrevet følelse i forbindelse med unge, der vokser op med en alkoholmisbrugende forælder (Morgensen & Berthelsen 2015; Madsen, Hvidkjær & Olesen 2001). Vores kvantitative resultater viser, at 61 % af de unge føler skyld og selvbebrejdelse, hvilket vil sige en forholdsvis stor andel. Herudover viser vores kvalitative resultater ligeledes, at alle de unge føler skyld. Dermed viser vores datamateriale en tendens til, at de unge føler skyld i forbindelse med tabet af deres forælder. En følelse, der kan have negativ indflydelse på de unges liv fremadrettet. En tilsvarende tendens findes i den amerikanske forskningsartikel af Brabant & Martof, hvor de blandt andet har undersøgt, hvorvidt der er forskel på unge, der er vokset op med en alkoholmisbrugende forælder, og unge der ikke er vokset op med dette, når de mister et familiemedlem. I undersøgelsen fandt de, at skyldfølelser er forbundet med tab for unge, der er vokset op med en alkoholmisbrugende forælder, hvilket understøtter vores fund i dette speciale. Det kan således udledes, at der er en tendens til, at de unge føler skyld i forbindelse med tab efter en opvækst med en alkoholmisbrugende forælder.

Igennem vores kvantitative analyse har vi fundet, at der er en sammenhæng mellem at føle skyld og psykisk helbred før sorggruppeforløbet, men ikke efter, de unge har det således værre psykisk inden forløbet, når de føler skyld. En af de unge fortæller desuden i forbindelse med det kvalitative interview, at hun har fået det værre psykisk på grund af skyldfølelse. Vi har således erfaret, at de unges psykiske helbred påvirkes negativt, når de føler skyld, hvilket giver dem vanskeligheder i dagligdagen. Dette stiller dem i en uhensigtsmæssig situation, hvor de både skal tackle et tab, skyldfølelse og dernæst problemer omkring psykisk helbred. I de 25 fortællinger af Madsen, Hvidkjær & Olesens (2001) fremgår forskellige eksempler på

voksne børn af alkoholikeres tanker omkring deres opvækst. Blandt andet skriver en: ”I mange år var jeg overbevidst om, at jeg var direkte skyld i, at min far og bror drak” (Madsen, Hvidkjær & Olesen 2001:42). Denne skyldfølelse er således ikke hensigtsmæssig, og gennem fortællingerne fås et tydeligt indblik i, at mange, der har mistet en forælder, som havde et alkoholmisbrug, føler skyld. Ligeledes er der efterfølgende et udtalt behov for at få håndteret de psykiske udfordringer, dette bringer med sig. Fortællingerne underbygger således vores fund i den forstand, at der også igennem de 25 fortællinger ses eksempler på at skyldfølelse er en byrde, som børn af alkoholikere skal håndtere psykisk. Samlet kan det således siges, at de unge, der føler skyld, har det værre psykisk end de, uden skyldfølelser, samt at de psykiske udfordringer kan være en konsekvens af skyldfølelsen.

I det kvantitative data bunder oplevelse af skyldfølelse i, at de unge ville ønske, at de havde gjort mere for forælderen inden dødsfaldet. Som beskrevet har vi fundet, at over halvdelen af de unge føler skyld, og således tænker at de skulle have gjort mere, inden de mistede deres forælder. Dette ses ligeledes tydeligt i specialets kvalitative udsagn. Nogle af de unge i den kvalitative undersøgelse fortæller, at de ville ønske, de kunne have gjort mere forinden tabet. Flere af de unge føler skyld på grund af, at de følte de ikke slog til. Tabet har således sat tydelige spor for de unge, som alle er påvirkede heraf. De unge reagerer forskelligt, men fortæller, at der er mange modsatrettede følelser i forbindelse med tabet.

En tilsvarende tendens fremgår af en dansk kvantitativ undersøgelse, foretaget af Lindgaard i 2005. Her undersøgte hun, som nævnt, 316 voksne, der alle var vokset op med en alkoholmisbrugende forælder. Hun fandt blandt andet, at børn og unge, der vokser op med en alkoholmisbrugende forælder, har en trang til at ville ”redde” deres forældre og løse problemer i familien. Hun beskriver, at der er vanskeligheder omkring separation mellem børn af alkoholmisbrugere og deres forældre (Lindgaard 2005). Dette underbygger således, at de unge i indeværende undersøgelse ville ønske, de havde gjort mere, mens forælderen levede. Lindgaards resultat er dermed svarende til vores fund og styrker således, hvad dette speciales resultater har vist.

Ligeledes underbygges dette af følgende udtalelse i Madsen, Hvidkjær & Olesen (2001): ”Jeg levede længe med en enorm skyldfølelse og satte igen og igen spørgsmålstegn ved, om jeg

var den indirekte årsag til min mors død, om jeg ved at handle anderledes, end jeg havde gjort, kunne have fået hende til at elske mig og ophøre med at drikke?” (Madsen, Hvidkjær & Olesen 2001:29). De unge i vores undersøgelse oplever skyld i forbindelse med tabet af en forælder, hvilket citatet bekræfter ligeledes gør sig gældende for andre, der har mistet en forælder, som havde et alkoholmisbrug. Dette til trods for, at de ikke burde have følelsen af, at de bærer nogen skyld i forbindelse med tabet af deres forælder.

Opsamlende har vores kvantitative og kvalitative undersøgelse vist, at unge, der har mistet en forælder, som havde et alkoholmisbrug, føler skyld i forbindelse med tabet, samt at de unge, der føler skyld, har det værre psykiske end de, der ikke føler skyld. Nogle af de unge fortæller tilmed, at de har psykiske vanskeligheder på baggrund af skyldfølelser. De unge ville ønske, at de kunne have gjort mere for forælderen inden tabet. Disse resultater bekræftes af international forskning, hvilket styrker validiteten heraf. Samlet betyder dette, at vores fund vedrørende skyld fortsat findes relevante i forbindelse med unge, der har mistet en alkoholmisbrugende forælder.

10.3 Sociale vanskeligheder

Specialets kvantitative resultater afspejler som sagt, at de unge, der føler skyld og skam, har det psykisk værre end de, der ikke føler dette i forbindelse med tabet. Dette betyder, at de unge oplever en social vanskelighed, idet deres psykiske helbred er udfordret ved tabet af en alkoholmisbrugende forælder. Vores kvalitative interviews viser ligeledes, at de unge oplever problemer omkring psykisk helbred. Blandt andet fortæller alle de unge, at de hver især har gjort sig overvejelser omkring, hvorvidt livet var værd at leve efter tabet af forælderen. Ligeledes er depression en udtalt problemstilling for mange, ifølge de unge. Tilsvarende er fundet i den amerikanske undersøgelse af Anda m.fl. (2003), hvor der deltog 9346 personer, derudaf var 20 % vokset op med en alkoholmisbrugende forælder. De undersøgte, hvordan en opvækst med en alkoholmisbrugende forælder kan have betydning for udvikling af depression eller alkoholmisbrug senere i livet. I studiet fandt de, at børn af alkoholikere har 30 % større risiko for at udvikle en depression, end andre børn. Dette fund indikerer således, at børn af alkoholikere er i risiko for at udvikle depressioner, hvilket bekræfter, hvad vi har fundet i denne undersøgelse. De psykiske vanskeligheder kræver behandling og stiller således et behov for støtte til de unge. Des før sådanne vanskeligheder håndteres, des bedre for såvel de

unge som for samfundet. Dette kan bidrage til at forebygge yderligere sociale vanskeligheder. Det kan på baggrund af ovenstående samlet udledes, at børn og unge, der vokser op i hjem med alkoholmisbrugende forældre er i risiko for at udvikle psykiske problemer.

Vores kvantitative data påviser dermed, at de unges psykiske helbred påvirkes og kan skabe vanskeligheder for dem. Igennem den kvalitative undersøgelse har vi imidlertid erfaret, at også sociale vanskeligheder som alkoholmisbrug, spinkelt netværk og følelse af at blive dømt af andre som anderledes, er af betydning for de unge. Disse kvalitative fund vil i det følgende blive diskuteret med inddragelse af anden forskning.

Vores kvalitative resultater viser, at blandt de unge i undersøgelsen og de unge, som de har mødt i sorggrupperne, er det typisk, at forholdet til alkohol går i to retninger. Dette indebærer ofte, enten en afstandtagen eller perioder med overforbrug af alkohol. En af de unge har lært hjemmefra, at problemer håndteres med alkohol, mens de alle er vokset op med at se deres rollemodel indtage alkohol. Indlært adfærd kan derfor anses som en forklaring på de unges tendens til selv at blive misbrugere.

En anden forklaring har Hamdan (2013) fundet i sit amerikanske kvantitative follow-up studie, hvor han har undersøgt unges tendens til at udvikle misbrug, når de har mistet en forælder. Han har fundet, at der er en fordoblet risiko for at udvikle et alkoholmisbrug for unge, der mister en forælder. Alkoholmisbruget kan således ifølge ovenstående være en konsekvens af enten indlært adfærd gennem opvæksten eller en tendens, der generelt gør sig gældende i forbindelse med tabet af en forælder i en ung alder. På baggrund af dette tyder det således på, at når unge mister en forælder med alkoholmisbrug, får de et anspændt forhold til alkohol, som ofte indebærer enten en trøst eller en afstandtagen. Ligeledes har vi set, at når unge mennesker generelt mister en forælder, er der større risiko for, at de udvikler et alkoholmisbrug. Dette indikerer tilsammen, at unge, der mister en alkoholmisbrugende forælder, er i risiko for selv at udvikle et misbrug.

I vores kvalitative undersøgelse omtaler de unge alle, at de har haft svært ved at tale med deres netværk om misbruget og manglet forståelse herfra. Ligeledes viser vores resultater, at mange unge generelt har et begrænset netværk, hvilket vanskeliggør ting i hverdagen og

betyder at de unge vil stå mere alene. Lindgaard (2005) finder en lignende tendens vedrørende netværket i sit danske studie, som tidligere er præsenteret. Hendes undersøgelse viser, at unge, der har mistet en forælder, som havde et alkoholmisbrug, har et mere spinkelt netværk end andre. Dette går i tråd med vores fund og validerer således de unges udsagn.

Yderligere har vi fundet, at de unge i vores undersøgelse alle oplever en følelse af at være anderledes. Dette er forbundet med en frygt for at blive dømt af andre, som barn af en alkoholmisbruger. Efter tabet af forælderen er der fortsat bekymringer af denne type, hvilket desværre fastholdes, når de unge støder på dømmende reaktioner og blikke fra omgivelserne. Udefrakommende stempling af de unge er således en vanskelighed, som pågår dem. I den danske undersøgelse af Christoffersen (2002) har han undersøgt 155.000 børn af alkoholikere og finder, at de udvikler flere sociale vanskeligheder end andre. En af disse vanskeligheder drejer sig om stigmatisering fra omgivelserne. Resultaterne supplerer således, hvad vi har fundet i dette speciale. Det kan dermed samlet siges, at unge, der i opvæksten lever med en alkoholmisbrugende forælder, er i risiko for at opleve flere sociale vanskeligheder end andre, hvilket kan medvirke til at fastholde andres dømmende adfærd og negative forventninger omkring, at de er anderledes.

Hvorvidt skyld og skam har direkte indflydelse på de unges udvikling af sociale vanskeligheder kan vi på baggrund af specialets resultater ikke konkludere. Men vi kan udlede, at der er en tendens til, at de unge, der føler skyld og skam, samtidig er de, der har det dårligst. Dette billede går igen gennem al vores empiri. Derfor kan det påpeges, at en relevant indsats med fokus på skam og skyldfølelser er nødvendig. Såfremt de unge havde fået mere støtte til at tackle deres følelser, allerede i forbindelse med opvæksten, kunne nogle af de sociale vanskeligheder, de senere pådrager sig, formentlig undgås.

Opsummerende fremgår det af vores samlede undersøgelsesresultater, at de unge udvikler sociale vanskeligheder. Særligt har de i vores undersøgelse omtalt vanskeligheder omkring: psykisk helbred, alkoholmisbrug, netværk og følelsen af at være anderledes eller blive dømt af andre. Forskning fra Danmark og udlandet underbygger vores fund omkring vanskeligheder og styrker således vores resultater. Den inddragede forskning belyser desuden

yderligere sociale vanskeligheder for de unge, som der imidlertid ikke er fokuseret på i nærværende undersøgelse (Christoffersen 2002).

10.4 Tilbud til unge

Ifølge det ovenstående kan vi således konstatere, at følelser af skam og skyld fylder meget for de unge, samt at de udvikler sociale vanskeligheder på grund af deres forælders misbrug, hvilket skyld og skamfølelser formentlig bidrager til. På baggrund heraf fremstår det væsentligt med en relevant indsats til disse unge. Vores samlede kvantitative og kvalitative resultater viser, at sorggruppeforløbet ved BU&S har en positiv effekt på de unges psykiske tilstand. Ifølge vores kvantitative undersøgelse går de unge fra at score 20 til 7 på BDI-skalaen, hvilket udgør bedring på 65 %. De får det således væsentligt bedre efter at have fulgt sorggruppeforløbet. Dette er ligeledes, hvad de har fundet i BU&S' egen evalueringsrapport (2014), hvor de undersøgte effekten og udbyttet af deres tilbud til børn og unge, der har mistet eller har alvorligt syge forældre eller søskende. Heriblandt evaluerede de sorggruppeforløbet til unge, der har mistet en forælder med alkoholmisbrug. Et af spørgsmålene omhandlede i hvor høj grad forløbet har været en hjælp for de unge, hvortil 80 % svarede "i meget høj grad", mens de resterende svarede "i høj grad" (Tølbøll & Haahr 2014). Dette anskueliggør den tilfredshed og det store udbytte, som vi ligeledes finder, at de unge oplever med deltagelse i tilbuddet.

Vores kvalitative undersøgelse tydeliggør endvidere, at til trods for at de unge finder tilbuddet gavnligt, oplever de, at der mangler ressourcer. De unge har erfaret, at der er venteliste på at komme i et sorggruppeforløb, hvilket de forklarer med, at der ikke er ressourcer nok. Dette understreger, at det er et givtigt og populært tilbud til unge i denne situation. Af udtalelserne fra de unge i specialets undersøgelse fremgår det, at særligt den forståelse, de møder hos ligestillede, og de dygtige psykologer medvirker til at gøre tilbuddet populært. Dette går igen i BU&S' evalueringsrapport, hvor en af de unge skriver følgende om tilbuddet: "For første gang i mit liv følte jeg mig virkelig forstået. Det er SÅ stort" (Tølbøll & Haahr 2014: 22). Evalueringsrapporten understøtter således den tendens vores resultater viser, om at sorggruppeforløbet er et udbytterigt og populært tilbud for de unge.

I den tidligere omtalte kvantitative undersøgelse af Brabrant & Martof fandt de, at unge, der mister et familiemedlem, efter opvækst med en forælder med alkoholmisbrug, gennemgår en kompliceret sorg med en bredere vifte af følelser, der ofte er ambivalente. I forbindelse med beskrivelsen af deres resultater angiver Brabrant & Martof indikationer for, hvordan målgruppen bedst støttes. Her beskriver de, at det er væsentligt, at en eventuel rådgiver bekræfter de unge i retten til at have de mange ambivalente følelser, hvilket eksempelvis kan være følelser af vrede og lettelse. Her pointeres det således igen, at den unge skal have lov til at være sig selv og føle sig forstået, hvilket er tilsvarende vores fund vedrørende de unges behov og oplevelse med sorggruppeforløbet.

Beklageligvis indikerer vores resultater yderligere, at unge, der vokser op med en forælder med misbrug, ofte ikke får støtte fra omgivelserne. Flere af de unge beskriver, at de er blevet svigtet af andre voksne omkring sig. Eksempelvis manglede de tiltro, når de i skolen delte hemmeligheden om deres forælders misbrug med en voksen. Disse oplevelser går igen i Madsen, Hvidkjær & Olesens (2001) fortællinger af voksne børn af alkoholikere. Eksempelvis fortæller en kvinde: ” (...) jeg havde konstant blå mærker og forgrædte øjne. I skolen så lærerne den anden vej. Ikke en eneste gang har de kommenteret mit udseende, selvom jeg kunne se i deres blikke, at de bemærkede det.” (Madsen, Hvidkjær & Olesen 2001: 55). Børnene oplever således at blive ignoreret af de voksne, idet alkohol er så tabubelagt et emne. Dette kan være problematisk, idet børn kan drage den konklusion, at når ingen voksne reagerer på det, må det, de bliver udsat for være i orden (Madsen, Hvidkjær & Olesen 2001). At de unge i vores undersøgelse føler, at de ikke fik støtte fra omgivelserne bekræftes således af Madsen, Hvidkjær & Olesen.

Lignende fund er gjort i Lindgaards førømtalte ph.d. afhandling (2002). Af hendes undersøgelse fremgår det, at børnene af alkoholikere manglede støtte fra voksne i deres opvækst. De føler sig svigtede, idet der ikke var nogen, som lyttede, eller som de kunne tale med om deres følelser. Undersøgelsen viser, at disse børns oplevelser omkring svigt adskilte sig statistisk signifikant fra de andre børn. Lindgaards resultater giver således yderligere bekræftelse til vores fund omkring de unges oplevelse af svigt, hvilket sandsynliggør, at andre unge i denne situation har lignende oplevelser med svigt fra voksne. Lindgaard beskriver desuden, at social støtte fra omgivelserne kan virke kompenserende for det ofte belastede

miljø, der er omkring børn, som vokser op i familier med alkoholproblemer (Lindgaard 2002). Det er derfor fortvivlende, at børnene netop ikke får en støtte fra omgivelserne.

Samlet beskriver ovenstående, at vores kvantitative og kvalitative resultater viser, at de unge profiterer af sorggruppeforløbet, og de får det væsentligt bedre psykisk efter afsluttet forløb. Det samme fremgår af BU&S' evaluering, mens udenlandsk forskning ligeledes bekræfter, at de unge har brug for at blive forstået og hørt, som de netop gør i sorggruppen. Yderligere viser vores resultater, at de unge føler sig svigtet af voksne i deres barndom og er blevet mødt med mistro, hvilket understøttes af anden dansk forskning. Således indikerer dette, at der findes et virksomt tilbud til de unge, om end det mangler ressourcer, men samtidig at der ikke var den nødvendige hjælp at hente, da de havde brug for det i barndommen.

11. Implikationer for sociale indsatser

Igennem specialet har vi set implikationer for relevante indsatsområder i den socialfaglige indsats. Som indledningsvist beskrevet, har Folketinget i 2014 vedtaget behandlingsgaranti til børn og unge, der vokser op med en alkoholmisbrugende forælder (Folketinget 2014). Det er således vedtaget, at der skal arbejdes for at give den rette støtte til målgruppen, imidlertid, indikerer vores fund i dettes speciale, at indsatsen fortsat kan forbedres. På baggrund af disse fund præsenteres således her, vores refleksioner omkring mulige fokusområder i indsatsen for de unge, både i forbindelse med deres opvækst og i forbindelse med støtte til at håndtere tabet af en alkoholmisbrugende forælder. Vi peger på tre centrale områder, med henblik på kvalificering af den forebyggende sociale indsats for de unge.

Først er det vores vurdering, at *der er behov for en tidlig social indsats til de unge, allerede inden de mister deres forælder*. Vi har i specialet udledt, at følelser af skyld og skam har en negativ indflydelse på de unge. Der er således et behov for, at de unge får støtte til at tackle disse følelser førend de mister den alkoholmisbrugende forælder, og at de får støtte før følelserne af skam og skyld opstår. Et sådant fokus forventer vi kan gøre tilværelsen mindre problemfyldt for de unge og er ligeledes i tråd med den politiske behandlingsgaranti. De unge har således brug for voksenstøtte og fokus på de negative følelser, de bærer på i forbindelse med en opvækst med en alkoholmisbrugende forælder. Anden forskning peger ligeledes på, at en støtte fra voksne kan virke kompenserende og forhindre sociale vanskeligheder for disse unge (Lindgaard 2002).

Et andet område, vi anser for at kunne kvalificere den forebyggende sociale indsats, er et *større fokus på de unge i skolen*. De unge i specialets undersøgelse peger på, at de har manglet tiltro og støtte fra voksne i forbindelse med skolegangen. Nogle af de unge er ligefrem blevet mødt med mistro, når de har forsøgt at italesætte deres forælders alkoholmisbrug. Der er således et behov for mere fokus i skolen på at finde og lytte til dem, der lever i familier med alkoholproblemer, så de kan få hjælp og få tacklet følelserne omkring deres livssituation. Ligeledes kan skærpelse af den generelle viden om alkoholmisbrug gennem fx kampagner og undervisning muligvis medvirke til at afmystificere og dermed skabe en relevant indsigt i det tabubelagte område.

Til sidst vil vi pege på, at de unge der har mistet en forælder med alkoholmisbrug, har et *behov for særlig støtte og fokus gennem sociale tilbud*. De unge, i vores undersøgelse, som har deltaget i tilbud ved BU&S efter tabet af en alkoholmisbrugende forælder, fortæller alle, at de gennem tilbuddet føler sig hjulpet, hørt og forstået. De unge oplever, at der er brug for tilbud som BU&S, men de peger på et behov for flere ressourcer til arbejdet med målgruppen, med henblik på at få den rette støtte og undgå ventelister.

12. Refleksion

I det følgende vil specialets metodiske kvalitet diskuteres med anvendelse af begreberne reliabilitet samt intern og ekstern validitet. Specialets *reliabilitet* angår, hvorvidt en anden forsker ville opnå samme resultater ved brug af de metoder, vi har anvendt. Det omhandler således reproducerbarheden af studiet og dets resultater (Olsen 2003). Med henblik på at opnå dette har vi søgt at tydeliggøre, hvorfor vi har truffet de respektive metodiske valg for på den måde at sikre gennemsigthed. Ligeledes har vi præciseret omstændighederne omkring såvel vores kvantitative som vores kvalitative undersøgelse. Specifikt i den kvantitative undersøgelse har vi beskrevet alle procedurerne grundigt, hvilke ligeledes er dokumenteret i en do-fil, der muliggør, at databehandlingen kan reproducere (Bilag 4). Imidlertid kunne vi have højnet reliabiliteten, hvis vi selv havde foretaget dataindhentningen, og således haft mulighed for at beskrive denne procedure mere indgående (Juul 2012).

For at sikre reproducerbarheden af vores kvalitative undersøgelse har vi klarlagt proceduren for vores udvælgelse af informanter og været eksplicitte omkring vores analysestrategi for behandling af interviewene. Vi har desuden foretaget reliabilitetskontrol i forbindelse med transskriberingen af vores interviews for at sikre disse blev korrekt nedskrevet. Vi anvendte interviewguide, hvilket gør interviewene mere ensrettede og derved repeterbare. Imidlertid var guiden semistruktureret, hvor en mere struktureret guide formentlig kunne have bedret muligheden for at reproducere interviewene helt præcist (Kvale 2009).

Validitet kan inddeles i *intern validitet* og *ekstern validitet*. Intern validitet vedrører troværdigheden af specialets resultater og metoden, der er anvendt til at opnå disse (Olsen 2003). Vores valg af mixed methods design indebærer en metodetriangulering, hvor flere metoder kombineres, hvilket højner validiteten af resultaterne (Bryman 2006). For vores kvantitative undersøgelse anvendte vi en bortfaldsanalyse og fravalgte spørgeskema 3 og 4, idet frafaldet her var for stort. Dette ud fra en overvejelse om at undgå bias og dermed sikre validiteten af vores data. Idet komprimering af data forringer validiteten, har vi overvejet hver kodning og ekspliciteret begrundelser herfor i metodeafsnittet (Mannemar 2013). I forbindelse med vores kvalitative undersøgelse foretog vi et pilotinterview, hvilket forbedrer troværdigheden af interviewene. I interviewene gav informanterne udtryk for lignende holdninger, hvilket ligeledes blev understøttet af de kvantitative fund. Resultaterne fra de to

metoder underbygger således hinanden, hvilket bidrager til at sikre undersøgelsens samlede interne validitet (Kvale 2009).

Specialets eksterne validitet vedrører, hvorvidt resultaterne kan generaliseres og således have gyldighed i andre sammenhænge (Olsen 2003; Juul 2012). Vi vurderer, at specialet har en god reliabilitet og intern validitet, hvilket medvirker til at sikre den eksterne validitet og således muligheden for at generalisere resultaterne. Ligeledes forbedres specialets eksterne validitet af, at flere af vores resultater understøttes af international forskning. Den eksterne validitet kunne imidlertid være højnet, såfremt vores samlede datamængde havde været større. Vi finder på baggrund af dette, at resultaterne ikke kan generaliseres universelt. Imidlertid er det vores vurdering, at den viden specialet har afstedkommet, kan overføres til andre situationer og således være handleanvisende for det sociale arbejde (Kvale 2009).

13. Konklusion

I indeværende speciale har vi undersøgt følgende problemformulering:

Hvilken betydning har skam- og skyldfølelser for unge, der har deltaget i sorggruppeforløb ved Børn, Unge & Sorg i forbindelse med tabet af deres forælder med alkoholmisbrug?

Med henblik på en besvarelse heraf har vi anvendt et mixed methods design med kvantitativ og kvalitativ metode. I denne forbindelse har vi arbejdet med to underspørgsmål, hvor det første underspørgsmål er søgt besvaret kvantitativt gennem deskriptiv og analytisk statistik, mens det andet underspørgsmål er belyst med kvalitative interviews.

Med første underspørgsmål søgte vi således at besvare: *Hvordan påvirker skam- og skyldfølelser de unges psykiske tilstand?* Til dette anvendte vi en spørgeskemaundersøgelse besvaret af unge ved BU&S forinden opstart i sorggruppeforløb og efter endt forløb. Vi erfarede med deskriptiv statistik, at omkring halvdelen af de unge følte skam, og størstedelen følte skyld. Vi anvendte ligeledes en BDI-skala fra spørgeskemaet til at belyse de unges psykiske helbred, hvilket tydeliggjorde, at de unge gennemsnitligt har en score på 20 inden forløbet og således kan tilbydes medicinsk behandling for depression. Derimod har de unge efter endt forløb fået det væsentligt bedre psykisk ifølge måling på BDI-skalaen. Gennem analytisk statistik med brug af statistiske tests introducerede vi en overordnet hypotese og seks delhypoteser. Vi kunne bekræfte delhypotese 1-5, som for skam indebærer at de unge, har det dårligere psykisk målt på BDI-skalaen, når de ofte, fremfor sjældent, føler skam, både før og efter sorggruppeforløb. Derimod er tendensen for de, der føler skyld, lidt svagere, idet der er en sammenhæng mellem skyldfølelse og psykisk tilstand ved opstart af sorggruppeforløbet, men denne udviskes ved afslutningen af forløbet. Delhypotese 1-5 kunne således bekræftes, mens delhypotese 6 måtte forkastes.

Det er vores vurdering, at dette indikerer en bekræftelse af vores overordnede hypotese for den kvantitative undersøgelse: De unge, der ofte oplever skam og skyld, har en dårligere psykisk tilstand, målt på BDI-skala end de unge, der sjældent oplever skam og skyld. Svaret på underspørgsmål et er derfor, at skam- og skyldfølelser påvirker den psykiske tilstand således, at de unge, der ofte oplever skam og skyld, har en dårligere psykisk tilstand, målt på BDI-skalaen end de, der sjældent oplever skam og skyld.

Med andet underspørgsmål er følgende behandlet: *Hvilken betydning har skam- og skyldfølelser ifølge de unge, og hvilke sociale vanskeligheder oplever de?* Til besvarelse heraf har vi indhentet og analyseret kvalitative interviews med fire unge, der har gennemført et sorggruppeforløb ved BU&S. Igennem interviewene har vi fundet, at disse unge alle har følt skam i forbindelse med forældrerens alkoholmisbrug, som var et tabubelagt emne. For nogle har dette tilmed bevirket en psykisk forværring. Ligeledes har de alle oplevet skyldfølelser, idet de ville ønske, de havde gjort mere for forælderen. Dette kunne tillige påvirke deres psykiske helbred. Af sociale vanskeligheder har vi således fundet, at de unge generelt er psykisk sårbare, og nogle tilmed har været selvmordstruede. Yderligere har de unge et anstrengt forhold til alkohol, hvilket for nogle indebærer periodevist overforbrug og for andre afholdenhed. Omkring netværket fremgik der en tendens til, at nogle trækker sig fra de unge, og at omgangskredsen generelt er begrænset. Ligeledes har de manglet tiltro og støtte i deres opvækst samt følt sig alene, anderledes og nogle ligefrem dømt af andre på grund af forældrerens misbrug.

På baggrund af dette er besvarelsen af underspørgsmål to, at følelser af skam og skyld ifølge de unge kan betyde, at de får det værre psykisk. De unge oplever desuden sociale vanskeligheder, idet de generelt har det svært psykisk, et anstrengt forhold til alkohol, et spinkelt netværk samt føler sig alene og dømt af andre.

Som besvarelse på specialets problemformulering, kan vi således konkludere, at mange af de unge, der mister en alkoholmisbrugende forælder, føler skam og skyld, hvilket kan betyde, at de får det værre psykisk samt at de unge generelt har en tilbøjelighed til at udvikle sociale vanskeligheder. Dette underbygges af dansk og udenlandsk forskning (Lindgaard 2005; Brabrant & Martof 1993), ligesom der kan findes en teoretisk forklaring herpå gennem begreber omkring afvigelse (Goffman 2009; Becker 2005). Resultaterne understøttes tillige af, at specialets metodiske tilgang vurderes at være reliabel og valid.

På baggrund af specialets samlede resultater finder vi det i høj grad relevant at opprioritere den forebyggende sociale indsats til unge, der mister en forælder med alkoholmisbrug.

14. Perspektivering

Ingen unge burde udsættes for en opvækst med en alkoholiseret forælder, som sidenhen dør og efterlader den unge tilbage med en kompliceret sorg. Beklageligvis tydeliggør behovet for hjælp til denne målgruppe, at det er en for hyppigt forekommende problematik.

Nærværende speciale giver indblik heri med vores mixed methods undersøgelse, der viser, at disse unge har følelser af skam og skyld, som påvirker deres psykiske tilstand efter tabet af forælderen. Påvirkningen af disse følelser er fremtrædende, inden de unge påbegynder et sorggruppeforløb og skamfølelsen opretholdes tilmed efter, at de har gennemført sorggruppeforløbet. Ligeledes har vi fundet, at de unge føler sig alene og anderledes, særligt igennem deres opvækst, hvor de mangler støtte fra voksne. Disse fund har bidraget til udformningen af handleanvisninger for det sociale arbejde, hvilke indebærer en tidlig social indsats til de unge, inden den alkoholmisbrugende forælder dør, et større fokus på de unge i skolen og på deres behov for særlig støtte med sociale tilbud såsom BU&S.

Ligeledes har vores undersøgelse medført nogle implikationer for fremtidig forskning på området. Som beskrevet foreligger der på nuværende tidspunkt kun begrænset forskning om målgruppen, hvorfor forskning generelt vedrørende unge, der har mistet en forælder med alkoholmisbrug vil være anvendeligt for det sociale arbejde. Specialets omfang og anvendte metode betyder, at der ikke har været mulighed for at indhente yderligere datamateriale. Imidlertid kunne en inddragelse af organisationen ”Terapi og rådgivning for Unge som er Børn af Alkoholmisbrugere” (TUBA) være relevant for at belyse deres indsatser til de unge, samt hvordan disse supplerer BU&S. Ligeledes kunne interviews med professionelle fra såvel BU&S som TUBA være relevante, da det ville give et andet perspektiv på problemstillingen. Endvidere kunne en større stikprøve af unge have givet mulighed for statistisk analyse med inddragelse af kontrolvariable, der kunne medvirke til at på- eller afvise kausale sammenhænge.

Det er imidlertid håbet med nærværende speciale, at vores undersøgelse anskueliggør betydningen af de unges skam- og skyldfølelser og kan medvirke til dialog om en kvalificering af den sociale indsats til de unge, samt at vores implikationer kan virke befordrende for det sociale arbejde.

Litteraturliste

- Anda, R. F., Whitfield, C. L., Felitti, V. J., Chapman, D., Edwards, V. J., Dube, S. R. & Williamson, D. F. (2002). Adverse Childhood Experiences, Alcoholic Parents, and Later Risk of Alcoholism and Depression. *Psychiatric Services*, 53(8), 1001-1009.
- Bache, M. & Guldberg, A. (2012). Young people who have lost a parent because of alcoholism need special attention. *Nordic Psychology*, 64(1), 58–71
- Becker, H. S. (2005). *Outsidere – Studier i afvigelsessociologi*. (2. Udg.). København: Hans Reitzels Forlag.
- Berg-Sørensen, A. (2012). Hermeneutik og Fænomenologi. I: Jacobsen, M. H., Lippert-Rasmussen & K., Nedergaard, P. *Videnskabsteori – I statskundskab, sociologi og forvaltning*. (2. Udg., s. 215-244). København: Hans Reitzels Forlag.
- Boolsen, M. W. & Jacobsen, M. H. (2012). Positivism. I: Jacobsen, M. H., Lippert-Rasmussen & K., Nedergaard, P. *Videnskabsteori – I statskundskab, sociologi og forvaltning*. (2. Udg., s. 99-138). København: Hans Reitzels Forlag.
- Bourdieu, P. (1990). *The logic of practice*. Cambridge: Polity press.
- Bourdieu, P. & Passeron, J. (2006). *Reproduktionen. Bidrag til en teori om undervisningssystemet*. København: Hans Reitzels forlag.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L.J.D. (1996). *Refleksiv sociologi: mål og midler*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Brabrant, S. & Martof, M. (1993). Childhood Experiences and Complicated Grief: A Study of Adult Children of Alcoholics. *The International Journal of the Addictions*, 28(11), 1111-1125.

Brent, D., Melhem, N., Donohoe, M. B. & Walker, M. (2009). The incidence and course of depression in bereaved youth 21 months after the loss of a parent to suicide, accident, or sudden naturel death. *The American Journal of Psychiatry*, 166(7), 786-794.

Bryman, A. (2006). Integrating quantative and qualitative research: How is it done? *Qualitative Research*, 6(1), 97-113

Bøgh-Andersen, L., Hansen, K. & Klemmensen, R. (2012). *Metoder i statskundskab*. (2. Udg.). København: Hans Reitzels Forlag.

Børn, Unge & Sorg (2015). Børn, Unge & Sorg. Lokaliseret d. 1. Februar 2015 på: <http://www.bornungesorg.dk/>

Christoffersen, M. N. (2002). The longterm consequences of parental alcohol abuse: A cohort study of children in Denmark. København: SFI.

Creswell, J.W. & Piano-Clark, V.L. (2007). *Designing and conducting mixed methods research*. California: Sage Publications.

Cullberg, J. (red) (2008). *Dynamisk Psykiatri – i teori og praksis*. (5. udg.). København: Hans Reitzels Forlag.

Ejrnæs, M. & Guldager, J. (2010). *Helhedssyn og forklaring*. København: Akademisk Forlag.

Folketinget (2014). Folketingsbeslutning om behandlingsgaranti til børn og unge fra familier med stof- og alkoholafhængighed. Lokaliseret d. 15. februar 2015 på: http://www.ft.dk/RIfpdf/samling/20131/beslutningsforslag/B98/20131_B98_som_vedtaget.pdf).

Goffman, E. (2009). *Stigma – om afvigerens sociale identitet*. (2. udg.). København: Samfundslitteratur.

Hamdan, S., Melhem, N. M., Porta, Myung, G., Song, M. S. & Brent, D. A. (2013): Alcohol and Substance Abuse in Parentally Bereaved Youth. *J Clin Psychiatry*, 74(8), 828–833

Hansen, E. J. (2011). *Uddannelsessystemerne i sociologisk perspektiv*. (2. udg.) København: Hans Reitzels Forlag.

Hesse-Biber, S.N. (2010). *Mixed methods research – merging theory with practice*. New York: The Guilford Press.

Jacobsen, M. H., Lippert-Rasmussen & K., Nedergaard, P. (2012). *Hvad er videnskabsteori?* I: Jacobsen, M. H., Lippert-Rasmussen & K., Nedergaard, P., *Videnskabsteori – I statskundskab, sociologi og forvaltning*. (2. udg., s. 13-36). København: Hans Reitzels Forlag.

Jerlang, E. & Jerlang, J. (2003). *Socialisering og habitus – Individ, familie, samfund*. (2. udg.). København: Socialpædagogisk bibliotek.

Juul Kristensen, Catharina. (2000). *Marginalisering – en begrebsudredning*. I: Elm Larsen, J., Lind, J. & Møller, I. H. (red.): *Kontinuitet og forandring*. (s.141-156) Frederiksberg: Samfundslitteratur.

Juul, S. (2012). *Epidemiologi og evidens*. København: Munksgaard.

Kristensen, S. (2005). *Erving Goffman – hverdagslivets rollespil*. I: Jacobsen, M H. & Kristensen, S. *Hverdagslivet om det upåagtede*. (2. udg., s. 194-220) København: Hans Reitzels Forlag

Kroll, B. (2004). *Living with an elephant: Growing up with parental substance misuse*. *Child and Family Social Work*, 9, 129–140

Kvale, S., & Brinkmann, S. (2009). *Interview: Introduktion til et håndværk* (2. udg.). København: Hans Reitzels Forlag.

Lindgaard, H. (2002). Voksne børn fra familier med alkoholproblemer - mestring og modstandsdygtighed. Aarhus: Center for Rusmiddelforskning.

Lindgaard, H. (2005). Familier med alkoholproblemer: Gør det en forskel for børnenes voksenliv? *Nordisk Psykologi*, 57(1), 107-129.

Lund, H. (2004). Statistik i ord. København: Munksgaard

Madsen, B. Hvidkjær, A. & Olesen, P. (red.) (2001). Børn af alkoholikere. Vejle: Kroghs Forlag.

Malchow-Møller, N. & Würtz, N. (2010). Indblik i statistik. København: Gyldendal Akademisk

Malterud, K. (2003). Kvalitative metoder i medisinsk forskning – en innføring. (2. udg.). Oslo: Universitetsforlaget.

Mannemar, K. (2013). Stata – en praktisk introduktion. (2. udg.). København: Hans Reitzels Forlag.

Ministeriet for børn, ligestilling, integration og sociale forhold (2014). Udsatte børn og unge. Lokaliseret d. 16. februar 2015 på: <http://sm.dk/arbejdsomrader/udsatte-born-og-unge/udsatte-born-og-unge>

Murray, B. L. (1998). Perceptions of adolescents living with parental alcoholism. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 6, 525-534.

Månsson, S. (2004). Interaktionistiske perspektiver på studiet af sociale problemer-processer, karriere og vendepunkter. I: Meewisse, A. & Swärd, H. *Perspektiver på sociale problemer*. (s. 141-157) København: Socialpædagogisk bibliotek.

Neuman, W. L. (2006). Social Research Methods. Qualitative and quantitative approaches. Boston: Pearson.

Nissen, M. (2014). Jeg dækker over min mors misbrug. Lokaliseret d. 16 februar 2015 på: <http://www.kristeligt-dagblad.dk/kronik/2014-08-14/jeg-d%C3%A6kkede-over-min-mors-alkoholmisbrug>

Olsen, H. (2003). Kvalitative analyser og kvalitetssikring. Sociologisk Forskning, 1, 68-103

Mogensen, J. R. & Berthelsen, G. K. (2015). Sådan hjælper du unge i sorg. Lokaliseret d. 16. februar 2015 på: http://www.bornungesorg.dk/fileadmin/user_upload/dokumenter/Artikler/Gymnasiet_som_hverdagsscene_for_unge_i_sorg.pdf

Rubington, E. & Weinberg, M. S. (2011). The study of social problems. (7. udg.). Oxford: Oxford University Press

Scheff, T. J & Starrin, B. (2004). Skamfølelse og sociale bånd – om social underordning og langvarige konflikter. I: Meewisse, A. & Swärd, H. *Perspektiver på sociale problemer*. (s.158-174) København: Socialpædagogisk bibliotek.

Schellerup Nielsen, H. (2005). Samvær og marginalisering. København: Hans Reitzels Forlag.

Sundhedsstyrelsen (2010). Når mor og far drikker. Lokaliseret d. 14. februar 2015 på: <http://sundhedsstyrelsen.dk/da/sundhed/alkohol/~media/A5374B41E5444F5EA2FCD9781BDFA978.ashx>

Sundhedsstyrelsen (2014). Børnefamilier med alkoholproblemer. Lokaliseret d. 14. februar 2015 på: <http://sundhedsstyrelsen.dk/da/sundhed/alkohol/boernefamilier>

Sundhedsstyrelsen (2015). Alkoholstatistik 2015. Lokaliseret 20. Maj 2015 på:
https://sundhedsstyrelsen.dk/da/nyheder/2015/~/_media/AD0E935AE31446C4AA09250B270A780B.ashx

Thisted, J. (2009). Forskningsmetode i praksis. København: Munksgaard.

Thurén, T. (2008). Videnskabsteori for begyndere. (2. udg.). København: Rosinante

Tølbøll, M.S. & Haahr, N. (2014). Effekt og udbytte af tilbud i Børn, Unge & Sorg. Lokaliseret d. 1. februar 2015 på:
http://www.bornungesorg.dk/fileadmin/user_upload/dokumenter/Rapporter/Evalueringsrapport_2014_-_version_2_endelig.pdf

Woititz, J. G. (2010). Voksne børn af alkoholikere. København: Borgens Forlag.